TOPLUMSAL

Tarih

230
ŞUBAT
2013

Troçki'nin Büyükada (Prinkipo) Sürgünü

Catherine Pinguet

Bilim tarihi ile felsefesini buluşturmak

Hüseyin Gazi Topdemir, Cem Kamözüt, Umut Morkoç, Beno Kuryel (dosya editörü) ve Gregory Radick bilginin tarihsel evrimini, bugünde somutlayarak ele alıyorlar. **Sayfa 67-94**

II. Dünya Savaşı'nda

Türkiye'nin Yahudi Mülteci Sorununa Yaklaşımı

İzzet Bahar

Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlar ve Milano Fermanı

Turhan Kaçar

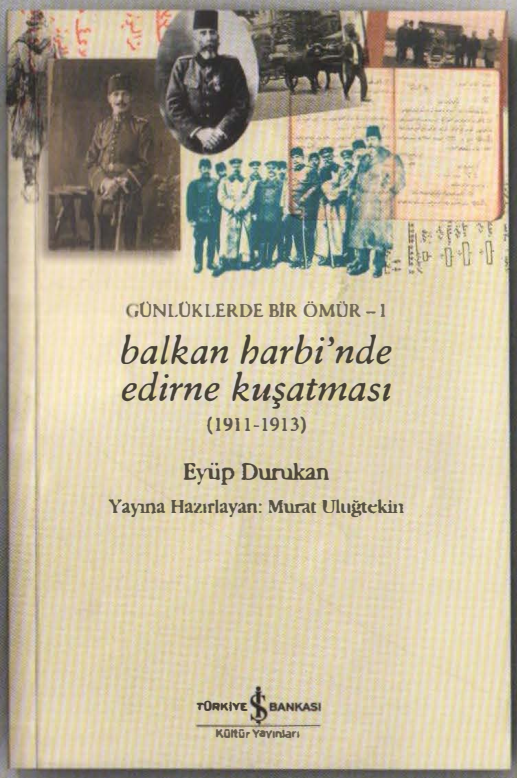
Dört Padişaha Şahitlik Eden Deli Fuat Paşa

Saro Dadyan

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 8,50 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

BALKAN HARBİ'NİN BELGESİZ KALMIŞ BİR OLAYI: EDİRNE KUŞATMASI

Bulgar ordusunun Ekim 1912 - Mart 1913 arasında amansız bir ablukaya aldığı Edirne'de sıcağı sıcağına tutulmuş bir günlük... Yüzbaşı rütbesiyle Edirne Kalesi Topçu Kumandanı Rifat Paşa'nın refakat subayı olarak görev yapan Eyüp Durukan, günlüğüyle bu kuşatmanın karanlıkta kalmış askeri ve insani taraflarına ışık tutuyor.

Osmanlı ordusunun, düşmanın eline geçmemesi için bütün cephanesiyle birlikte imha ettiği pek çok yazışma, belge ve görev çizelgesi bu günlüklerdeki nüshalarıyla günümüze ulaşıyor. İstanbul'dan bir türlü gelmeyen yardımı beklerken yaşanan açlıkla mücadeleden hastalık ve ölümlerle kucak kucağa yaşamaya, giderek derinleşen moral çöküntüsüne uzanan insani duyguları da içtenlikle belgeliyor.

Bu kitap, 1903'te Harbiye'den mezuniyetiyle Osmanlı ordusunda göreve başlayan ve Cumhuriyet döneminde de pek çok kilit görevde bulunan Eyüp Durukan'ın 1911-1961 yılları arasında tuttuğu günlüklerinin kısaltılmadan ve notlandırılarak yayına hazırlanan ilk bölümünden oluşuyor. 86 defter ve 150.000 sayfadan oluşan bu günlüklerin yayını, Sofya'da Kâzım Karabekir ve Şükrü Paşa ile esir tutulduğu günleri içeren ikinci ciltle sürecek. Önümüzdeki dönemde de Birinci Dünya Savaşı, işgal İstanbul'u, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerine dair anılarla da, en az beş ciltle devam edecek.

Balkan Harbi'nde Edirne Kuşatması (1911-1913)
Eyüp Durukan
544 sayfa, 22 TL

Samsun kitabevimiz şubatta açılıyor.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

ANADOLU'DA İNSAN GÖRÜNTÜLERİ

Klasik Çağ Öncesi

Sergisi 17 Ocak - 15 Şubat 2013

Aygaz Genel Müdürlük Binası Sergi Salonu

Büyükdere Caddesi 145-1 Zincirlikuyu, İstanbul

AYGAZ

Koç

230. SAYIMIZLA MERHABA,

230. sayımızda Beno Kuryel bilim tarihi disiplini içerisinde değerlendirebileceğimiz bir dosya hazırladı: "Bilim tarihi ile felsefeyi buluşturmak". Dosyadaki yazılardan ve söyleşiden eskiden beri bildiğimiz bir sonuca tekrar ulaşıyoruz: Bilim, insanın akıl yürütmesinin sekülerleşmesine koşut olarak gelişiyor. Dosyada yer alan Gregory Radick'in söyleşisinde Charles Darwin'in ortaya attıkları etrafında özellikle hayatının son yıllarında yoğunlaşan ve onun ölümünden sonra da farklı kesimler tarafından devam ettirilen bir tartışma ele alınıyor. Konu dilin insanı hayvandan ayıran geçilmez bir sınır olup olmadığı. Radick, Darwin'in dil konusunda görüşlerini ortaya koyduktan epey sonra Tierra del Fuego'da yaşayan ve Avrupalıların "vahşi" olarak nitelediği yerlilere yönelik çalışan bir misyonerin hazırladığı sözlükten etkilenip bu alandaki görüşlerini gözden geçirdiği yolundaki tartışmaya değiniyor. Darwin de Fueguluların dilsel gelişmişlik düzeyi hakkında 30-35 yıl önce araştırma yapmıştır. Radick o zamanki tartışmaları ve Darwin'in mektuplaşmalarını yeniden okuyarak, Darwin'in bu sözlüğün ortaya çıkardığı gözden geçirme fırsatını kullansa da görüşlerinde esaslı bir değişiklik yapmadığını söylüyor, yani Darwin dil yeteneğinin insana tanrısal bir etkiyle zıplamadığını, tersine evrimsel bir gelişmeyle süreç içerisinde insanın böyle bir yeteneğe kavuştuğunu savunmaya devam ediyor. 216. sayımızda Zafer Toprak'ın Türkiye'de tarih eğitimini ele aldığı makalesini 1930'larda çıkan bir tarih kitabından alıntıyla "Tanrıyı bulan, bunun sırlarını açan... insan zekâsıdır" cümlesiyle duyurmuştuk. Türkiye'de böyle konularda görüş bildirme ihtiyacı artıyor, eh bu da normal. "IFEA Çalışmaları" antetiyle sunduğumuz yazılar bundan böyle iki kurumun işbirliği yapması neticesinde "IFEA-CETOBAC Çalışmaları" antetiyle çıkacak. CETOBAC="Centre d'études turques, ottomanes, balkaniques et Centre-Asiatiques" (Osmanlı, Türk, Balkan ve Orta Asya Çalışmaları Merkezi). Bu ayki yazının konusu Troçki'nin İstanbul günleri. Yazı bu konuda Fransızca basılmış kaynaklardan yararlanarak kaleme alınmış. Bunun tek istisnası var: Ömer Sami Coşar'ın *Troçki İstanbul*'da adlı kitabı. Bu makalede Bolşeviklerin hazırladığı Troçki'yi modern bir Aya Yorgi olarak, karşı-devrim canavarını atın üstünde mızrakla öldürürken gösteren propaganda afişine de yer verdik. Benzer bir afişi Viyana Yahudi Müzesi'nde de görmüştüm. Oradaki canavar üç başlı idi, birisi emperyalizmdi, diğerlerini tahmin ediyorum ancak hatırlamıyorum. Bolşeviklerin Rusya'da Ortodoks ikonografisinden yararlanmaları tabii çok manidar. Mart sayısında görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 FRANÇOIS HARTOG İLE SÖYLEŞİ
ŞİMDİKİ ZAMANCILIK VE ÖZGÜRLEŞME
Söyleşi: Sophie Wahnich
Pierre Zaoui

12 İSTANBUL'UN TARİHİNDE FARKLI BİR BOYUT DAHA:
PENDİK HÖYÜK
Berat Seçkin Demirok

14 HALİÇ DÖNÜŞÜRKEN KAMUSAL MEKÂNLAR
Berat Seçkin Demirok

18 TÜRKİYE'NİN SİYASAL, TOPLUMSAL VE FELSEFİ GEÇMİŞİNDE KIVILCIMLI'NIN ETKİSİ
DR. HİKMET KIVILCIMLI SEMPOZYUMU
Cansu Kılınçarslan

20 PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA AHMET KUYAŞ
KAMUSAL ALAN VE POPÜLER TARİHÇİLİK ÜZERİNE
Berkay Küçükbaşlar

22 II. DÜNYA SAVAŞI'NDA
TÜRKİYE'NİN YAHUDİ MÜLTECİ SORUNUNA YAKLAŞIMI
İ. İzzet Bahar

30 TROÇKİ'NİN BÜYÜKADA (PRİNKİPO) SÜRGÜNÜ
Catherine Pinguet

38 TOROSYAN BELGELERİ VE SONRASI
Edhem Eldem

46 MİLANO FERMANI'NIN 1700. YILI
Turhan Kaçar

52 MÜŞİR DELİ FUAT PAŞA
Saro Dadyan

59 İSTANBUL'DA ULAŞIMDA YOL AYRIMI:
VAPURLARIN OTOBÜSLERLE REKABETİ
Murat Koraltürk

62 OSMANLILAR VE ZAMAN
Merih Zıllıoğlu

67-94 DOSYA: BİLİM TARİHİ
BİLİM TARİHİ İLE FELSEFESİNİ BULUŞTURMAK
Editör: Beno Kuryel

68 BİLİM TARİHİ İLE BİLİM FELSEFESİNİN BİLGİ KURAMSAL BAĞDAŞIKLIĞI
Hüseyin Gazi Topdemir

75 BİLGİNİN MEŞRU BİR KAYNAĞI OLARAK DOĞANIN İNCELENMESİ
GALILEO'NUN 'SAPKIN'LIĞI
Cem Kamözüt

80 BİLİM TARİHİNDEN BİLİMSEL DEVRİMLERE:
THOMAS KUHN
Umut Morkoç

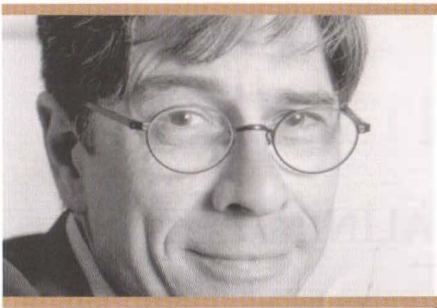
83 MATEMATİK TARİHİNDE
BİLİMSEL DEVRİMLER...
Beno Kuryel

90 GREGORY RADICK İLE BİR SÖYLEŞİ
"DARWIN VE DİL"
Çeviren: Beno Kuryel

95 HIERONYMUS BOSCH'UN ÇİZİMİYLE YUHANNA İNCİLİ'NDEN *KANA DÜĞÜNÜ* SAHNESİ
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP:
15 günde bir 94.9 Açık Radyo'da Pazartesi günleri 15.30'da yayınlanan Fikr-i Takip programı Şubat ayında da devam ediyor.
Peri Efe-Ahmet Akşit

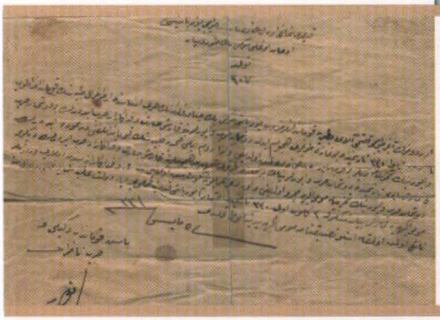
08 FRANÇOIS HARTOG İLE SÖYLEŞİ: ŞİMDİKİ ZAMANCILIK VE ÖZGÜRLEŞME

Sophie Wahnich & Pierre Zaoui, tarihçi François Hartog ile tarihçinin içinde yaşadığı zamanın gerçekliğini kavrama sürecinin 'şimdiki zamancılık'la ilişkisini konuşuyorlar.

14 ORIENT INSTITUT'DA SEMİNER: HALİÇ DÖNÜŞÜRKEN KAMUSAL MEKÂNLAR

Berat Seçkin Demirok, yakın tarihlerde gerçekleşen Haliç'in dönüşümü ile ilgili Ceyda Bakbaşa ve Evrim Töre'nin sunumlarını aktarıyor.

38 TOROSYAN BELGELERİ VE SONRASI

Edhem Eldem, Sarkis Torosyan ile ilgili belgelerin gerçekliği hakkında Taner Akçam, Ayhan Aktar- Halil Berktay, Hakan Erdem arasında süregelen tartışmaya müdahale ediyor.

62 *LES OTTOMANS ET LE TEMPS / OSMANLILAR VE ZAMAN*

Merih Zıllıoğlu, François Georgeon ve Frédéric Hitzel tarafından derlenen insanların zamanla ilişkisini ele alan Les ottomans et le temps *başlıklı kitabı tanıtıyor.*

95 HIERONYMUS BOSCH'UN ÇİZİMİYLE *KANA DÜĞÜNÜ* SAHNESİ

Zerrin İren Boynudelik, Bosch'un gençlik döneminin son örneklerinden kabul edilen Yuhanna İncili'nden Kana Düğünü *çizimini sunuyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 230, Şubat 2013

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıroğlu, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Büşra Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Şubat 2013

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 58

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
85,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

13 EKİM 1923

İSTANBUL'UN İŞGALİNİN SONA ERMESİ

Ayrıntıları saptayan protokol, 1 Ekim günü İngiliz Arabic *gemisinde imzalanmıştı. Son birliklerin gemilere binmesinden önce kısa bir tören gerçekleştirildi: Dolmabahçe Sarayı önünde Müttefik ve Türk birliklerinin bayrak selamı. Ardından da bütün kışlalarda Müttefik bayraklarının yerine Türk bayrağı göndere çekildi. Asker ve malzeme dolu gemiler Boğaz'dan öğleden sonra ayrıldı.*

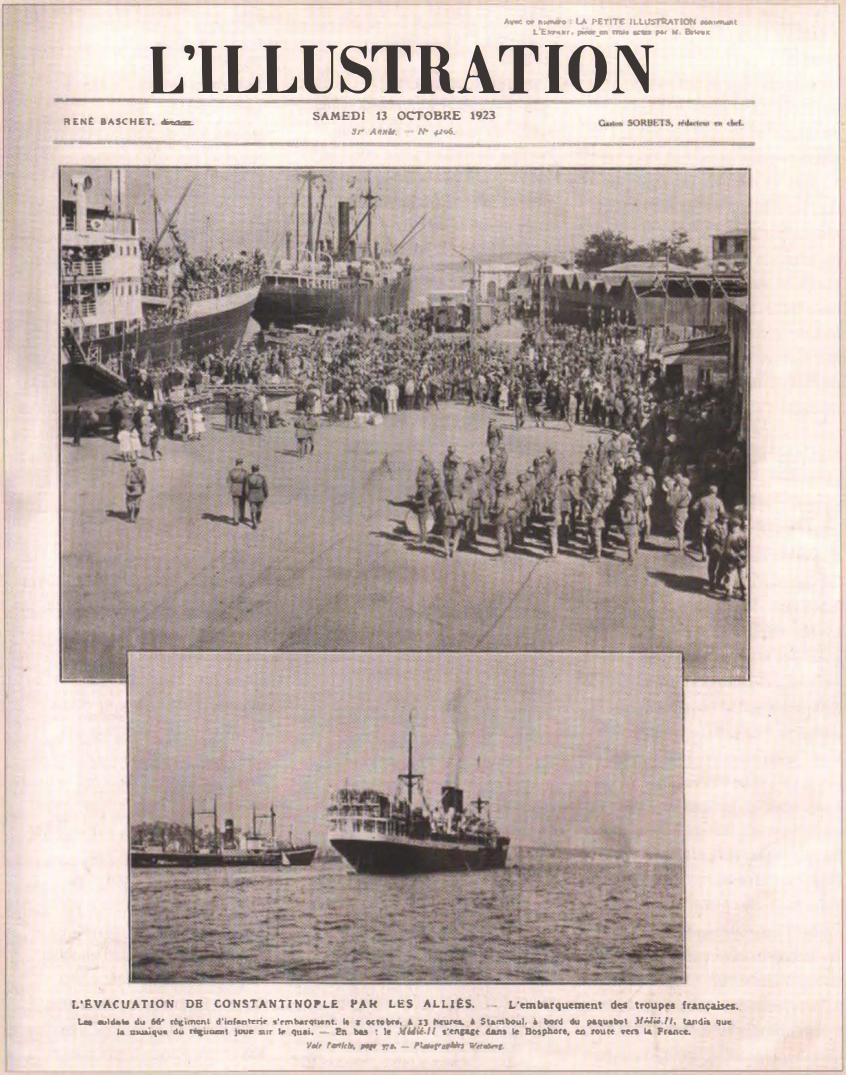
İngiliz birliklerinin *Arabic*'e binişinden sonra Müttefik komutanlar Galata rıhtımında. Sağdan sola: İtalyan General Monbelli, Fransız General Charpy ve başkomutan Sir Harrington.

Fotoğraf: Ercole

Bu ayki sayımızda biraz istisnai olarak (ve gelecek sayının yazısının biraz teferruatlı olması nedeniyle) zaman içinde hızla ilerleyerek geçen sayıdaki konumuzun yirmi sene sonrasına, 1923 yılının sonlarına kadar ilerleyeceğiz. *L'Illustration* dergisinin 13 Ekim 1923 tarihli ve 4206 sayılı nüshasında yer alan ve kapağa taşınan konu, her sene kutladığımız İstanbul'un düşman işgalinden kurtuluşuydu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda yenik düşmesi ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından 13 Kasım 1918'de İtilaf Devletleri'nin filolarının Boğaz'a girip asker boşaltmasıyla başkent fiilen işgal edilmiş idiyse de bu işgalin resmileşmesi ancak 16 Mart 1920'de Paris'te toplanan Sefirler Konferansı (*Conférence des ambassadeurs*) ile gerçekleşmişti. 1920 başında kurulan ve İngiltere, İtalya ve Japonya devletlerinin Paris sefirleriyle Fransız dışişleri bakanından oluşan bu kurul, zamanla Cemiyet-i Akvam'ın bir parçası haline gelmişti.

Ekim 1923'ün başında artık Kemalist hareketin Anadolu üzerindeki hâkimiyeti kesinleşip uluslararası alanda meşruiyet kazanmasıyla birlikte İstanbul'un işgalinin sona ermesi ve Türk idaresine iadesi konusundaki baskıları artmıştı. Zaten bir sene kadar önce başlamış olan bu süreç, 25 Ağustos 1923 günü, Lozan Antlaşması'nın öngördüğü devir konusunda İngiliz General Harrington, Fransız General Charpy ve Ankara'yı temsilen Selahattin Adil Paşa arasında yapılan görüşmelerle kentin Türklere terki hazırlıkları başlamıştı. Buradaki yazının da aktardığı şekilde, 2 Ekim'de kenti boşaltan İtilaf Devletleri askerlerinin yerini 6 Ekim günü kente giren Türk birlikleri almıştı.

Avec ce numéro : LA PETITE ILLUSTRATION contenant L'Epave, pièce en trois actes par M. Bataille

L'ILLUSTRATION

RENÉ BASCHET, directeur. — SAMEDI 13 OCTOBRE 1923 — 51e Année. — N° 4206. — Gaston SORBETS, rédacteur en chef.

L'ÉVACUATION DE CONSTANTINOPLE PAR LES ALLIÉS. — L'embarquement des troupes françaises.

Les soldats du 66e régiment d'infanterie s'embarquent, le 2 octobre, à Stamboul, à bord du paquebot *Médié-II*, tandis que la musique du régiment joue sur le quai. — En bas : le *Médié-II* s'engage dans le Bosphore, en route vers la France.

Voir l'article, page 372. — Photographies Weinberg.

İstanbul'un Müttefikler tarafından boşaltılması. — Fransız birliklerinin gemilere binişi.

66. Piyade Alayı'nın erleri 2 Ekim günü saat 13:00'te İstanbul'da *Médié-II* yolcu vapuruna binerken rıhtımda bando çalmaktadır. Aşağıda: *Médié-II* Boğaz'a girerek Fransa'ya doğru yol alıyor.

Fotoğraflar: Weinberg.

MÜTTEFİKLER İSTANBUL'U TERK EDİYOR

Türkiye'yle barışın sonuçlandığını gösteren son hamle 2 Ekim günü gerçekleşti: Lozan Antlaşması uyarınca öngörüldüğü üzere Müttefik ordular 16 Mart 1920 tarihinden beri işgal etmekte oldukları İstanbul'u terk ettiler. Sefirler Konferansı tarafından kararlaştırıldığında bu işgal geçici nitelikteydi ve başta Türk-Yunan Savaşı olmak üzere sadece öngörülmeyen olaylar neticesinde uzatılmıştı. Müttefikler'in gidişi için hiçbir gösterişli merasim yapılmadı. Bu konudaki ayrıntıları saptayan protokol, 1 Ekim günü İngiliz *Arabic* gemisinde imzalanmıştı. Gerçi son birliklerin gemilere binmesinden önce kısa bir tören gerçekleştirildi: Dolmabahçe Sarayı önünde Müttefik ve Türk birliklerinin bayrak selamı. Ardından da bütün kışlalarda Müttefik bayraklarının yerine Türk bayrağı göndere çekildi. Asker ve malzeme dolu gemiler Boğaz'dan öğleden sonra ayrıldı. General Harrington *Arabic* gemisine en son binenler arasındaydı. 6 Ekim günü ise Türk birlikleri başkente giriş yaptılar. Bütün evler bayraklarla süslenmişti ve halk sevinç gösterilerinde bulundu. Gün içinde muhtelif esnaf birlikleri sokaklarda yürüdü. Akşam ise bu önemli olay donanmalar ve halk şenlikleri ile kutlandı. Yeni Türkiye, yani Kemalist Türkiye, artık bağımsızlığının Müttefikler tarafından da tanınmış somut bir deliline sahiptir.

Dünkü İctimâ-i Milli

1 ŞUBAT 1913

İKDAM

Vatanımızın maruz bulunduğu tehlikeye karşı azm-i merdane ile umum millet namına ittihaz-ı tedabir etmek üzere faal heyetler intihabı ve müzakerat icrası için dün Darülfünûn'da bir milli ictimâ akdedilmiştir.

Bu ictimâda memleketin en güzide ve vatanperver evladı hazır bulunuyor. Fırka ve ictihad farkları gözetilmiyor. Fırak [partiler] ve ictihadat-ı muhtelifeye mensup hamiyetli Osmanlılar müdafaa-i vatan ve namus-ı millet meselesinde, bu mukaddesatı muhafaza maksadında bir habl-i metin [İslam dini] ile yek diğere bağlanıyor, hıfz-ı vatan için müştereken her türlü fedakârlıklar ihtiyarına katlanıyordu.

Darülfünûn'un konferans salonu hınca hınç dolmuştu. [...]

Evvela, Dâhiliye Nazır-ı esbakı Talat Bey kısa bir nutuk irad etmiş ve "maksad-ı ictimâ cümlemizce malumdur; kabul buyrulursa bu ictima ve maksat için riyasete Ayan Azası'ndan Şerif Ali Haydar Bey'i, reis vekil-i evvelliğine Ayan Azası'ndan Müşir Fuat Paşa'yı ve ikinci reis vekilliğine de Nafıa Nazır-ı esbakı Hulusi Bey'i teklif ediyorum" demiş.

Talat Bey'in bu teklifi riyaset intihabı için vakit sarfına meydan verilmemek üzere umumen kabul ve tensip olunmuştur.

Ba'dehü ictimâın ruznamesi mucibince ianeler derci, hastahaneler tesisi, gönüllü alayları teşkili ve halkın tenvir-i efkârı hususatı müzakere olunmuş ve bu maksadın temin-i husul ve icrasına sa'y etmek üzere heyetler teşkil edilmiştir.[...]

Bu heyetlerin mesaisini tevhid ve tanzim ve tetkik ve icab-ı hâle tevfik için bir heyet-i faale teşkili zımnında intihabat yapılmıştır[...]

Bunu müteakip celseye bir saat kadar fasıla verilerek mukarrerat tanzim ve matbuata tebliğ olunmak üzere beyanname ihzar edilmiştir.

Pierre Loti'ye Telgraf

3 ŞUBAT 1913

SABAH

Osmanlı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti dün Osmanlılar ve bilhassa İslamlar hakkında icra edilen mezalimi, Avrupa'da herkes sükût ederken kemâl-i adl ve cesaretle âleme neşr ve ilan ve Osmanlıları müdafaa eden edib-i şehir Mösyö Pierre Loti'ye âtideki telgrafnameyi keşide etmiştir: Tetkik ve ta'mîk etmek istemediğimiz esbâb dolayısıyla bütün Avrupa bizim bu bedbaht memleketimize karşı vâzıh bir husumet ve adâvet vaziyetinde bulunduğu bir zamanda zat-ı alileri hak ve adalet ve Osmanlıların müdafaasını deruhte eylediğinizden dolayı minnettarlığımızı beyan, Osmanlı Milleti'nin teşekkürat-ı samimanesini kabul eylemenizi istirham ederiz. Osmanlı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti

Pamuklu Nim-ten (*) İhtiyacı

5 ŞUBAT 1913

İKDAM

Şitanın şiddetle icra-yı ahkâm eylediği şu sırada nur-i dide-i ibtihâcımız [gözümüzün nuru] asker kardeşlerimize hamiyet-mendan ahali tarafından şimdiye kadar epeyce bir miktar pamuklu nim-ten ihda olunmuş ve bunlar da hemen icap eden mahallere gönderilmişti. Ancak Çatalca'da ve mevâki-i sairede bulunan kuvve-i mevcude-i hazıranın miktarına nazaran hedaya-yı vakıa [hediye edilenler] temin-i maksada kâfi değildir. Bilumum efrada pamuklu nim-ten verilmesi maddeten ve manen pek büyük tesir hasıl edeceği cihetle vatan-ı mukaddesin müdafaası için sine- güşâ-yı besalet olan [kahramanca göğsünü açan] efrad-ı asakir-i şahanenin muhafaza-i sıhhat ve hayatları için faide-i külliyesi mücerreb bulunan [faydası denenmiş olan] kolsuz ve kısa önü bağlı pamuklu nim-tenlerden kâfi miktarının kısa bir zamanda hamiyet-mendanın bu hususta ibzal-i hedâyâya müsâraat gösterecekleri kaviyyen me'mûl ve muntazardır.

(*) nim-ten •mintan

Bir Hûnharın Tevkifi

7 ŞUBAT 1913

SABAH

22 Kanunusani tarihli Ahenk gazetesinden:

Dün Nemse vaporuyla Midilli'den Nikolaki isminde bir Rum İzmir'e ve hâl ve tavrı ile eşyasından iştibah olunarak [şüphelenilerek] pasaport memurin-i inzibatiyesince tevkif olunmuştur. Meğer bilâhare anlaşıldığı üzere bu herif gayet hûnhar [canil , Osmanlılık kucağında büyümüş bir yılan imiş. Aslen Tire ahalisindendir. Dokuz ay evvel Midilli'ye azimetle orada muallimlik ediyormuş. Tıynetindeki fıtrat-sibâ'ânesiyle Midilli hadisat-ı ahiresinde, Yunan askeriyle şuradan buradan Midilli'ye koşuşmuş olan bir alay şekâvet- pişegâna iltihak ile ahali-i İslamiye hakkında reva görülen eza ve işkencelere iştirak edip katl-i nüfus ve hetk-i ırz hırza geçme] gibi fazayihi irtikab etmiştir. Koca alçak bu yaptığı efal-i redîe ile [fenalıklarla] müftehir ve mağrurdur. Hatta Türk kanı döktüğüne, İslam ırzı hetk ettiğine nişane olmak ve gösterip teşhir etmek için Midilli'de kestiği İslam kadınının saçlarını, kanlı elbiselerini, ırzlarına tecavüz ettiği kızların hayz [regl] bezlerini getirmiş ve bunlar eşyası meyanında zuhur etmiştir.

Midilli'de irtikab ettiği aynı fazayihden dolayı İzmir'e vürûdunda Kale-i Sultaniyeli hamiyetli ve namuslu diğer bir Rum'un ihbar ve şahadetiyle derdest edilip Divan-ı Harp'çe idam cezasına mahkûm olan Ali Ağa çiftliğinden Kasapoğlu Pandelli gibi bunun da idama mahkûmiyetini istemekle ve her ikisinin ve emsalinin ipe sallandırıldığını yakında görmekle bütün Osmanlılar teşeffi-i sadr edeceklerdir löcleri alındığı için gönülleri rahatlayacaktır].

Bir Cani Değil, Bir Canavar

7 ŞUBAT 1913

SABAH

Bazı eşhas vardır, bunlar ani bir hiddete mağlubiyetle değil kan ihtiyacıyla benî-i nev'ini imha-i

heves ve arzusuyla cinayete tasaddi ederler. Bunlardan biri de zirde ika' ettiği cürm-i şenî ve sibâ'âneyi nakl edeceğimiz canidir.

Kağıthane mıntıkasına ait Kemerburgaz nahiyesi dahilinde Hazine-i Hassa'ya tabi Malbahçe nam mahalde bahçelerde yanaşmalık eden Koço, refiki Mehmet, yine aynı işle meşgul Teodüs ve Hıristo ile evvelki gece işret ederler, kadehler teâtî olunur, neş'eler dökülür, eğlenirler, gülerler. Bilâhare vakit uykuya davet etmekle Teodüs ve Hıristo arkadaşlarına veda ile ayrılırlar. Kendilerine ait kulübeye giderek yatarlar.

Mehmet, Koço biraz daha içerler. Biraz sonra merkumunun imrar-ı makam ettikleri kulübenin yanına vasıl olurlar. Mehmet kapıda durur, Koço içeriye girer. Teodüs ile Hıristo'nun üzerlerine lâîn, şenî' bir fikr-i muhteris ile atılır. Bunlar büyük, şâyan-ı takdir bir his ile bu düşman-ı namusun emel-i şenâat-kâriyetini reddederler.

O zaman bu akur, vahşi mahlûk belindeki kasap bıçağını çıkarır, hedefini kaybetmiş bir ihtiras-ı müfteris ile Hıristo'nun üzerine hücum ve birkaç yerinden cerh eder. Bununla da teskin-i hırs ve hiddet edemez. Kulübede asılı olan baltayı bir eline alır diğer eliyle Teodüs'ü tutar. Zavallı Hıristo'nun başına ve sair mahallerine şiddetle indirerek katleder. Şiddet-i heyecan ile yorulduğundan kurbanının üzerine oturur. Teodüs bu esnada istimdat eder fakat feryatlarına sükûndan başka bir cevap vermez. Ondan sonra istirhama başlar, Koço'nun ayaklarına kapanır hayatına kastetmemesini, gençliğine acımasını söyler. O yine teklif-i şenî'ni tekrar eder, yine cevab-ı red alır. Ve alır almaz ayağa kalkar baltayı yakalar, Teodüs'ü de param parça eder. Bununla da iktifa etmez melun ellerinin altında olan biçarelerin üzerlerine tebevvül etmek [işemek] gibi bir şenâatta da bulunur ve hiçbir eser-i telaş göstermeksizin mahal-i cinayetten çıkar, Mehmet'le kulübeye avdet eder.

Gerek katil ve gerek şerik-i katil ba'dehû firar ederlerse de vaka zabıtaca haber alınmakla takibat ve taharriyata başlanır. Koço Feriköyü'nde İstavri'nin dükkânında derdest edildiği gibi diğeri de elde edilir.[....]

Maktüller on dört on beş yaşlarındadır. Katil Koço şayan-ı hayret bir sükûn ile bir lâkaydi ile esna-yı isticvabda cürmünü itiraf etmiştir.

Hain Derdesti

16 ŞUBAT 1913

İKDAM

Ordumuzun vaziyet-i harbiyesini Bulgarlara ihbar eyledikleri anlaşılan dokuz Rum ile bir Bulgar Çatalca civarında derdest olunarak dün Divan-ı Harb-i Örfi'ye sevk edilmişlerdir.

Gönüllü Türk Kadını

18 ŞUBAT 1913

SABAH

Meydan-ı muharebede mecruh düşen gazilerin yaralarını tedavi etmek emel-i ulvisiyle saha-i harbe koşmuş olan gönüllü bir Türk kadını bu kere Dersaadet'e avdetinde Ajadamard gazetesi muharrirlerinden biri ile mülâkat etmiş, esna-yı mülâkatta intibââtını şu yolda izah eylemiştir: "Vatan uğruna feda-yı can maksadı ile meydan-ı muharebeye koşmuş olan Osmanlı Gazanferlerinden mecruh düşenlerin yaralarını tedavi etmek, bu suretle vatanıma hiç değilse cüzi bir hizmette bulunmuş olmak arzusuyla Şarköy'e giden taburlara iltihak ettim. Gülhane Hastahanesi'nde hastabakıcılık sanatını tahsil etmiş olduğumdan meydan-ı muharebede yararlılık gösterebilir idim. Şarköy'de bulunduğumuz esnada düşman her taraftan üzerimize şarapnel ve gülle yağdırıyor idi. Maahazâ Osmanlı Gazanferleri kemâl-i meserret ve şetaretle şiddetli bir mukavemet gösteriyorlar idi. Ben ise daima mecruhinin yaralarını tedavi etmekle meşgul idim. Her hâlde meydan-ı muharebede bulunduğum zaman hissettiğim sevinçleri asla unutmayacağım. Osmanlı dilâverlerinin süngü süngüye vuku bulan muharebelerde ibraz ettikleri âsar-ı şecâat tarifin fevkindedir. Bu muharebelerde Bulgarlar pek çok telâfat verdiler. Hatta bu gibi muharebelere iştirak eden Bulgarlardan hemen hiç kimse kurtulamadı. Bilâhare Şarköy'den Gelibolu'ya gittik. Orada dahi daima mecruhinin tedavisi ile meşgul oldum. Meydan-ı muharebede hiç kimse benim bir kadın olduğumu bilemedi. Yalnız nişanlım olan doktor beni tanır idi ve bana 'birader' diye tevcih-i hitap eder idi. Meydan-ı muharebeden asla avdet etmek istemiyor, son dakikaya kadar vazifemi ifâ eylemek arzu ediyor idim ise de ne çare ki şiddetli bir bronşit hastalığı mani oldu. Maahazâ kesb-i ifakat edersem yine her hâlde meydan-ı muharebeye koşacağım. Harpten, ölümden asla korkmuyorum. Saha-i harpte bulunduğum zaman kadınlıktan külliyen tecerrüd etmiş idim. Asker olmuş idim. Vatanına hizmet eden bir asker."

Üsera-yı Osmaniye

26 ŞUBAT 1913

SABAH

Karadağlıların muamele-i vahşiyanesi

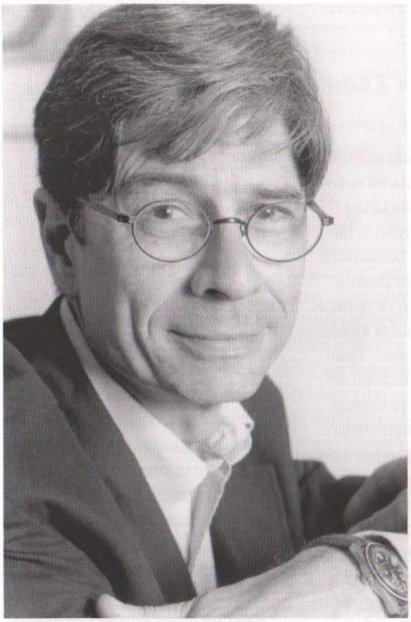
19 Şubat tarihiyle Milan'dan Noye Fraye Presse gazetesine iş'âr olunuyor:

Sakolu (?) gazetesinin Podgoriçe muhabir-i mahsusu Karadağ'daki üsera-yı Osmaniye'ye reva görülen muamelat-ı zalimaneyei pek feci tasvir ediyor. Zavallı esirler parça parça elbise ile açık kırda rüzgâr, kar ve yağmura maruz tutulmaktadır. Esirler yirmişer otuzar soğuktan tahaffuz [korunmak] için birbirine sarılıp birer kitle-i sefalet teşkil etmektedirler. Her gün birçok esir tifodan vesair hastalıklardan terk-i hayat etmektedirler. Duçar oldukları ıztırâbât-ı elimeden bitab ve nevmid kalan esirler kurşun ile öldürülüp ıztırâplarına nihayet verilmesini muhafızları olan Karadağ askerlerinden ellerini uzatarak istirham ediyorlar.

FRANÇOIS HARTOG* İLE SÖYLEŞİ

ŞİMDİKİ ZAMANCILIK VE ÖZGÜRLEŞME**

Tarihin siyasal bir anlamı varsa, bu geleceğimizi yeniden yönlendirebilmemiz için şimdiki zamanı anlamamıza yardım etmesidir. Bir tarihçi için içinde yaşadığı zamanın gerçekliğini kavramaktan daha zor bir şey yoktur. Bu konuda yalnızca hipotezler ve yorumlar öne sürülebilir. Bu zorluk, her şeyin bazıları için boş, bazıları için dolu ama her iki durumda da tüm geçmiş ve geleceği yutan, katkısız bir şimdiki zamana adandığı günümüzde daha da artıyor. François Hartog bu duruma "şimdiki zamancılık" adını veriyor. Tarihle işi olsun istemeyen bir zamanın tarihi nasıl yazılır? Böyle bir zamanda tarihe nasıl anlam verilir? Her şeyden önce anlamak için biraz zaman ayırarak...

Tarihçi ve École des hautes études en sciences sociales'de öğretim üyesi olan François Hartog.

SÖYLEŞİ: SOPHIE WAHNICH - PIERRE ZAOUI

ÇEVİREN: ESRA ATUK

Son zamanlarda, kısa vade odaklı bir düşüncenin zamanla olan tüm ilişkilerimizi yuttuğu izlenimine kapılıyoruz. Sizin çalışmalarınıza da bu nedenle ilgi duyuyoruz. *Tarihsellik Rejimleri*'nde "bir toplumda zamanın düzeni pazarlığa tabi olmayan bir gerçektir" diyorsunuz. Bununla ne anlatmak istiyorsunuz?

Zamanla ilişkiler yukarıdan belirlenemez. Bu hiçbir şeyin yapılamayacağı, hiçbir şeyin değiştirilemeyeceği anlamına gelmiyor, ama bu başka bir sorun. Ancak tıpkı kişiliğimiz gibi zamanla kurduğumuz ilişkiyi de belirli bir dönemin yapılandırıyor olması bence tartışmasız bir gerçek. Norbert Elias daha önce bunu ölçmeyi denemişti: Toplumsal yapılar da bir anlamda *öncelikle* zamansal yapılardır, zamanla kurulan ilişkilerin bazılarını dayatırlar, bazılarını ise yasaklarlar. Örneğin, "modern tarihsellik rejimi" diye adlandırdığım yapıda, zamanın hızlanması ve geleceğe açılma gibi meydana gelen olayların çoğunun çerçevesini belirleyen iki boyut var. Bu rejimde olayları hemen hemen her seferinde hızlanma ve geleceğe açılma biçimleri nitelendirir. Daha önce durum böyle değildi, bugün de kuşkusuz oldukça farklı.

Yani zamanın düzeni hem pazarlık kabul etmiyor, hem de değişiklik gösteriyor, öyle mi?

Kesinlikle. Zamansal kategoriler, yani geçmiş, şimdiki zaman ve gelecekle kurduğumuz ilişkiler tarihsel kategorilerdir. Dolayısıyla hem tarih boyunca değişiklik gösterirler, hem de her çağda ya da "tarihsellik rejiminde" kendilerini herkese dayatırlar. Tarihsellik rejimlerini saymak boş bir çaba olsa da (en az medeniyetleri saymak kadar boş bir çaba: 3, 7, 23 ?), benim kanaatime göre en azından üç büyük tarihsellik rejimi, yani zamanla kurulan üç büyük ilişki biçimi ayırt edebiliriz: Bunlardan ilki, eski olanı, hemen hemen her şeyi geçmişe bağlar. İkincisi, 18. - 19. yüzyıllarda ve 20. yüzyılın büyük bir kısmında geçerli olan modern tarihsellik rejimi gitgide daha fazla geleceğe döner ve kendini ilerleme fikriyle ifade eder. Son olarak, günümüzde hâkim olan üçüncüsünde ise, şimdiki zaman giderek geçmişe ve geleceğe üstün gelmeye başlıyor. Buna 'şimdiki zamancılık' adını veriyorum. Ancak elbette bunlar ideal biçimler, inşa edilmiş türler. Gerçekte çok farklı dozlarda karşımıza çıkabiliyorlar.

Peki, daha çok zamanla kurulan üç ilişki türünden, yani zamansallık rejimlerinden söz etmek gerekmez mi?

Neden "zamansallık rejimi"nden çok "tarihsellik rejimi"nden söz ediyorum? Çünkü beni ilgilendiren Heidegger tarzı büyük metafizik ya da ontolojik kategoriler değil, zamanla kurulan ilişkinin son derece hassas deneyimi. Odysseus örneğini ele alalım. Phaiakların ülkesindeki ziyafet sırasında (*Odysseia*, bölüm 7), ozandan en büyük zaferi olan Truva'nın alınış destanını okumasını ister. Ama ozanı duyunca ağlamaya başlar. Neden? Burada ilk tarihsellik deneyimini görüyoruz. Odysseus ağlar, çünkü geçmişte olduğu insanı şimdi olduğu insana bağlayacak söz yoktur. Kendisi ile ozanın şarkısındaki kendisini örtüştürememenin acılı ve ani deneyimini

yaşar. İkisini birleştirmek, kimliğini kavramak için ihtiyaç duyduğu bir geçmiş kategorisi yoktur. Benim için bu sahne zamansallık sorununun ötesine geçen (ya da gerisinde kalan, fark etmez) bir tür ilkel tarihsellik sahnesidir. Odysseus kendini ancak ötekinin anlatısının ardından düşünebilir (Ricœur'ün olduğu diğer tarafta ise her şeyin yavaşladığı, geçmişi olmayan ya da (özellikle göçmenlerin durumunda) karmaşık bir biçimde var olan ve pek geleceği de olmayan bir şimdiki zaman. Başka bir deyişle, şimdiki zamancılığın pek çok yönü var. Kabaca, bir yandan dopdolu ve sürekli hareket hâlinde olan bir zamandan, geçmeyen ama yine de zaman olma özelliğini koruyan, herhangi bir şey anlatmanın artık imkânsız hâle geldiği bir zamandan söz ediyor. Bu zamanda artık herhangi bir anlatı mümkün olamıyor. *Storytelling* belki hâlâ mümkün, ama anlatı değil... 11 Eylül'ün kendine özgü bu üç boyutu da Augustinus başta olmak üzere "zamanın sonu sizi ilgilendirmez, ne olacağını yalnızca Tanrı bilir" demekten usanmayan Katolik Kilisesi'nin yaşadığı zorluklara bakın. Bana göre yeni dinler de anlık olana doğru kayıyor ve yeni bir kıyametçilik icat ediyor. Deyim yerindeyse, klasik kıyamet ile ilgisi olmayan,

Tarih sözcüğü ile ne yapacağımızı da bilemiyoruz. Onun yerine daha çok hafıza sözcüğünü tercih ediyoruz. Hafıza sözcüğünün özellikle bir zamanlar düşünmek istemediğimiz: insanların yok edilmesi, kolonyalizm, Doğu'da olup bitenler gibi şeylerin ölçüsünü kavramak açısından güçlü bir anlamı olsa da...

kategorilerini kullanırsak, *idem* değil, *ipse* anlamında) ve ancak bu anlatının ardından kendisini tanıtabilecek, anlatabilecek ve en önemlisi adlandırabilecektir. Bu deneyimde, tarih zamanın önüne geçiyor. Ama yine de özel bir rejimden söz edebiliriz: Kendini oldukları ya da yaptıklarıyla ötekinin anlatısı sayesinde tanımlamak, bu özel bir durum. Başka bir olasılığı da düşünebiliriz. Bu bir deneyim alanı meselesi. Kahramanın kendini tanıttığı ve kendini geçmişiyle örtüşme arayışından başka bir şey olarak düşündüğü bambaşka bir sahne hayal edebiliriz: Her şeyden önce bir geleceği olan ve bu geleceği gerçekleştirmeye çalışan biri ya da şimdiki zamanda olduğu şeyden ibaret olan biri.

Bu son durumda söz konusu olan sizin "şimdiki zamancılık" olarak adlandırdığınız şey mi?

Kesinlikle öyle. İçinde yaşadığımız çağ geçmişle olduğu kadar gelecekle de birtakım bağları çözdü. Kendi kendine yetme arzusunda olan bir şimdiki zaman türü... Yani mümkün olan tek ufuk olarak kendisini gösteren ve sürekli anlık olanın içinde kaybolma eğiliminde olan devasa bir şey. Aynı zamanda bu şimdiki zaman toplumun hangi ucunda yer aldığınıza bağlı olarak büyük ölçüde farklılaşıyor. Bir tarafta hareketliliğin değer kazandığı değişikliklerin zamanı, eğretiliğin hâkim şimdiki zaman, diğer yandan kapalı ve donmuş (perspektifi olmayan) bir hapishane.

Somut bir örnek alalım. Şemanız İkiz Kuleler'e yapılan saldırı açısından nasıl işliyor?

Modern olay bazen kendi anma ya da kutlama mekanizmalarını da kendi içinde barındıran bir olay olarak tanımlanır. 14 Temmuz 1789 ya da Mayıs 1968 böyledir. Bu anlamda, İkiz Kuleler saldırısı da modern bir olay, ama onda fazladan bir şeyler var. Öncelikle, iki uçak vardı. Tek bir uçak olsaydı, kaza bile sanılabilirdi. Ama kısa süre sonra ortaya çıkan ikinci uçakla birlikte tüm kameralar o yöne çevrildi ve daha en başından hızla dünya çapında bir olaya dönüştü. Bu konuda maalesef El Kaide'nin yaratıcılığını kabul etmek zorundayız. Ardından, Bush yönetiminin bir an önce bu olayı yeni bir çağın başlangıç noktası haline getirmeye girişmesi var: Terörizmle savaş çağı. Bush yönetimi bunun nereden geldiğini ve niye geldiğini düşünmeye zaman ayırmadı bile. Son olarak, bu olay hakkında çok çabuk yazılmaya başlandı, özellikle Don DeLillo'nun romanı *Falling Man*. Bu kitap bir kıyamet gününü tasvir ediyor, ama hemen olayın sonrasında geçiyor: Felaketin yaklaşmasını değil, sonrasını anlatıyor. Yeni ya da bambaşka bir zamandan değil, tıkanmış bir bence şimdiki zamancılık olarak adlandırdığım biçime uygulanabilir.

Ama aynı zamanda geçmiş, şimdiki zaman ve geleceğin tek bir şimdiki zaman oluşturmak üzere sıralandığını, hatta tek bir şimdiki zamanda eridiğini de söyleyemez miyiz? Herkes 11 Eylül'ü belirleyici bir an olarak yaşamadı, hatta kendisini ilgilendiren bir an olarak bile yaşamadı...

Aynı toplum içinde zaman(lar) la kurulabilecek ilişkilerin çok çeşitli olduğu kesindir. Tarihsellik rejimi ne olursa olsun. Zamanlarından farklı düşünen ve hâkim zamansal kategorilerden kurtulmaya çalışan insan grupları hep vardır ve var olmaya devam edecektir. Bununla birlikte, çoğunlukla ağır basan şimdiki zamandır bence. Bu da kıyamet ya da kehanet biçimlerini, yani kişilerin şimdiki zamanlarından kurtulmaya çalıştıkları biçimleri dönüştürür. Günümüzde kıyametler ve kehanetler eskisi gibi değil, ama bu var olmadıkları anlamına gelmiyor. Çağdaş din olgusunun geçirdiği dönüşümlere bakın örneğin: Evanjelist ve karizmatik Hıristiyanlıktaki canlanma ile birlikte, herkese tanrısal olanla anında ve doğrudan bir ilişki öneriliyor. Herkese kendi küçük kişisel kıyameti... Aksine, aracılık ilkesine dayalı olarak işleyen ve Aziz "kıyametsizleştirilmiş" kıyamet biçimleri. Bazı ekoloji biçimlerini de (*deep ecology*) buna dâhil edebiliriz.

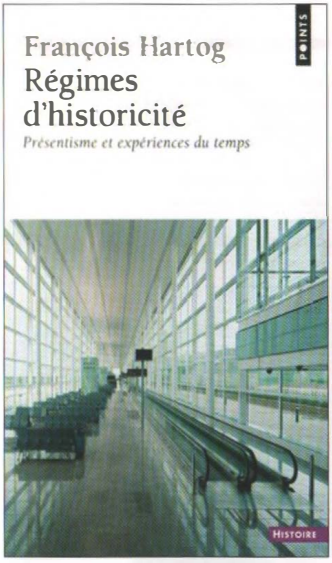
Çok neşeli bir manzara değil. Şimdiki zamancılığı mutlaka baskıcı bir tarihsellik rejimi olarak mı yorumluyorsunuz?

Aslında şimdiki zamancılığın başlı başına bir tarihsellik rejimi oluşturduğundan bile emin değilim; daha çok bir soru ya da bir hipotez bu. Özellikle de, yakında geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek kategorileri arasında yeni bir eklemlenme biçimine varacak olan geçici bir rejim ya da bir geçiş rejimi mi acaba? Geçmişin üstünlüğünün yeni bir biçimi olmadığı kesin. Öyle ise ne? Yeni bir gelecekçilik mi? Ya da bu şimdiki zamancılık başka bir seçenek olmadığı için ortaya çıkmadı, tam anlamıyla var ve kendini giderek daha fazla dayatan gerçek bir tarihsellik rejimi mi?

Öyleyse tarihin sonundan mı söz ediyoruz?

Hayır, bu tam olarak aynı şey değil, çünkü tarihin sonu daha çok her türlü belirleyici olayın sonu demektir. Şimdiki zamancılığa eşlik eden, modern tarih kavramının sorgulanmasıdır. Çünkü siyasette olduğu kadar, iş dünyasında, iletişimde, kültürde artık yalnızca olaylar varmış gibi görünüyor (olaycılık yapılıyor) ve aynı zamanda tarih de

anlamayı reddettiğimiz, öngörülemeyene indirgediğimiz bir dizi olaydan ibaret kalıyor. Esas olan, olaylara mümkün olan en kısa sürede tepki vermek. Klasik tarih kategorilerine göre düşünülemeyecek bir şey. Örneğin, Braudel'in uzun dönem ya da materyal medeniyet kategorileri kuşkusuz bugün bayağı egzotik görünüyor. Tarih sözcüğü ile ne yapacağımızı da bilemiyoruz. Onun yerine daha çok hafıza sözcüğünü tercih ediyoruz. Hafıza sözcüğünün özellikle bir zamanlar düşünmek

istemediğimiz; insanların yok edilmesi, kolonyalizm, Doğu'da olup bitenler gibi şeylerin ölçüsünü kavramak açısından güçlü bir anlamı olsa da... Tarihe hâkim olan bu işte. İyi mi, kötü mü bilemiyorum, ama günümüzde bu hafıza konusunun olanca açıklığı altında ezilen şey artık tam anlamıyla tarih değil.

Ama o zaman artık tarih bir işe yaramıyor mu?

Michelet, hatta Michel de Certeau tarzı eski tarihçinin rolü, ölülerin ölü olarak kalmalarını ve bu sıfatla hak ettikleri yeri almalarını sağlamaktı. Bu da bu noktadan hareketle yeni gelecek politikaları çizmeye olanak tanıyordu. Oysa günümüzde bu rolü oynamak bana pek mümkün görünmüyor. Geçmiş olarak tanınan geçmişin temelleri üzerinde kurulan geleceğe değer veren bir tarihsellik rejiminde bunun bir anlamı vardı. Ama bugün artık bu geçerli değil. Bugünkü şimdiki zamancılıkta, geçmişi bir yandan geleceğe açarken, diğer yandan hak ettiği yeri nasıl verebiliriz? Bilmiyorum. Acız şimdiki zaman tüm diğer zamanları opak hâle getirdi: Geçmiş hafızanın izlerine indirgendi, gelecek ise tehdit altında olduğu anlar hariç yarın sabahtan öteye geçemiyor. Böyle olunca, tarih de geçmişle zenginleşen ve geleceğe gebe olan tarih olmaktan çıkıyor, arşivcilik ya da büyücülüğe dönüşüyor.

Hangi anlamda büyücülük?

Örneğin, dini cevapların dışında şimdiki zamanda ne gibi bir ütopya olabilir? Başka bir deyişle, *chronos* olarak zamanın, yani devamlılığın zamanının, salt kronolojinin dışında, ortaya çıkış, belirleyici an, şimdiki zamanı kavrama biçimi olarak, *kairos* olarak zamanı nasıl düşünebiliriz? Şimdiki zamandan başka bir şey olmayan bir zamanda şimdiki zamanın can alıcı noktalarını nasıl kavrayabiliriz? Buna bir cevap göremiyorum. Artık tarihçi her vatandaşın bildiğinden daha fazlasını bilmiyor. Bu da büyücülük ya da Mesihçilik ve bazen bir anlamda oldukça ilginç olabiliyor. Ama bu tarih değil, az ya da çok, ama açıkça tanımlanmış bir proje değil.

Söyleddiklerinizle Berlin Duvarı'nı düşündürüyor. Duvarın yıkılışı bir anlamda bizim kuşağımızın en önemli olayı. Oysa pek çok açıdan ne Batı'da, ne Doğu'da bundan fazla bir şey çıkmadığını görmek son derece sarsıcı...

Kesinlikle, bu olaydan geleceğe doğru müthiş bir açılma beklemeye hakkımız vardı. Ama hiç de öyle olmadı. Doğu'da, elbette insanlar kendilerine vaat edilen tüm o gelecekler karşısında kuşku duymayı öğrendikleri için. Ama Batı'da, herkesi şaşırtmanın dışında, bu olay da kendi tarzında geleceğe dönük her türlü perspektiften arınmıştı. Daha başından şimdiki zamancılığın içindeydi. Bu açıdan Mayıs 68 belki de gelecekçilikten şimdiki zamancılığa geçiş konusunda daha güçlü bir dönüm noktası oluşturur. Çünkü o dönemde hâlâ devrimci bir perspektif vardı, ama yine de şu çelişkili "her şey, hemen" unsuruyla birlikte. Ve bu da, elbette pırıl pırıl parlayan, her şeyin mümkün göründüğü, ama önceki tarihsellik rejimlerinden kopan bir şimdiki zamancılıktı.

Öyleyse bu şimdiki zamancılık kavramının muğlaklığına geri dönebilir miyiz? Çünkü Mayıs 68'in "her şey, hemen"i henüz ütopya zamanıydı. Şimdiki zamancılıkta olmayan bir şey. Başka bir deyişle, şimdiki zamana yoğunlaşmak mutlaka şimdiki zamancılık yapmak anlamına gelmiyor, değil mi?

Evet. Zaten bu konu oldukça kafa karıştırıyor. Örneğin bu terimle benim başka bir şeylerin nostaljisini anlatmaya çalıştığımı sandılar. Ama öyle değil. Bir anlamda, tarihsellik rejimi hangisi olursa olsun, herkes kendi şimdiki zamanından fazlasına sahip değildir. Örneğin, Péguy'nin muhteşem "şimdiki zamanın gözcüleri" deyimi buradan gelir. Bu konuda, evet, düşünce ve eylem bir anlamda hep şimdiki zamandadır. Ama şimdiki zamancılığın bizi ikna etmeye çalıştığı şey bambaşka bir şey, şimdiki zamana sarılmak değil, şimdiki zamandan başka bir şey olmadığına, geçmişin erişilmez, geleceğin ise kapalı olduğuna inanmak.

Ama öyleyse bu şimdiki zamancılık nasıl çökertilir? Zamanın bu krizi mümkün olan başka bir şeyin işaretine nasıl dönüştürülebilir?

Bir kez daha tekrar edelim, zamanın düzeni pazarlık kabul etmiyorsa, bu boyun eğmemiz gerektiği anlamına gelmez. Şu anda bunun özellikle zor olduğunu düşünüyorum. Örneğin, kriz sözcüğünün kendisinin bile anlam değiştirdiği çok açık. Petrol krizinden bu yana krizle yaşıyoruz ve bu anlamı her yerde kullanıyoruz: ekonomide, üniversitede vs. Oysa yaygınlaşmış bir kriz artık kriz değildir. Örneğin, ben özellikle şu "sistem krizi" sözü karşısında şaşırıyorum. Çünkü buna göre krizin ne Antik Yunan'daki sorgulama, durma ve karar ya da ilk tıbbi anlamında olduğu gibi teşhis anıyla, ne de Hıristiyanlıktaki nihai karar anıyla ilişkisinin kalmadığı anlamına geliyor. Aksine, sistem krizi olarak tanımlandığına göre ne *kairos*'dan, ne karar gününden kaynaklanan ve sonu olmayan bir kriz hâlini yaşıyoruz. Bu da bize sürekli şunu düşündürüyor: Yapacak hiçbir şey yok.

Öyleyse, Fransız Devrimi tarzında bir kopuş olmasa da, en azından geleceğe bir şans verecek bir çatlak, bir gedik görmüyorsunuz...

Elbette görüyorum, gedikler her zaman vardır. Zaten ben de daha fazlasını aramıyorum. Ama şimdiki zamancılık bir sünger, her şeyi emiyor. Ayrıca, şimdiki zamanın içindeki bu gedikleri yakalamak için kuşkusuz doğru gözlem noktalarını tutmuş olmak gerekir. Ve akademisyenliğin en iyi gözlem noktasını sunduğundan emin değilim... Buna karşılık, tarihin yapacağı en azından bir şey var: Yeteri kadar dinlenmediğinden ve eskisi gibi iyi bir yere sahip olmadığından yakınmak yerine (bu eski zaman da zaten hiç var olmadı), yeni bir tarih kavramı olasılığı ve tarihçinin oynayabileceği yeni bir rol üzerine düşünmek. Örneğin, ciddi tarihçilik yapmak adına evrensel tarih fikrinden vazgeçmek hâlâ doğru mu? Yoksa aksine, bu tam da zamanın bizden istediği şey mi?

DİPNOT

* Tarihçi ve École des hautes études en sciences sociales'de öğretim üyesi olan François Hartog, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps* (Paris, Seuil, 2003) kitabının yazarıdır.

** Bu söyleşi *Vacarme* dergisinin 23. sayısında çıkmıştır.

KARŞILAŞ(TIR)MALAR II

TARİHİN KAMUSAL ALANDA KULLANIMI

Fransa ve Türkiye'den tarihçileri buluşturarak her iki ülke tarihçileri arasındaki diyalogu geliştirmek hedefiyle IFEA ve TARİH VAKFI işbirliği ile düzenlenen bu panel dizisi, tarihçinin ve tarihin toplum içindeki yeri, tarihçinin karşılaştığı sorunlar, içinde yetiştiği ya da çalıştığı kurumlar ve tarihin toplumda kullanımı ve dolaşımı üzerine bir tartışma platformu oluşturabilmek ve karşılıklı olarak bu konuda fikir, görüş ve deneyim aktarımını sağlamayı amaçlamaktadır.

Profesyonel tarihçilere ve tarih öğretmenlerine olduğu kadar, üniversite öğrencilerine de hitap etmesi ve tarihin ve tarihçiliğin toplumdaki yerini sorgulayan geniş bir kitleye açık olması amaçlanan bu dizi, iki ülke tarihçileri arasındaki diyalogu ve bilgi alışverişini, uzun zamandır mevcut olan çerçeveden daha geniş bir kitleye götürebilmeyi hedeflemektedir. Bu yılki panelin konusu Tarihin Kamusal Alanda Kullanımı olacaktır.

Türkiye'de son zamanlarda çeşitli vesilelerle tarihin kamusal alanda bolca ve farklı şekillerde tezahürleri tartışma konusudur. Muhteşem Yüzyıl ve benzeri televizyon dizilerindeki 'Osmanlı imajı'yla veya Taksim'deki kentsel dönüşüm projesi kapsamında Topçu Kışlası'nın yeniden inşa edilme fikriyle ilgili tartışmaların odak noktalarından biri de tarihçilerin bu alandaki konumlarının ne olması gerektiğidir. Dolaylı olarak toplumun tarihi ile ilişkisinin nasıl olması gerektiği sorgulanmaktadır.

Bu yıl KARŞILAŞ(TIR)MA'nın amacı, kamusal alanda tarihin tezahürlerinin yayıldığı (televizyon dizilerinden kentsel dönüşüm projelerine ve mimariye, edebiyattan lise tarih kitaplarına ve gündelik tüketim objelerine kadar yansıyan) geniş yelpazeyi hatırlatmak ve iki farklı ülkeden tarihçilerle bir araya gelerek konuyu yerelliğe mahkûm olmadan ele almayı denemektir. Birinci oturumda, kamusal alanda tarihin kullanımının sözkonusu toplumlar hakkında bize ne gösterdiği ve bu tezahürlerin neye tekabül ettiği anlaşılmaya çalışırken, ikinci oturumda, daha genel anlamda 'zaman ve zamansallık' ile ilişkinin günümüzde Fransa ve Türkiye'de ne durumda olduğu sorgulanacaktır.

Bunun, yaşadığımız toplumsal gerçekleri anlamada aydınlatıcı olacağını ummaktayız.

Not: Etkinlikte Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya simultane çeviri yapılacaktır.

Program

10:00-10:30 AÇILIŞ: Açılış konuşması: Işık Tamdoğan ve Bülent Bilmez

10:30-13:00 I. OTURUM
(Olgusal boyut)
Fransa'da ve Türkiye'de tarihin kamusal alanda tezahürü
Moderatör: Edhem Eldem
10:30-11:00 Sunuş: David Schreiber
11:00-11:30 Sunuş: Vangelis Kechriotis
11:30-12:00 Söyleşi: David Schreiber ve Vangelis Kechriotis
12:00-12:15 Kahve Arası
12:15-13:00 İzleyicilerin Katılımı ile Söyleşi-Tartışma

13:00-14:00 ÖĞLE YEMEĞİ

14:00-16:30 II. OTURUM
(Teorik boyut)
Tarih ve zamanla ilişkilenme üslupları üzerine
Moderatör: Levent Yılmaz
14:00-14:30 Sunuş: Suna Ertuğrul
14:30-15:00 Sunuş: François Hartog
15:00-15:30 Söyleşi: François Hartog ve Suna Ertuğrul
15:30-15:45 Kahve Arası
1545-16:30 İzleyicilerin Katılımı ile Söyleşi-Tartışma

Edirne Selimiye Arastası'nın tonoz onarımında çalışan işçiler (tarihi bilinmiyor).

MODERN TÜRKİYE'NİN OSMANLI MİRASINI KEŞFİ: ALİ SAİM ÜLGEN ARŞİVİ

Araştırmacı, mimar ve restoratör Ali Saim Ülgen'in yaşamı boyunca Türkiye'nin kültür mirasına dair oluşturduğu benzersiz koleksiyon, 8 Şubat-24 Mart 2013 tarihlerinde SALT Galata'daki Açık Arşiv'de sergilenecek.

SALT'in dördüncü Açık Arşiv sergisi, araştırmacı, mimar ve restoratör Ali Saim Ülgen'in dünyasından yola çıkarak 1960 öncesi Türkiye'sinde kültür varlıklarının durumu ve dönemin restorasyon çalışmaları hakkında bir kesit sunmayı amaçlıyor.

Türkiye'nin ilk restoratör mimarlarından olan Ülgen sadece Türkiye'de değil, Libya, Kudüs ve Bağdat gibi kentlerde yüzlerce restorasyon yaptı. Eski eserleri belgelemek amacıyla yapı fotoğrafları, gazete kupürleri, makaleler gibi çeşitli malzemeler topladı, üretti ve daha sonra yazacağı kitaplar için zengin bir altyapı oluşturdu. Ancak hazırlık aşamasındaki birçok eserini tamamlamaya ömrü yetmedi.

Ülgen'in seyahatleri esnasında, uzun yıllar çalıştığı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki idari unvanlarının yanı sıra, meraklı araştırmacılığı ve akademisyen kimliğiyle topladığı tüm malzeme ailesi tarafından titizlikle saklanarak günümüze ulaştı. Mimarlık Vakfı tarafından ön tasnifi yapılan bu belgeler, SALT Araştırma'da araştırmacıların kullanımına sunulmak üzere dijitalize ediliyor ve kataloglanıyor.

Ali Saim Ülgen Arşivi'nde bulunan çok sayıda yazılı ve görsel belge, kültür varlıklarına dair eşsiz bir kaynak teşkil ettiği gibi, yeni restorasyon projeleri için önemli bir bilimsel veri oluşturuyor. Arşiv, bir dönemin mimarlık tarihi ile restorasyon yaklaşımları ve koruma politikalarına da ışık tutuyor.

Ülgen'in notları, yazıları, çizdiği kroki ve rölöveler ile kitaplar, el yazmaları ve fotoğraflardan oluşan ayrıntılı bir seçkiyi içeren sergi, Ülgen'in benzersiz koleksiyonunu meraklılarıyla buluşturacak.

Serginin açılış tarihi olan 8 Şubat 2013'te düzenlenecek konferansta ise, sanat tarihçileri, restoratörler, mimarlık tarihçileri ve mimarlar tarafından Ülgen'in mimarlık tarihi yazımındaki yeri ile kültür varlıklarının restorasyon ve koruma pratikleri tartışmaya açılacak.

İSTANBUL'UN TARİHİNDE FARKLI BİR BOYUT DAHA

PENDİK HÖYÜK

*Pendik'te 3 Ekim 2012 tarihinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri Başkanlığı tarafından başlatılan kazılarda, İstanbul'un tarihine yeni bilgiler katacak ve farklı yaklaşımlara sebep olabilecek buluntulara ulaşıldı. **Toplumsal Tarih** dergisi olarak kazı alanında incelemelerde bulunduk ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan ile bir görüşme yaptık.*

Bizans döneminin üstüne yerleştiği Neolitik döneme ait alanda bulunmuş 34 iskeletten biri olan iskelet,tarihin bölgede nasıl iç içe geçmiş olduğunu gözler önüne seriyor.

Bizans dönemine ait olan su künkünün yapı malzemesinin pişmiş topraktan olduğu belirtildi (yan sayfa).

BERAT SEÇKİN DEMİROK

KEŞİF GEÇMİŞİ OLAN TARİHİ BİR HÖYÜK

Marmaray Projesi güzergâhı üzerinde, Pendik ilçe merkezinin 1,5 km doğusunda ve Kaynarca Tren İstasyonu'nun 500-600 metre batısında, denizden 50 metre uzaklıkta yer alan höyük, aslında 1908 yılında İstanbul-Bağdat tren hattı inşaatı sırasında Rum demiryolu işçisi Millîpulos tarafından keşfedilmişti. Oldukça uzun bir süre sonra, 1961 yılında bilimsel anlamda Prof. Dr. Aziz Şevket Kansu tarafından kazılan alan üzerinde, alanda yapılaşmaların artması dolayısıyla 1981 ve 1992 yıllarında İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve İstanbul Üniversitesi tarafından ortak kurtarma kazıları yapılmıştı. Sözkonusu son iki kazıdan sonra ise alan ilgili bölge koruma kurulu tarafından "1. derecede sit alanı" ilân edilmişti.

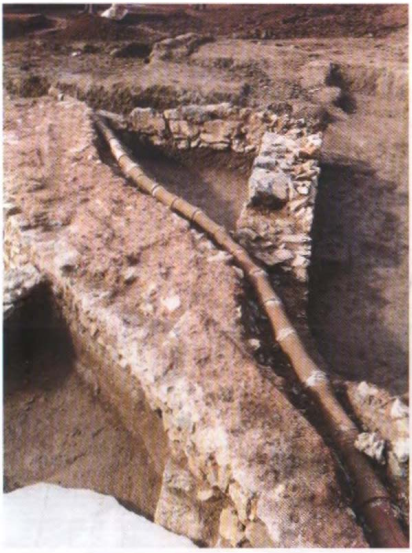
Rugünlerde Marmaray Projesi kapsamında tren hattının 2'den 3'e çıkarılması çalışmaları esnasında, Bizans ve Neolitik dönemlere tarihlenen kalıntılara ulaşıldı. Höyüğüm bulunduğu alanın 1. derecede sit alanı ilân edilmiş olması dolayısıyla İstanbul V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 17.06.2011 tarih ve 3434 sayılı kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan alınan kazı ruhsatı ile çalışmalar sürdürülmekte.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Zeynep Kızıltan'ın verdiği bilgilere göre, çalışmalar esnasında ilk olarak demiryolu hattı söküldü ve hat altında kalan mıcır blokaj temizlendi. Devamında ise höyüğün orta alanında, yaklaşık 30 santimetre kadar kazıldıktan sonra ana toprağa ulaşıldı. Orta kısımlarda yapılabilecek bir şey olmamasının görülmesi üzerine asıl çalışmaların şevli alanlarda yapılmasına karar verildi. Çalışmaların doğu-batı istikametinde 200 metre uzunluğunda olan alanda yapıldığı, alanın çanak çömlekli Neolitik döneme (6500-5500) tarihlendiği ve Cumhuriyet, Osmanlı, Bizans ve Neolitik dönemlerinin katmanlarına ulaşıldığı belirtildi.

Alanda tamamlanan çalışma sonrasında ilgili bölge koruma kurullarına raporlar gönderilecek ve Bizans döneminden kalıntılarla ilgili kurulun vereceği karar başta olmak üzere diğer kurul kararları doğrultusunda işlem yapılacak. Ayrıca 1908 yılında kazılmış alanın yanlarındaki şevlerde çalışıldığından kazılar Marmaray Projesi'ni etkilemeyecek ve arkeopark olacak bir kalıntı açıkta bırakılmayacağından bölge kazı sonrasında demiryolu alanı olarak kalacak. Bununla birlikte, höyüğün kalan kısımları dar alanlar olduğu için çok geniş kesitler elde edileceği, kesit çizimleri yapılacağı ve mezarların bütün belgelenmeleri yapıldıktan sonra kaldırılacağı açıklandı.

TARİHİN İÇ İÇE GEÇMİŞ HÂLİ VE BULUNTULAR

Höyükte ev tabanlarına, çöp çukurlarına, midye çukurlarına ve 34 adet hoker pozisyonunda gömülü, birbirinden farklı yerlerde bulunan iskeletlere rastlandı. 34 iskeletin üzerinde antropologların çalışacağı, birkaçının Arkeoloji Müzeleri'nde sergilenebileceği de belirtildi. Alanda ayrıca 2 adet Neolitik döneme ait kulübe, 1 adet Neolitik ocak,

2 adet sığır başı, çok sayıda hayvan kemiği ve çanak-çömlek parçaları, bızlar, mablaklar, kemik kaşıklar, taş aletler, el baltaları, obsidiyen ve çakmaktaşları bulundu. Bulunan malzemelere, gömü geleneklerinin benzerliğine ve Yenikapı'da olduğu gibi dipleri taşlarla desteklenmiş, dikme araları dallarla örülmüş basit dal örgü mimarinin bulunması sebebiyle Yenikapı yerleşkesinin Pendik yerleşkesiyle çağdaş olduğu belirtildi.

Pendik Höyüğü'nde bulunan midye kabukları höyük sakinlerinin denizle gelişmiş bir ilişkisi olduğuna işaret ediyor. Çöp çukurlarında da bol miktarda midye, hayvan kemikleri ve benzeri malzeme bulundu.

Bizans dönemine ait olarak ise höyüğün doğu tarafında iki evreli bir mimari yapı, 5 adet su kanalı, 1 adet su künkü, suyla ilişkili bir yapı kalıntısı, bir kuyu ve son haftalarda 2 adet mezar açığa çıkartıldı. Bu mezarlardan birinin üzerinin taş kaplı olduğu, diğerininse yanında Bizans döneminden kalma bir kâse bulunduğu belirtildi. Yapı kalıntısının olasılıkla bir sarnıç olabileceği, sarnıcın olduğu alanda ise bir ayazma olduğu belirtildi. Ayrıca bu alanlarda sikke ve klâsik dönem kâseleri de bulundu. Bu yapıların Neolitik tabakaları yer yer tahrip ettiği de saptandı.

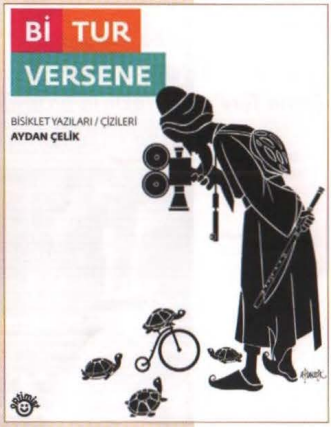
Öte yandan, Zeynep Kızıltan alanın Bizans dönemine tarihlenen kısmının tam tarihinin şimdilik verilemeyeceğini, bu tür bir bilginin tüm buluntuların tasnif ve değerlendirilmesinden sonra verilmesinin daha sağlıklı olacağını belirtti. Etraftaki SGK hastanesinin ve yanındaki binaların zemin katlarında da Bizans döneminden mimari kalıntıların olduğu, hatta küçük bir şapel olabileceği, fakat bu alanlar projc alanının dışında kaldığı için şimdilik bir kazının söz konusu olmadığı söylendi.

Döneme ilişkin bu bilgilere ek olarak, alanda genel anlamda herhangi bir ağaç köküne rastlanmadığı, bitki kalıntılarının kültür toprağı içinde olabileceği fakat gözle görülmediği belirtildi. Alanın Yenikapı'daki gibi bir dereyle dolmamış olduğu, zamanla farklı bir nedenle dolmuş olduğu da anlaşılan diğer hususlar arasında.

Alanda Yenikapı'dakine benzer bir meydan olduğu düşünülen bir alanın bulunup bulunmadığı sorusuna ise Zeynep Kızıltan, Pendik kazılarında dar bir alanda çalışıldığı için çok fazla yorum yapma imkânı bulunmadığını, herhangi bir meydanın şimdilik bulunmadığını belirtti.

Bİ TUR VERSENE BİSİKLET YAZILARI/ ÇİZİLERİ

Bisikletin selesine oturan her canlı, vuslata ermiş âşık misali kör olur. Ve dünyayı olduğu gibi değil, olmasını istediği gibi görür."

Yıllardır çizimleri ve yazılarıyla *Toplumsal Tarih* dergisine katkı sunan Aydan Çelik, bisiklet yazı ve çizilerini *Bi Tur Versene* adlı kitapta topladı. Kitap, 1990'ların ortasından bu yana yoluna "bağımsız bir çizer-yazar" olarak devam eden Aydan Çelik'in bisikletle cisimleşen hayat felsefesini özetliyor. Aydan Çelik kitapta dünyada özgürlük mücadelesi veren ikonlaşmış isimlerle bisiklet arasında bağlantı kuruyor. Bisikletle ilgili "şeytan arabası" deyimini inceliyor. Osmanlı'da bisiklet kullanımını, dünyada bisiklet kullanımının dönüşümünü ele alıyor. Tasarım ve uygulamasını Ömer Durmaz'ın üstlendiği *Bi Tur Versene*, Optimist Yayınları'nın Yaşam Kültürü Dizisi'nden çıktı.

BİRİNCİ ULUSLARARASI ANADOLU PARA TARİHİ VE NUMİSMATİK KONGRESİ

Vehbi Koç Vakfı Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Türkiye'de ilk kez "Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi"ni düzenliyor.

25-28 Şubat 2013 tarihlerinde Antalya'da düzenlenecek bu kongrede, sikkenin icadından, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar yaklaşık 2.600 yıllık uzun bir süreç içerisinde Anadolu ve Türkiye Trakya'sı para tarihi ve bu coğrafyada basılmış veya dolaşım görmüş sikkeler, yurtdışından 31, yurtiçinden 32 seçkin uzman tarafından tartışılacaktır. Ramada Plaza Antalya Otell'nde yapılacak olan kongre, dinleyicilere de açık olacaktır.

Kongre ile ilgili detaylı bilgilere, program ve bildiri özetlerine www.numismatik.kaleicimuzesi.com adresinden direkt olarak veya www.akmed.org.tr adresi aracılığıyla ulaşılmaktadır.

ORIENT INSTITUT'DA — HALİÇ SEMİNERİ

HALİÇ DÖNÜŞÜRKEN KAMUSAL MEKÂNLAR

23 Ocak Çarşamba günü, Orient Institut'ta, Haliç özelinde kamusal mekânlar konusunda, Sorbonne Üniversitesi'nden Ceyda Bakbaşa ve İstanbul Kültür Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Evrim Töre'nin ortaklaşa hazırladığı bir sunum gerçekleştirildi.

Dokumacılığın sürdüğü 1930'lu yıllarda Feshane.

Salâhaddin Giz.

Feshane'nin 1986 yılında bütün bölümleri yıkıldıktan sonra geriye kalan büyük dokuma salonundan bir görüntü.

Fotoğraflar Arzu Nefçi, 1987

BERAT SEÇKİN DEMİROK

Sunumda Yrd. Doç. Dr. Evrim Töre, Haliç'teki yerleşimin yakın tarihten bugüne kadar olan kısmına dikkat çekti ve Haliç'te kamusallığı sorguladı. Sunumunu Haliç'in sanayileşmesi, sanayisizleşmesi ve bir kültür vadisi olarak Haliç şeklinde üç bölümde ele alan Töre, başlangıç olarak Haliç'in konumunu, tarihini, dönüm noktalarını ve genel bir bakışı ele alırken, Haliç'in günümüzde Fatih, Kâğıthane, Eyüp ve Beyoğlu olmak üzere 4 ayrı ilçenin sınırları içerisinde olduğunu belirtti. Haliç'in tarihine MÖ 7. yüzyıldan başlayarak ele alan Töre, Haliç'in evvelden beri korunaklı bir liman olarak görüldüğünü, 1455'te Haliç ve Taşkızak tersanelerinin kurulduğunu ve 18. yüzyıl civarında Haliç kıyılarının mesire yerleri işlevini kazandığını belirtti. Bunun yanı sıra 1833'te ilk olarak Kadırga'da inşa edilen, sonrasında ise şimdiki yerine taşınan Feshane'den ve 1913'te inşa edilen Silahtaraga Elektrik Santrali'nden bahseden Töre, Haliç'in söz konusu tarihlerden sonra sayfiye işlevini kaybettiğine dikkat çekti.

1923'ten sonra ise Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte İstanbul'un yalnız kaldığını belirten Töre, bu yalnızlıktan en çok nüfusunun büyük bir kısmını göçe veren Tarihi Yarımada'nın etkilendiğine vurgu yaptı.

1932 yılında Camialtı Tersanesi'nin Haliç'e taşınması, 1936-37 yıllarında Henri Prost'un davet edilmesi

ve II. Dünya Savaşı sonrasında 1950'lerde devam eden süreçten bahseden Töre, özellikle 1950'lerde yoğun bir gecekondulaşmanın oluştuğuna dikkat çekti ve Menderes operasyonlarının Henri Prost'un plânlarını uyguluyor gözükmekle birlikte çok daha radikal ve yıkımcı olduğunun altını çizdi. Haliç'teki sanayinin 1954-55 yıllarında desteklendiği, ancak 1963 yılında yapılan planla ilk kez Haliç'in sanayisizleşmesine dair kararlar alındığı vurgulandı. Fakat kararın 1980'lerdeki Dalan dönemine

Haskövdeki Rahmi M. Koç Müzesi.

kadar uygulanmadığı da anlaşıldı.

Tarihsel bakış çerçevesinde görsel malzemeyi de sunan Töre, yapıların resimlerde görüldüğü kadarıyla tamamen anıtsal olduklarını, etraflarında herhangi bir yapılaşma olmadığını vurguladı.

Sunumuna yakın tarihte dört belediye başkanını ele alarak devam eden Töre, ilk olarak 1984-1989 yıllarında İstanbul'da belediye başkanlığı yapmış olan Bedrettin Dalan dönemiyle ilgili bilgiler verdi. Haliç'in Bedrettin Dalan döneminde, nasıl olup da bir sanayi merkezinden bir kültür ve turizm merkezine dönüştürülmeye çalışıldığı; ilk olarak sanayi tesislerinin yıkımı (700 dolayında sanayi tesisinin ve 30.000 dolayında yapının kısa süre içerisinde yıkılması gibi), Haliç suyunun temizlenmesi ve Haliç'te bir rekreasyon vadisi yaratılmaya çalışılması şeklinde aktarıldı ve Dalan dönemine plânlarının katılımcı olmaması ve tamamen üst plânsız birtakım projeler gerçekleştirmek istemesi gibi eleştiriler yöneltildi. Töre, Miniatürk'ün aslında Dalan döneminde tasarlandığını da vurguladı.

Dalan dönemindeki projeleri; yenileme, kamu sektörü ve özel sektör projeleri şeklinde üç ana başlık altında toplayan Töre, yenilemenin tarihî nitelikte bir alanda yapılan iş olduğunu, dönüşümün ise tarihî nitelikte olmayan bir alanda yapılan iş olduğunu belirtti ve Haliç'teki ve İstanbul'daki kültür altyapılarında (müze, kütüphane, sanat mekânları vb.) özel sektörün baskın olduğundan bahsetti.

Sorbonne Üniversitesi'nden Ceyda Bakbaşa ise, konuşmasında Haliç'teki 4 projeden bahsetti. 4 projeden ilk olarak Santralistanbul'u ele alan Bakbaşa, Santralistanbul'un tarihine kısaca değindi ve Santralistanbul binalarından olan Silahtarağa Elektrik Santrali'nin modernitenin sembolü olarak görüldüğünü belirtti. 1983 yılında santralin kapandığını ve 1991 yılında tescillendiğini, Dalan zamanında elektrik müzesine dönüştürülmek istenen santralin, Bilgi Vakfı tarafından satın alınmasının sebebini ise Dolapdere örneğinde yapılmaya çalışıldığı gibi bölgeyi dönüştürme isteğinden kaynaklandığını belirtti. Üniversitenin açılmasının temel sebebinin bölgede uluslararası kimlikte bir kültür merkezi yaratmak olduğunu belirten Bakbaşa, merkezi hükümetin de süreçte desteği olduğuna değindi. Üniversite projesinin 50 milyon Euro'luk bir proje olduğu, finansmanının ise %30-40'ı Avrupa Birliği, geri kalan kısmının ise Doğuş, Ciner, Kale grupları ve Bilgi Vakfı olmak üzere çok aktörlü bir finans yapısının bulunduğunu vurguladı. 118.000 m²'lik bir alanda yer alan üniversitede; sanatçı rezidansları, müze, eğitim yapıları, kütüphane ve kafeterya gibi yapıların bulunduğu belirtildi.

Recep Tayyip Erdoğan'ın, belediye başkanlığı döneminde, süreçte çok etkin olduğu, yerel yönetimlerin ise neredeyse tamamen etkisiz olduğu, üniversitenin açılışının, 6 ay boyunca ertelendiği ve AB müzakereleri katılım süreci toplantılarından birkaç gün öncesine getirildiği, üniversitenin Centre Pompidou gibi merkezlere benzetildiğine de dikkat çeken Bakbaşa, Avrupalı bir görünümün de kazandırılmaya çalışıldığını söyledi.

Fil Köprüsü'nden de bahseden Bakbaşa, aslında köprünün Bilgi Vakfı'nın ve Eyüp Belediyesi'nin ortaklaşa gerçekleştirmek istediği bir proje olduğunu, projenin konseptinin bir sanat sokağı olduğunu, aynı zamanda civardaki mahallelerden gelen insanların da gelip stantlarını açabilecekleri bir yer tasarlandığını, fakat günümüzdeki hâlinin bir çöplük olduğunu belirtti. Daha da ilginç olanı, belediyeyle yaptıkları görüşmelerde de, belediyenin bu projeden haberdar olmadıklarını, hatta söz konusu sanat projesi belediyeye soruldukça "çok iyi fikir, yapılmaması için hiçbir sebep yok" denildiğini aktardı.

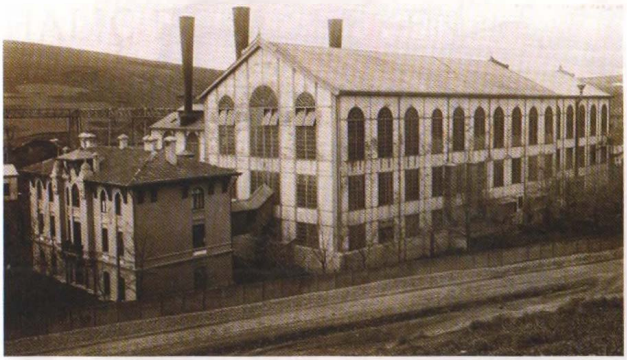
Santralistanbul'a, kültürel anlamda yaklaşan Bakbaşa, etkinlikler ve kamusallık açısından bakıldığında, İstanbul Kültür Envanteri projesinden aldıkları bilgilere göre Eyüp'teki çoğu etkinliğin burada gerçekleştiğini, Santralistanbul'un burada tekelci bir konumda olduğunu belirtti. Fakat Santralistanbul'un gerçekleşen etkinlikler ve kamusallığı arasında bir zıtlık olduğunu vurguladı.

Ceyda Bakbaşa'nın belirttiğine göre bu zıtlığın civar halkı ile yaptıkları röportajlarda da, halkın Santralistanbul'a çok yabancı olduğunu, içeriye sadece açılışında girdiğini belirtmesinden anlaşıldığı gözüküyor.

Santralistanbul ile ilgili açıklamalarından sonra Miniatürk ile ilgili edindikleri bilgilere geçen Bakbaşa, 2003 yılında açılan Miniatürk'ün proje aktörlerinin Santralistanbul'dan farklı olduğunu, projenin İstanbul Maketi projesinin bir devamı olduğunu, Kültür A.Ş. ile yaptıkları görüşmelerde projenin uluslararası bir turizm alanının yaratılmasının ve bir kamusal bilinç ve eğitimin kurgulanmasının istendiğinin kendilerine söylendiğini, bunun temelinde ise bir Osmanlı bilincinin kazandırılmasının olduğunu belirtti.

Yaklaşık 60.000 m²'lik bir alana yayılan Miniatürk'ün 10 milyon dolara mal olduğunu belirten Bakbaşa, bununla birlikte Kabataş Erkek Lisesi örneğinde, alana maketini yerleştirmek isteyen kurumun maliyetini kendisinin karşıladığını söyledi.

Yine Santralistanbul'dan farklı olarak, merkezî hükümetin süreç içerisinde yer

Osmanlı Devleti'nin kent ölçekli ilk elektrik santrali, Silahtaraga Elektrik Santrali.

almadığı, fakat söylem olarak Miniatürk'ün desteklendiğini vurguladı.

Miniatürk'ün kamunun yarattığı bir özelleşmiş alan olduğunu, girişin ücretli olması örneğinden de yola çıkarak söyleyen Bakbaşa, bunu Santralistanbul'un girişinin ücretsiz olmasıyla karşılaştırdı. Miniatürk'ün İBB'ye bağlı 8 müze arasında %19 gibi bir ziyaretçi yüzdesiyle bulunduğunu, bunun yanında Yerebatan Sarnıcı'nda ise %50 gibi bir oran bulunduğunu belirtti.

Bununla birlikte Miniatürk'ün ciddi anlamda civar halkı tarafından benimsendiğini, öğrencilerin burayı çokça ziyaret ettikleri ve kamusal kullanımı ve niteliği daha yüksek olan özelleşmiş bir alan olduğunu yöre halkı ile yapılan röportajlardan anladıklarını dile getirdi.

Feshane'den de bahseden Bakbaşa, mekânın ilk olarak özel, sonrasında ise kamusal olduğunu, 1833 yılında Haliç'e taşındığını, 1994 yılında ise günümüzdeki işlevini aldığını belirtti. Feshane'de, fes üretiminin yanında dokumanın da yapıldığını, 1866'da büyük bir yangın yaşadığını, 1886'da yeniden inşa edildiğini ve işçilere eğitim veren bir kurum olduğunu, ayrıca Haliç'i en çok kirleten bina olduğunu; 1939 yılında Sümerbank'a devredilen binanın 1984 yılında boşaltıldığını dile getirdi.

Dalan döneminde, yıkılması birincil öncelikli alanlardan biri olan Feshane'nin, kültürel dönüşümde çok önemli olacağının belirtilmesi üzerine Dalan'ın ikna olduğunu ve yıkımın gerçekleşmediğini belirtti.

Feshane'nin şu anki konumuna gelmesinin nedenlerinden birinin Nurettin Sözen'in belediye başkanlığı dönemindeki (1989-1994) politik çelişkiler olduğunu belirten Bakbaşa, aslında alanın ilk olarak Dalan döneminde Türkiye Giyim Sanayicileri Derneği'ne verilmesinin söz konusu olduğunu, fakat sonrasında Sözen'in kendi döneminde bunu kabul etmediğini, Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlığı döneminde(1994-1998) ise bugünkü hâlini aldığını belirtti.

Feshane'nin kamusallığıyla ilgili olarak özel sektör ve kamusallık arasında bir çelişki bulunduğunu, özel sektörün Feshane'yi bir Guggenheim Müzesi gibi tasarladığını, zamanında Nejat Eczacıbaşı'nın İstanbul Modern Sanat Müzesi'ni burada açmak istediğini, fakat sonunda kamunun istediğinin olduğunu ve Feshane'nin Ramazan şenliklerinin yapıldığı bir alana dönüştürüldüğü de verilen diğer bilgiler arasında.

Son olarak Rahmi Koç Müzesi'ni ele alan Bakbaşa, söz konusu mekânın sunumuna da tarihi anlatarak başladı. Mekânın Hasköy Tersanesi ve Lengerhane olmak üzere iki kısımda kurulduğunu, Lengerhane'nin 12. yüzyıldan kalan bir Bizans yapısının üzerine III. Ahmed döneminde çapa ve gemi zinciri üretilmesi için inşa edildiğini, 1951'e kadar Hazine mülkü olarak kaldığını ve ardından TEKEL deposuna çevrildiğini, çıkan yangınlarla işlevini yitirdiğini söyledi. 1991 yılında Rahmi Koç'un binayı satın aldığını ve 1994 yılında müzeyi açtığını belirtti.

Hasköy Tersanesi'nin ise başlangıçta küçük imalathanelerden oluştuğunu, 1861'de Şirket-i Hayriye tarafından kurulduğunu, 1945'te Ulaşım Bakanlığı'nın mülkiyetine geçtiğini, 1996 yılında özelleştirildiğini ve 2001 yılında müzenin; ürün tanıtımları, birtakım açılışlar vb. nedenlerden ötürü genişleme ihtiyacı dolayısıyla müzeye dâhil edildiğini dile getirdi. Alımın 180 milyon dolara mal olduğu da verilen diğer bilgiler arasında.

Rahmi Koç'un, Ford Müzesi'nden esinlendiğini ve hem kendi imajı için, hem de koleksiyonunu paylaşmak için müzeyi açtığını belirten Bakbaşa, böylelikle her ne kadar projenin arkasında kendi imajı olsa da, kamusallık iddiasının da olduğunu vurguladı.

Yaptıkları görüşmelerde Koç'un kimliğinin İstanbul'un kimliğiyle bağdaşan bir yapıda olduğunu anladıklarını, dolayısıyla İstanbul'un kimliği ne kadar yükselirse, kendi kimliğinin de bir o kadar yükseleceğinin farkında olduğunu anladıklarını belirtti.

Projenin aktörlerinin ise Santralistanbul ile benzerlik taşıdığını vurgulayan Bakbaşa, merkezî hükümetin güçlü, yerel yönetimin ise zayıf bir etkide bulunduğunu ve aslında kuruluş sürecine karşı olduğunu belirtti. Özel sektörün temel aktörlerinden birinin ise Koç Vakfı olduğu söylendi.

Erol Aksoy'un aslında Hasköy Tersanesi'ni almak istediğini, fakat kişisel sorunlarından ötürü alımı gerçekleştiremediğini, daha sonra ise Sütlüce Kongre Merkezi'nin, AK Parti Genel Merkezi'nin, dDf Fuarcılık binasının, Holiday Inn'in kurulduğunu ve şu sıralarda Sabancı'nın, Zaha Hadid ile beraber gerçekleştirmek istediği bir projenin bulunduğunu söyledi. Bunların yanı sıra İplik Fabrikası'nın dönüşümde olduğu ve yerel halkın dedikoduları arasında da Çalık Grubu'nun bölgenin büyük bir kısmını aldığının söylendiğini belirtti.

Müzenin ziyaretçi profili olarak öğrencilerin yüzdesinin yerel halktan daha yüksek olduğunu, ürün lansmanı ve açılış gibi etkinliklerin senede 70 ila 80 defa düzenlendiğini, kültürel etkinliklerin ise 3 defa düzenlendiğini belirtti.

Müzenin yerel halk için çok önemli olduğunu, nedeninin ise civar halkının evlerini bulmasında müzeyi bir referans noktası olarak kabul edebilmeleri olduğunu, fakat müzeyi ziyaret etmemelerinin sebebinin orasının bir Koç Müzesi olduğunu, her zaman girebileceklerini düşünmediklerini ve aynı zamanda ürün lansmanlarında limuzinlerin yanaştığını, dolayısıyla kendilerinde yaratılan bir korkunun da olduğunu söylediklerini belirtti.

Ceyda Bakbaşa, projelerin, genel olarak değerlendirildiklerinde, iddia ettikleri kamusallık anlayışının, küçük ölçeklere indirgendiklerini ve parçacıl olarak dağıldıklarını ve kamusallığın hedef kitleyle alâkalı olduğunu ve kültür bağlamında projelerin değerlendirildiklerinde, kamusal bağlamda daha yalıtılmış duruşlarının olduğunu söyleyerek konuşmasını sonlandırdı.

6 YIL OLDU: BURADAYIZ AHPARİG!

Hrant Dink'in öldürülüşünün 6. yılında hafta boyunca yapılan etkinliklerle ve son olarak 19 Ocak 2013'te yağmur altında binlerce insanın katılımıyla Şişli'de başlayıp Agos gazetesi önünde biten yürüyüşle anıldı.

Bu seneki etkinliklerde İstanbul Kenter Tiyatrosu, Taksim Hill Otel, Tütün Deposu ve Cezayir Restaurant'ta Hrant Dink'in düşünsel mirasının ve anılarının anlatıldığı toplantılar gerçekleşti.

Bir hafta süren program kapsamında "Buradayız Ahparig" teması ile duyurulan film gösterimlerinden sergilere, sempozyumdan söyleşilere, öykü okumalara ve müzik dinletilerine pek çok etkinlik yer aldı.

Etkinliklerde ve yürüyüşte katılımcıların Hrant Dink cinayetiyle ilgili olarak adalet arayışında bir yorgunluk olmadığı, tam tersine bu talebin farklı ifade biçimleriyle yaygınlaştığı görüldü.

Şişli'de başlayan yürüyüş, geçen senelerde olduğu gibi yine Hrant'ın Arkadaşları Girişimi tarafından organize edildi. Kalabalık "Biz Bitti Demeden Bu Dava Bitmez", "Faşizme İnat Kardeşimsin Hrant", "Katilleri Koruyan Cinayete Ortaktır", "Katiller Vuruyor AKP Koruyor", "Yaşasın Halkların Kardeşliği" sloganlarıyla yürüdü. *Agos*'un önünde son bulan yürüyüşe, geçen senelere kıyasla daha kalabalık bir grupla katılan ve "AKP rantın, Müslümanlar Hrant'ın yanında" döviziyle kortejde yer alan Anti-Kapitalist Müslümanlar da dikkat çekti.

Hrant Dink'in anmasında *Agos*'un balkonundan bir konuşma yapan ünlü düşünür Noam Chomsky: "Hrant Dink'i ancak, uğruna hayatını verdiği ideallerin izinden gitmeye söz verdiğimizde en iyi şekilde anmış oluruz" dedi.

Agos gazetesinin yayın hayatına başlamasında ve Hrant Dink'in öldürülmesinden sonra gerçekleşen etkinliklere emek verenler arasında yer alan Ümit Kıvanç, cinayetin bir gaddarlık, 6 yıllık dava sürecinin de büyük bir sahtekârlık olduğunu söyledi.

19 Ocak 2013 günü yapılan yürüyüşün sonunda *Agos*'un önünde toplanan kalabalığa seslenen Rakel Dink'in konuşması şöyle:

"Altıncı yılda buradayız, birlikteyiz. Sizinle biraz dertleşmek istiyorum. İyilik eden bir kişi bile yok; herkes suç işliyor, herkes, her devlet suç işlemeye devam ediyor. Suç ve günah altın olsa, kimse alıp takmaz. Fakat suçu işlerken, maalesef, düşünce de, algı da körleşmiş ve kapalıdır. Kazanç, büyüklük, üstünlük derken kimleri yok ediyorlar, nelerden mahrum kalıyorlar...

Farkında olmadan veya farkında olarak yok etmek... Yok etmek var olmamsa, vay bana! Var olman, benim, bizim yokluğumuz üzerine kurulmuşsa, bu senin büyüklüğünün veya üstünlüğünün ispatı değil, hiçliğinin ispatıdır.

Ey, Tanrı benzerliğinde yaratılmış insanoğlu; güç ve yetki sahibi olacağım derken insanlığından da olma! Çalmaya, gasp etmeye ve öldürmeye gelenle hiçbir ortak paydamız, paydaşlığımız olmasın, sevgili kardeşler. Sevgili dostlar; canımın içini, sevgilimi, çutağımı öldürtmek, düşünme ve algı yoksunluğunun ispatı değil mi? Onursuzluk, mahcubiyet ve utanç değil mi?

Tahammülsüzlüğün ispatı değil mi? Yoksa hâlâ 'Bunlar da ne demek?' mi diyorlar?

'Evet, öyle diyorlar' diye düşünüp ümitsizliğe düştüğüm zaman, Hisus kulağıma fısıldar: 'Ben kabirde kalsaydım, haklı olurdun meyus durmaya. Fakat kabirde kalmadım; kalmadığım gibi, bütün gerçekler de gün gibi, güneş gibi ortaya çıkacak.' Kalk, meyus olma! Evet, meyus olmayacağız. Umutla, imanla, şevkle buradayız, birlikteyiz.

Ey Türkiye'nin güzel insanları, sevgili gençler, anneler, babalar, kardeşler! Türkiye'nin sevgili insanları! Sağımızdakine, solumuzdakine rahatsızlık vermeden, ötekileştirmeden buradayız. Adalet borcumuzu hatırlayarak buradayız. Sevgimizi, umudumuzu hatırlayarak buradayız.

Yataklarında sevdiklerinin elini tutarak ölme fırsatı ellerinden alınanların anısına buradayız. Acımızla, onurumuzla buradayız. Doğruluk ve adalet için buradayız. Birbirimize hikâyelerimizi anlatmak ve anlamak için de burayız. Hep burada olacağız, birlikte olacağız.

Hoş geldiniz. Teşekkür ederim, sağ olun."

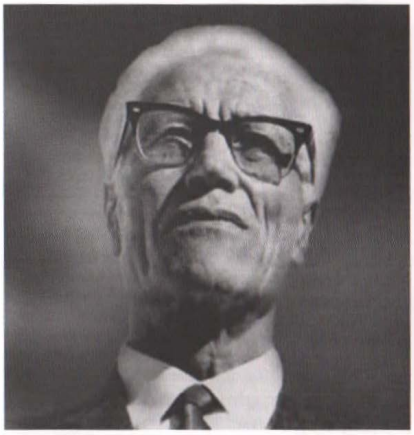

TÜRKİYE'NİN SİYASAL, TOPLUMSAL VE FELSEFİ GEÇMİŞİNDE KIVILCIMLI'NIN ETKİSİ

DR. HİKMET KIVILCIMLI SEMPOZYUMU

17-18 Ocak 2013 tarihlerinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sedad Hakkı Eldem Oditoryumu'nda iki gün süren sempozyumda Türkiye sosyalist hareketinin önemli isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı'nın hayatı, politik görüşleri ve teorik katkıları üzerine 31 bildiri, sözlü ve yazılı olarak sunuldu, tartışıldı. Bu buluşma, kendi deyimiyle hayatı 'susuş kumkuması' haline getirilen Kıvılcımlı'nın Marksist teoriye katkıları üzerine düşünen, onun tezlerini ele alıp eleştiren ve bu konuda ciddi çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu dillendiren kişilerin bir araya geldiği "Kıvılcımlı Sempozyumu Girişimi" tarafından gerçekleştirildi.

CANSU KILINÇARSLAN

Dr. Hikmet Kıvılcımlı (Priştine 1902-1971 Belgrad).

Sempozyum Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın yaşamını anlatan kısa bir sinevizyon gösterimi ile başladı. Açılış konuşmasını yapan Oktay Etiman, Hikmet Kıvılcımlı'nın *Yol* çalışmasında Osmanlı Türkiye toplumunu, burjuvazi ve milletlerin ilişkisini cesur bir şekilde ortaya koyduğunu söyledi. Etiman, Kıvılcımlı'nın bir burjuva devrimi olarak Kemalist hareketin köylü ile ilişkisinde köylünün söylenenin aksine milletin efendisi olmadığını yazdığını; Kürdistan konusundaki değerlendirmelerinde 'sömürge' ve 'istila edilmiştir' sözlerini telaffuz ettiğini hatırlattı. Kıvılcımlı'nın dönemin koşullarında bunları ortaya koymasının, bunu yaparken de devletin bölgede uyguladığı baskılara ilişkin çok ayrıntılı bilgiler vermesinin önemli olduğuna dikkat çekti.

Sempozyumun ilk günü birinci oturumda Ayhan Bilgen "Siyasetin Toplumsallaşmasında Dine Yaklaşım ve Kıvılcımlı Dersleri" başlıklı bildirisini sundu. Sunuşunda Kıvılcımlı'nın dinle ilişkisinde dinin hiç de ikinci, üçüncü kategoride bir iş olmadığına dikkat çektiğini anlattı. Bunun toplumun siyasallaşması veya siyasetin toplumsallaşması olarak ifade edilebilecek sorunun çözümünde tartışmaya dâhil edilmesi gerektiğini savundu. İkinci konuşmacı Mehmet Akyol ise "Kıvılcımlı'nın Düşünceleri Doğrultusunda Sendikal Hareketin Yeniden Yapılandırılması" isimli bildirisinde Kıvılcımlı'nın sendikal anlayışını, 'işçi sınıfımızın bilincini yükselten bir hayat okulu' olarak aktardıktan sonra günümüz sendikal anlayışından farklarını ortaya koydu.

Bu oturumda özellikle din meselesinde nasıl bir dil kurulmasının işlevsel olabileceği, öte yandan bu tür bir işlevselciliğin ve din meselesinin bir dil sorunu olarak algılanmasının sorunları üzerinde duruldu.

İkinci oturumun konuşmacılarından Birol Dinçel "Çağdaş Sosyoloji Tarihinde Kıvılcımlı'nın Yeri ve Sosyolojisi" başlıklı bildirisinde Kıvılcımlı'nın hayatını anlattıktan sonra, Kıvılcımlı'nın çağdaş sosyoloji tarihi içindeki konumunu tartışmanın önemini vurguladı. İkinci konuşmayı sempozyumun gerçekleştirilmesinde en çok emeği geçenlerden Demir Küçükaydın yaptı. Konuşmanın başlığı "Kıvılcımlı'nın Marksizm'in Gelişimine ve Derinleşmesine Yaptığı Katkılar ve Bu Katkıların Eleştirel Değerlendirmesi"ydi. Küçükaydın, Marksizm'in toplum ve tarih teorisi olmasına karşın Marksizm'in tarihini anlatan tek bir kitabın bile olmadığını hatırlatarak başladı. Marksizm'in bir felsefe değil sosyoloji olduğunu, kavramların tarihinin yazılmasının ve evrimlerinin açıklanmasının öneminden bahsetti. Kıvılcımlı'nın Marksizm'e katkılarını böyle bir yerden okumanın önemli olduğunu vurguladı. Küçükaydın kitaptaki bildirisinde detaylandırdığı katkılardan yalnızca birkaçına sunuşunda yer verebildi. Bunlardan biri Kıvılcımlı'nın farklı toplumların ve üretim biçimlerinin eklemlenmesine ilişkin metodolojik yaklaşımıydı. Bir diğeri; Marksizm'in din kavramını analitik bir kavram gibi kullanarak toplumu ve tarihi açıklayamama durumunun aşılması yönündeki girişimleriydi.

Günün son oturumunda Mustafa Şener, "Kıvılcımlı, Kemalizm ve MDD" başlıklı sunuşunda Kıvılcımlı'nın Türkiye'nin toplumsal yapısı ve sınıf ilişkileri konusunda çok önemli çözümlemeleri olduğunu söyledi ve ordu konusundaki tutumunu tartışmaya açtı. Kıvılcımlı'nın özellikle 27 Mayıs sonrasında belirginleşen 'aşamalı devrim taraftarı' ve Kemalizm'le iyi ilişkilerini dile getirdi. Kıvılcımlı'nın MDD ile ilişkisindeki ayrımı Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğu görüşüyle ortaya koydu. Kıvılcımlı'nın MDD'cileri eleştirirken onlardan çok da farklı bir program öneremediğini söyleyerek tartışma bölümünün önemli başlıklarından birini ortaya çıkardı. Ardından İsmail Beşikçi, "Hikmet Kıvılcımlı, Kürtler, Kürdistan" başlıklı sunuşunu gerçekleştirdi. Beşikçi, Kıvılcımlı'nın *Yol* dizisinde *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)* çalışmasında Kürdistan'ın sömürge olarak değerlendirip "Şark vilayetlerinin asıl adı Kürdistan'dır" sözlerine yer

verdiğini anlattı. 1930'larda bir Türk devrimcisinin, aydınının bu değerlendirmesinin dikkate değer olduğunu belirtti. Ancak Beşikçi, Kıvılcımlı'nın Kürt sorununu belirleyen, Kürdistan'ın bölünmesi, parçalanması ve paylaşılması sürecine yer vermemesini eleştirdi.

Önceki oturumlarda geçen tartışmaları da toparlayan son konuşmacı Sezai Sarıoğlu "Hikmet'inden Sual Olunmaz Kıvılcımlı'nın Mirası Olan Sorular ve Cevaplar" sunuşunda Kıvılcımlı'nın küllıyatının "tapu" veya "tabu" olarak algılanmadan açılmasının, Kıvılcımlı ile yeniden tanışmaya fırsat verdiğini hatırlattı. Sarıoğlu konuyu beklenen ve alışkın olanın dışında bir yöntemle siyaset kavramlarıyla değil şiir ve imgelerle ele aldı.

Sempozyumun ikinci günü ilk sunuş, Eser Sandıkçı'nın "Kıvılcımlı'nın 'Kadın Sosyal Sınıfımız' Adlı Çalışmasının Feminist Okuması" idi. Bu sunuşta Kıvılcımlı'yı Türkiye solu içinde kadın sorununa yakınlaştıran ve bu kitabı yazmaya iten etkenleri değerlendirdi. Ardından Latife Fegan, saklanmasında ve korunmasında kendisinin de çok emeği geçen Kıvılcımlı arşivinin Hollanda'daki Sosyal Tarih Enstitüsü'nde son bulan macerasını anlattı. Fegan'ın sunuşu "Yurt Dışı Arşivi'nin Hikâyesi" başlığını taşıyordu. İkinci gün konuk olarak katılamamakla birlikte bir mesaj gönderen Ertuğrul Kürkçü de bu tür bir buluşmanın önemine dikkat çekti.

Sempozyum İhsan Eliaçık ve Ömer Allahverdi'nin sunuşlarıyla devam etti. Eliaçık "Kıvılcımlı'nın Kur'an Tefsiri" başlıklı sunuşunda önceki gün başlayan Kıvılcımlı ve din tartışmalarını devam ettirdi. Kıvılcımlı'nın dine ilişkin yaklaşımını devlete olan yaklaşımıyla birlikte düşünmeyi öneren Ömer Allahverdi, "Hikmet Kıvılcımlı'nın Dine Yaklaşımı ve Antropolojik Perspektifin Önemi" başlıklı sunuşu gerçekleştirdi.

İkinci günün üçüncü oturumunda Kurtuluş Kayalı, "Karşılıklı İlişkiler Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı ile Memleket Sosyal Bilimcileri ya da Türkiye'nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı'nın Metinlerini Algılama Zaafları Üzerine Bazı Düşünceler" başlıklı sunuşu yaptı. Ufuk Özcan "Tarihsel Dayanakları Olan, Özgün Bir Sosyalizm Perspektifinin İnşası Sorunu ve Kıvılcımlı'nın Temsil Ettiği Eşiğin Türk Sosyolojisi Açısından Değerlendirilmesi Gerekliliği" sunuşuyla Kıvılcımlı'nın teorik çabasının özgüllüğü ve Türkiye'de sosyolojinin gelişme özellikleri çerçevesinde Kıvılcımlı düşüncesini değerlendirdi.

Sempozyumun son oturumunda Alişan Özdemir "Kıvılcımlı ve Diyalektik" sunuşuna Türkiye'de yaygın olarak önder kişilerin stratejik ve taktik konularla ilgilenmesine karşın Hikmet Kıvılcımlı'nın felsefeyle ilişkisinden bahsederek başladı. Devamında Metin Kayaoğlu "Kıvılcımlı'ya Karşı Kıvılcımlı" sunuşlarını gerçekleştirdi.

Sempozyum Vedat Türkali'nin kapanış konuşmasıyla sona erdi. Vedat Türkali, okuduğu bildiriler üzerine çeşitli yorumlar ve uyarılar yaptı. Garbis Altınoğlu'nun, "Kıvılcımlı'nın ordu ve devlet sorununa yaklaşımı" başlıklı makalesine dikkat çekti. Altınoğlu, Kıvılcımlı'nın analizlerinde görülen milliyetçi tutumun Ermeni, Rum ve Yahudi halklarına karşı bir önyargı ve antipati biçimini aldığını ifade ediyordu. Türkali, Kıvılcımlı'nın tutumunun dönemin koşulları içinde bu halkların, ticaretle uğraşan mensupları ile ilgili olduğunu söyledi. Türkali ayrıca kendi tanıklığıyla Komintern'in 1936'daki desantralizasyon kararının, Türkiye Komünist Partisi'ne etkilerini değerlendirdi.

Sempozyum farklı görüşlerden, akademiden ve akademi dışından birçok kişiyi bir araya getirdi; katılımcılar Kıvılcımlı'yı anarken Türkiye'de Marksist hareketin teori ve uygulamalarını eleştirme ve değerlendirme fırsatını buldular.

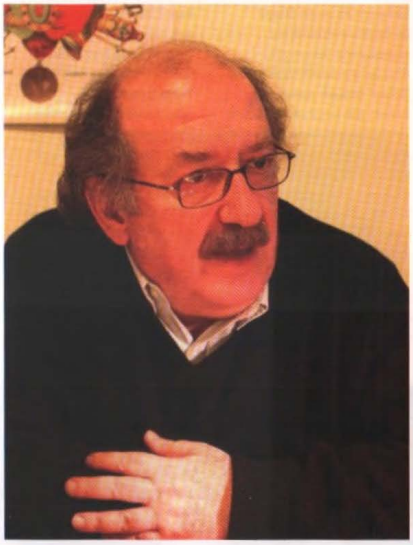
bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...
TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL ve TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM ve BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK

PERŞEMBE KONUŞMALARI'NDA AHMET KUYAŞ

KAMUSAL ALAN VE POPÜLER TARİHÇİLİK ÜZERİNE

Tarih Vakfı tarafından Beyoğlu Aynalı Geçit'te düzenlenen Perşembe Konuşmaları'nın bu akademik dönem için sonuncusu 3 Ocak'ta, Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ahmet Kuyaş'ın katılımıyla gerçekleşti.

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

Ahmet Kuyaş.

"Popüler Tarih Yayınları ve Kamusal Alanda Tarih" başlıklı konuşmasında Ahmet Kuyaş, son yıllarda popüler tarih alanına artan ilgiyi tarihyazımı perspektifinden ele aldı ve kamusal alanda meydana gelen bu dönüşümün geleceğine dair öngörülerini dinleyicilerle paylaştı.

Kuyaş'a göre 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılda tarih disiplininde yaşanan hareketliliğin nedenleri birkaç eksende incelenebilir: Bunlardan ilki Soğuk Savaş'ın bitimtyle birlikte Püriten devrim ile başlayan dönemin tarihine yeni bir bakış gerekisinimidir. Diğer yandan bağımsızlıklarını kazanmalarının üzerinden artık bir nesil geçmiş olan "üçüncü dünya" ülkelerinin tarihi konusundaki tartışmalar önemlidir. Bunların ötesinde modernite ve kapitalizmin krizi veya yarattığı hayal kırıklığıyla ilişkili yeni yönelimler bu dönemde tarih disiplinini şekillendiren değişmelerdir. Tüm bu değişmelerin yalnızca akademiyi ilgilendirmediğini, edebiyat, sinema, televizyon alanlarında da kendini çokça gösterdiğini vurgulayan Kuyaş, özellikle Türkiye'de bu genel eğilimin de ötesindeki ilginin altını çizerek bunun sebeplerinin yapısal olduğunu belirtti.

Kuyaş'a göre Türkiye'deki darbe geleneği ve bundan kurtulma süreci tarih disiplininin canlanması sürecinde önemli rol oynamıştır. Kuyaş bu sürece koşut olarak, 12 Eylül yönetiminin neredeyse resmi tarih olarak ortaya koyduğu Türk-İslam tezinin, sonrasında Milli Görüş kanadının "geçmişle barışmak" şeklindeki jenerik başlığı altında yaptıklarının ve bunlara karşı oluşan tepkilerin, tarihçi ve tarih araştırmacısı sayısında mühiş bir artışa yol açtığını ifade etti.

Türkiye'de son yıllarda yaşanan burjuvalaşma sürecini de önemsediğini belirten Kuyaş, Türkiye'de nüfus yapısının özellikle son 15 yılda ne denli hızla değiştiğini dinleyenlere anımsattı. Kentli nüfusun artışının tarihe olan ilgiyi tetiklediğini öne süren Kuyaş'a göre yaşadığı çevre insanı çokça etkiler ve tüm bu gelişmeler önümüzdeki 15-20 yıl içinde bir tarihyazımı devriminin (*historiographic revolution*) sinyallerini vermektedir. Bu noktada "devrim" sözcüğünü bilinçli olarak kullandığını belirten Kuyaş, ortalama bir vatandaşın "tarihim" diyerek sahiplendiği tarih ile akademinin ürettiği tarih arasındaki makasın giderek açıldığının altını çizdi. Kuyaş'a göre bu makas demokratik toplumlarda çok fazla açılmamaktadır; bunu basitçe lise tarih kitaplarını inceleyerek görebiliriz. Popüler tarih dergileri ve yayınlarının sayısındaki artış da bu makas benzetmesi üzerinden değerlendirilebilir. Tüm bunların Türkiye gibi bir ülkede televizyon programları ile başlamış olmasının şaşırtıcı olmadığını ifade eden Kuyaş'a göre, birtakım çarpıcı temalar etrafında, geç saatlere kadar süren tartışmalar şeklinde kurgulanmış programların Batı'da olmayışının nedeni yine bu makasın açıklık derecesidir. Bu durumda popüler tarihçilik ve tarihçilerin eylemleri giderek daha da önem kazanmaktadır. Kitlelere tarihi sevdirmek; tarihin yalnızca "büyük adamlar tarihi" olmadığı bilincini aşılamak; akademik yayınlara ulaşma olanağı bulunmayan kişilere en güncel bilgileri ve tartışmaları ulaştırmak ve bunu akademik bir tarafsızlıkla yapmak Kuyaş'a göre popüler tarihçiliğin en önemli amaçlarıdır.

Türkiye'de şu ana kadar gerçekleşmiş olan tek tarihyazımı devriminin bundan yaklaşık 100 yıl önce Osmanlılıktan Türklüğe geçişin haberini veren devrim olduğunu belirten Kuyaş'a göre yakın gelecekte bu alanda yeni bir devrim çok uzak görünmemektedir. Öte yandan Kuyaş, bugünkü iktidarın veya muhafazakâr çevrelerin de yeni bir resmi tarih yaratmaktan uzak olduğunu, bu çevrelerde genellikle 10-20 yıl öncesinin tartışmalarının sürdürüldüğünü vurguladı. Böylesi bir noktada büyük bir patlamanın kültürel bir şok yaratabileceğini, hatta belki de yeni bir tür jakobenizm aracı hâline geleceği tehlikesini dile getiren Kuyaş'a göre bunun olmaması için akademi çevresinin yaptıkları, çeşitli muhalefet odaklarına ve eleştirel bilinçlere aktarılmalıdır. Popüler tarih programları ve popüler tarih dergileri de tam bu noktada durmaktadır. Bu yüzden, akademinin bu mecraya girmesinin önemli olduğunun altını çizen Kuyaş, bir lise tarih öğretmeni ile doktora semineri veren bir tarihçi arasında üçüncü bir meslek olmadığını ve bunların birbirleriyle ve insanlarla popüler tarih dergisi türünden bir mecra üzerinden iletişim kurmalarının önemini vurgulayarak sözlerine son verdi.

DERS KİTAPLARINDA İNSAN HAKLARI III PROJESİ BAŞLADI

Tarih Vakfı, AB Türkiye Delegasyonu'nun "Demokrasi ve İnsan Hakları İçin Avrupa Aracı" Hibe Programı desteğiyle 18 ayda tamamlamayı hedeflediği "Ders Kitaplarında İnsan Hakları III Projesi"ni (DKIH III) 1 Aralık 2012'de yürütmeye başladı.

Proje grubu toplantı hâlinde.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2005'te başlattığı müfredat reformu sonrasında Tarih Vakfı'nın 2007-2009 arasında Türkiye İnsan Hakları Vakfı ortaklığında ve AB Türkiye Delegasyonu desteğiyle gerçekleştirdiği "Ders Kitaplarında İnsan Hakları II" Projesi ile "Ders Kitaplarında İnsan Hakları I (2002-2004)" Projesi'nin bulguları karşılaştırıldığında; insan hakları konusunda ders kitaplarında müfredat reformu öncesine göre iyileşmeler olduğu, ama insan hakları açısından bazı sorunların devam ettiği görülüyor. Bu bağlamda Türkiye'de toplumsal barışın güçlendirilmesi ve ayrımcılıkların önüne geçilebilmesinin bir aracı olarak eğitimde kullanılan materyallerin konunun uzmanlarınca izlenmesi önemli bir toplumsal gereksinimi karşılıyor.

DKIH III Projesi'yle 2002'den bu yana, son 10 yıllık süreçte ders kitaplarının izlenmesi, raporlanması, tespit edilen sorunların ve çözümlerin ilgili resmi ve sivil kurumların gündemlerine taşınması konusunda azımsanmayacak bir deneyim biriktiren Tarih Vakfı, bu deneyimin eğitim alanında çalışan diğer üniversite/araştırma merkezleri ve/veya sivil toplum örgütleriyle işbirliğinde daha da artırılabileceğinin farkındadır. Bu nedenle de Türkiye'de eğitim alanındaki gelişmeleri bilimsel ölçütlere dayanarak izleyen ve analiz eden sivil alanın daha da güçlenmesini önemsemektedir.

Tarih Vakfı bu projeyi, son yıllarda özellikle ilk ve orta öğretim ders kitaplarını evrensel insan hakları ölçütlerine göre tarayarak raporlaştıran İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji ve Eğitim Çalışmaları Birimi (SEÇBİR) ile işbirliğinde yürütmeyi amaçlıyor.

DKIH I ve DKIH II projelerinde olduğu üzere DKIH III Projesi'nde de gerek tarama ölçütlerinin gözden geçirilmesinde gerek proje sürecinin ilgili resmi ve sivil kurumları olumlu yönde etkileyen/dönüştüren bir araç haline gelebilmesinde önemli katkılar sunan akademisyenler, araştırmacılar, ders kitabı yazarları, öğretmenler, okul yöneticileri ve insan hakları savunucuları 25 Aralık 2012'de Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nde yapılan Birinci Danışma Kurulu Toplantısı'nda bir araya geldiler. Toplantıda genel olarak DKIH II Projesi'nde kullanılan ve daha sonra SEÇBİR tarafından geliştirilen/güncellenen tarama ölçütleri değerlendirildi ve tarama formunun işlevselliğinin nasıl artırılacağı tartışıldı.

Proje kapsamında, 22 Ocak'ta ders kitaplarını tarayacak ekibe, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkanı Kenan Çayır ile projenin eğitim koordinatörü Melisa Soran'ın yürüttüğü yarım günlük bir eğitim atölyesi düzenlendi.

Tarama Ölçütleri Formu, Danışma Kurulu üyelerinin önerileri doğrultusunda güncellendi. Bu çerçevede, Feyza Ak Akkaya ve Deniz Tarba Ceylan'ın katkılarıyla "Cinsiyet Ayrımcılığı Ölçütleri", Turgut Tarhanlı ve Idil Işıl Gül'ün katkılarıyla da İnsan Haklarına Aykırı Öğeler, Ayrımcılık Temelleri, Çocuğun Hak Öznesi Olarak Tanımlanması vb. konular üzerinde çalışma yürütüldü.

Proje sürecini izlemek isteyenler projeden yeni haberlere www.tarihvakfi.org ve *Toplumsal Tarih* dergisinin gelecek sayılarında erişebilirler.

PERŞEMBE KONUŞMALARI

Kısa bir aranın ardından Perşembe Konuşmaları 2013 Bahar Dönemi'ni 21 Şubat 2013 18.30-20.30'da İlhan Tekeli'nin "Siyasetin Tarihle İlişki Kurma Biçimleri ve Ahlakı" başlıklı konuşmasıyla açacağız.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA

TÜRKİYE'NİN YAHUDİ MÜLTECİ SORUNUNA YAKLAŞIMI

İ. İZZET BAHAR

ABD'deki bir devlet müzesi konumunda bulunan "U.S. Holocaust Memorial" Müzesi Arşivinde bulunan bir tanık video kaydı II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin Yahudi mültecilerine karşı tavrı ile ilgili ipuçları içermesi bakımından son derece ilginç. Kayıt, ancak Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgelerin ışığında doğrulanabilecek veya çürütülebilecek çarpıcı bir olayı göstermesi bakımından da dikkat çekiyor.*

FRANCIS VE EILI OFNER KİMDİR?

Söz konusu tanıklığın kahramanları olan 1913 doğumlu Francis Ofner ve 1915 doğumlu eşi Eili, o zamanlar Avusturya- Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde, şimdiki Sırbistan'ın Novi Sad şehrinde doğmuşlar. Genç yaşlardan itibaren Yahudi gençlik kurumlarında görev alan Francis, 1931'de Zagreb'e hukuk tahsili yapmak üzere gider.1933 Ocak ayında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle artan ve Zagreb'de de hissedilir olan Yahudi karşıtı cereyanlar Francis'i etkiler, Siyonist öğrenci teşkilat yönetimlerinde görev almaya yönlendirir.1923'te Ze'ev Jabotinsky tarafından Riga, Latvia'da kurulan, gençlerin paramilitarist bir disiplin içinde eğitilip Filistin'e gitmelerini hedefleyen Revizyonist Hareket'in Zagreb'de organize olmasına önayak olur.[1]

O sıralarda daha sonra eşi olacak Eili de Viyana'da Müzik Akademisi'nde piyano eğitimi yapmaktadır. Ne var ki, Viyana'da gittikçe güçlenen Yahudi karşıtlığının akademik kuruluşlara yansıması genç müzisyenin eğitimini tamamlamasına olanak tanımaz.

Francis hukuk fakültesini tamamlayıp genç bir avukat olarak 1937'de Novi Sad'a döner ve bir avukatlık firmasında çalışmaya başlar. 1938'den itibaren Yugoslavya, artan bir hızla Avusturya'nın ilhakıyla daha da genişleyen Hitler Almanya'sından kaçmakta olan Yahudi kafilelerinin yolları üzerindedir. İngilizlerin Filistin'e Yahudilerin girişine koydukları sınırlamalar nedeniyle çoğu Filistin'e kaçak göç anlamında *Aliya Bet* yapmakta olan ve genellikle Revizyonist Hareket tarafından düzenlenen bu göçmen kafilelerinin Yugoslavya'dan geçebilmeleri için Francis gerekli vize ve izinlerin alınmasına yardımcı olur. Bu geçişlerin önemli bir kısmı uluslararası suyolu olması ve transit vizeyi gerektirmemesi nedeniyle Tuna Nehri üzerinden istiap hadlerinin çok üstünde yolcuyla doldurulmuş, donanımsız gemiler vasıtasıyla olur. Francis, bir avuç gönüllüyle beraber genellikle bu gemilerin Tuna Nehri boyunca sorunsuz yollarına devam edip Karadeniz'e ulaşabilmeleri için uğraşır, iaşe ve kumanya gereksinimlerini temin etmeye çalışır.

Yahudi gençlik kurumlarında görev alan Francis Ofner, 1931'de Zagreb'e hukuk tahsili yapmak üzere gider. 1933 Ocak ayında Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesiyle artan ve Zagreb'de de hissedilir olan Yahudi karşıtı cereyanlar Francis'i etkiler, Siyonist öğrenci teşkilatı yönetimlerinde görev almaya yönelir.

Bu geçişlerden en trajik olanı,200 Avusturyalı, Alman ve Danzig yolcusuyla 3 nehir gemisinden meydana gelen kafiledir.[2] 1939 Kasım'ında Viyana'dan yola çıkan bu kafile ile ilgili plan, yolcularının Tuna Nehri'nin Karadeniz'e ulaştığı Romen limanı Sulina'da onları bekleyecek olan deniz şartlarına uygun bir gemiye aktarılmasıydı. Savaş şartlarının getirdiği zorluklar, kısıtlamalar ve Filistin'e göçü önlemeye çalışan İngiliz baskısı böyle bir geminin hazır bekletilmesine imkân vermeyince Romanya nehir gemilerinin geçişine izin vermez. Erken bastıran kış soğuklarıyla Tuna Nehri'nin donmasıyla yolcular Yugoslavya- Romanya sınırında Klodova'da güç şartlarda mahsur kalırlar. Francis, Romanya ve Bulgaristan'daki revizyonist liderlerle temasa geçip geminin yoluna

Erken bastıran kış soğukları ve Tuna Nehri'nin donmasıyla yolcular Yugoslavya-Romanya sınırında Klodova'da güç şartlarda mahsur kalırlar.

devam edebilmesini temin etmeye çalışır, bu konuda çeşitli kanallardan yapılan girişimler sonuç vermeyince gemi yolcularının hiç olmazsa karaya çıkıp barınabilmeleri için 1940 Haziran'ında Yugoslav hükümetinden özel temaslarla izin alınır. Eşi Eili ise her hafta Novi Sad Yahudi toplumundan topladığı para, gıda ve giyecek yardımlarını imkânsızlıklar içinde barınmaya çalışan yolculara ulaştırır. Yolcuların aktarılabileceği uygun bir geminin bir türlü temin edilememesine deniyle bu zoraki bekleme 1941 baharına kadar uzar. Nisan 1941'de Almanların Yugoslavya'yı işgaliyle daha önce özel olarak Filistin'e girmesi İngiliz manda yönetimi tarafından kabul edilip muhacir sertifikası verilen ve kafileden ayrılanı 11 çocuk ve 96 yetişkini dışında bine yakın kişi Almanların eline geçer. Kafilenin erkekleri Ekim 1941'de bir Yugoslav partizan grubunun sabotajına misilleme olarak, kadınlar ve çocuklar ise Mayıs 1942'de götürüldükleri ölüm kampında gazlanarak öldürülürler.[4]

YUGOSLAVYA'NIN İŞGALİ— OFNERLER'İN BUDAPEŞTE'YE GEÇMESİ

1941 Mart'ında Almanya yanlısı Yugoslav hükümeti askeri bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılır. Bu gelişme Rusya'ya saldırı ile ilgili son hazırlıklarını yapmakta olan Hitler'i planlarını ertelemeye ve Yugoslavya'da müttefikleriyle birlikte hareket ederek yeni oluşumun saf dışı edilmesine öncelik vermeye zorlar.[5] Almanya'nın yeşil ışık yakmasıyla Yugoslavya'ya giren Macar ordusu Tuna'nın kuzeyinde kalan bölgeleri ve bu arada Novi Sad'ı işgal eder. Macar istilası Yugoslav Yahudileri için Yahudi karşıtı uygulamaların başlangıcı demekti. Francis de diğer birçok dindaşı gibi Yahudiler için kurulan çalışma kamplarında en kötü şartlarda çalışmak durumunda kalır. Ne var ki, talihin bir cilvesi, çalışma kampında olmak Francis'in hayatını kurtarır. Aktif bir Yahudi gençlik lideri olarak Nazilerin arananlar listesinde olan Franciso sırada kampta olması sayesinde kendisini almak üzere Belgrad'dan evine özel olarak gönderilen Gestapo ekibi tarafından götürülmekten kurtulur. Francis'in Novi Sad'da artık kalamayacağı bu şekilde ortaya çıkınca çareyi çocuğu kayınbiraderinin hastası olan bir polis amirinden sağlanan özel bir seyahat izniyle Eylül 1941'de Budapeşte'ye geçip orda yaşamakta olan teyzesinin yanında gizlenmekte bulur. Genç Ofnerler'in bu şekilde Novi Sad'ı terk etmeleri onlar Ocak 1942 sonlarında 3.000'den fazla kişinin ölümüyle neticelenecek son derece kanlı Macar katliamından da kurtarmış olur.

Savaşın gittikçe her tarafı sardığı Avrupa'da artan Alman yayılmacılığının Yahudiler için ne denli tehlikeli olduğunun bilincinde olan Francis tek kurtuluş çaresinin daha önce Yugoslavya üzerinden geçmelerine yardım ettiği birçok kimse gibi Filistin'e gidebilmek olduğunu düşünüyordu. Üstelik Mart 1941'de ellerine ulaşan, Filistin'deki İngiliz yönetimi tarafından Yahudilere çok kısıtlı sayıda verilen, muhacerat belgesi Filistin'e girebilmelerine olanak tanıyordu. Ofnerler Filistin'e gitmeyi kafalarına koymuşlardı ama bu nasıl olacaktı? Yugoslavya'nın işgali ile birlikte ellerindeki Yugoslav pasaportu artık geçerliliğini yitirmişti. Diğer bir problem, Filistin'e gidebilmenin yolu Türkiye'den geçiyordu ve bu geçiş için de vize almak gerekli idi. Bir seyahat şirketi vasıtasıyla Macar pasaportu almak Ofnerler için pek de sorun olmadı. Ofner Buda şehrinin Almanca söylenişiydi ve Ofnerler'i Alman asıllı olarak algılayan Macar Savunma Bakanı Ofner adına düzenlenmiş Macar pasaportunu ve çıkış belgelerini imzalamakta tereddüt etmedi. Öte yandan Türkiye'den transit vizesi almak hiç de kolay değildi:

"Ben bir Yahudiydim ve Yahudiler Türk vizesi alamazlardı. Türklerde kısmen ülkelerine çok sayıda Yahudi geleceğinden ve bu gelenlerin taşesini sağlamanın onlar için zor olacağı korkusu vardı.... Türk vizesini alabilmenin tek yolu İBudapeşte'dekil

konsolosun sizin Aryan, Yahudi olmadığınızı ikna edilmesiyle mümkün idi. Bu en azından 3 kuşak geriye giderek hiç bir Yahudi kanı taşımadığınızı kanıtlayacak dokümanları temin etmenizi gerektiriyordu."[6]

OFNERLER'İN TÜRK VİZESİ ALMASI

Francis için yeni sahip olduğu Macar pasaportuna Türkiye'ye giriş vizesini "temin etmek gerçek bir problemdi." Francis, Holokost Müzesi arşivinde bulunan 8 saati aşkın tanıklık ifadesinde bu sorunu nasıl aştığını anlatır:

"Benim vizem ile ilgili bu tip durumlarda herzaman olduğu gibi sonunda bir mucize gerçekleşti. Mucize Paris Türk konsolosunun karısıydı. Kendisi bir Macar Yahudisi'ydi.[7] Mantzi olan adı herhalde Margaret veya ona benzer bir adın kısaltılmışıydı ve Ahmet isteğiydi. Şimdi yapılması gereken Mantzi'nin birbirimizi tanımamızı temin etmeye çalışması ve benim de ondan bir miktar dolar satın almamdı. Böylece, konsolosta banakarşı bir türlü borçluluk duygusu oluşacaktı. Bu [planladığımızı aynen] uyguladım. Mantzi'nin diğer tasarladığı bir şey ki, bence ancak bir Macar Yahudi kadını böyle bir şeyi düşünebilirdi, bir gün en iyi otellerden biri olan Gerlherd Hotel'de Türk konsolosu ve onun kız arkadaşı ile birlikte beş çayı içmeye oturduklarında 15-20 dakika sonra ortaya çıkmam, onları fark etmiş gibi yaparak,1-2 kelime söyleyip, ayrılmamdı. Bu denileni aynen yaptım. Mantzi daha sonra bana bu [mizansenin], kendisinin "benim çok iyi bir insan olduğumu ama maalesef koyu bir Hitlerci ve dehşetli bir Hitler sempatizanı olduğumu" dile getirmesi için [fırsat yarattığını] söyledi. Böylelikle ben [konsolosun

bir seyahat gerekçesi gerekiyordu. Francis birkaç Macar firmasından adına düzenlenmiş belgeler ve mektuplar temin ederek Türkiye'ye gidiş nedenini söz konusu firmaları temsilen iş olanaklarını araştırmak olarak göstermekte pek de zorluk çekmez. Gerekli bütün belgeleri biraraya getiren, üstelik konsolos tarafından da koyu bir antisemit ve Nazi hayranı olarak tanınan Francis, araya giren ateşli bir zatürreera hatsızlığının iki ay kadar geciktirmesiyle 1942 baharında başvurusunu yapar ve kolaylıkla vizesini alır. 6 Haziran 1942'de Türkiye'ye hareket eden trene binen Francis ve Eili savaş Avrupa'sını geride bırakıyor ve Filistin hedeflerine biraz daha yaklaşıyorlardı.

OFNERLER İSTANBUL'DA

Ofnerler'in planı İstanbul'da sadece birkaç hafta geçirip Filistin'e

Mantzi Tulgay benim koruyucu meleğim oldu. Bana Türk vizesini verebilecek tek kişi olan Budapeşte'deki konsolosun büyük bir Hitler hayranı olduğunu söyledi... bu hususu bilerek onun üzerinde çalışmamız gerekiyordu. Bir başka bilgi de konsolosun karaborsada spekülasyon yaparak çok fazla Amerikan Doları'nayatırım yaptığı ve bir kısmını elden çıkarmak isteğiydi.

Tulgay ile evliydi. Ahmet Tulgay Paris konsolosuydu ve ev izni ile Paris'ten İstanbul'a dönerken [Budapeşte'de] hastalanan Mantzi'yi özel bir hastaneye yatırmak gerekmişti. Bu özel hastanede kendisini muayene eden ve kendisinin nasıl bir insan olduğunu anlamaya çalışan amcamda Mantzi olumlu bir izlenim bırakmıştı. Bana belki de yardımı olabilir düşüncesiyle kendisine gitmemi önerdi. Gittim ve Mantzi Tulgay benim koruyucu meleğim oldu. Bana önce Türk vizesini verebilecek tek kişi olan Budapeşte'deki konsolosun büyük bir Hitler hayranı olduğunu söyledi. Dolayısıyla bu hususu bilerek onun üzerinde çalışmamız gerekiyordu. Bir başka değerli bilgi de konsolosun karaborsada spekülasyon yaparak çok fazla Amerikan Doları'na yatırım yaptığı ve bir kısmını elden çıkarmak gözünde]daha bir kıymet kazanmış oldum."[8]

Budapeşte'deki Türk konsolosu tarafından tanınan ve konsolosun güvenini kazanan Francis'in şimdi yapması gereken kendisinin ve Eili'nin ve de iki kuşak geçmişlerinin, Aryan olduklarını kanıtlayan belgeleri temin etmekti. Daha önce Macar pasaportunu almasına yardımcı olan seyahat şirketi vasıtasıyla tanıştığı Macar Emniyeti'ndeki Sahte Evrak Takip Masası şefi verilen ücret karşılığında karı-koca Ofnerler'in, anne-babalarının ve büyükanne ve büyükbabalarının Katolik Hıristiyan olarak doğduklarını gösterir evrakları konsolosluğa gösterilmek üzere kusursuz bir şekilde düzenler. Bu belgelerin yanısıra Türkiye vizesi alınabilmesi için kabul edilebilir

doğru yolculuğa devam etmekti. Bu kaldıkları kısa süre içinde daha önceden bilgisini edinmiş oldukları İstanbul'daki Yugoslav kontaktlarının ve Filistin Ajansı temsilcisi Hayim Barlas'ınyardımı ile geride kalan yakınları ve arkadaşları için Filistin'e muhacerat sertifikası ve Türk geçiş vizesi alabileceklerini ümit ediyorlardı. İstanbul'da yaptıkları temaslar bu amaçlarını gerçekleştirmenin "dışardan gözüktüğü kadar" kolay olmadığını gösterir. Üstelik ellerindeki para sınırlıydı. Daha fazla vakit geçirmeden yollarına devam etmek tek seçenekleriydi.

Filistin'deki Revizyonist Hareket'in ileri gelenlerinden Isaac Berman'ın o sırada İstanbul'a gelmesi Ofnerler'in planlarını tamamen değiştirip İstanbul'da kalmalarına neden olur.

Almanya'nın yeşil ışık yakmasıyla Yugoslavya'ya giren Macar ordusu Tuna'nın kuzeyinde kalan bölgeleri ve bu arada Novi Sad'ı işgal eder.

1941 yazından itibaren Balkanlar'ın ve Doğu Avrupa'nın tamamen Almanların kontrolüne geçmesiyle İstanbul uluslararası propagandanın ve casusluğun en kuvvetli merkezi haline gelmişti. Üç kıtada kıyasıya savaşan her iki tarafın gözünde İstanbul, bilgi toplama ve psikolojik savaşın gerektirdiği haber yayma faaliyetleri için adeta "Ortadoğu'ya açılan arka kapı, işgal Avrupa'sına ise gizli geçit"[9] idi. Barry Rubin entrikanın her türlüsünün yer aldığı "casusların gizli görüşmelerini turist kılığında camilerde yaptıkları"[10] II. Dünya Savaşı yıllarının İstanbul'unu renkli bir şekilde anlatır:

"İstanbul, II. Dünya Savaşı'nın casusluk merkeziydi. Müttefik ve Mihver devletlerden on yedi istihbarat örgütü bu kentte çalıştı ve yüzlerce kişi bu örgütlere bilgi vererek geçimini sağladı. İstanbul birbirinin can düşmanı kişilerin şık restoranlarda yanyana masalara oturup çigan müzikleri dinledikleri günler yaşadı. Bir Alman ve bir Amerikan istihbarat ajanının aynı anda güzel Macar şarkıcıya âşık olup, romantik ajanlıklarını temelde sürdürdükleri işbirliklerine tanık oldu."

Berman ve mensubu olduğu Filistin'deki Revizyonist teşkilat Avrupa'da güç şartlardaki Yahudilere yardım etmenin yolunun müttefiklerle tam işbirliğinden geçtiğine inanıyorlardı. Özellikle Avrupa'da teşkilatın haber kaynakları kullanılarak yapılacak istihbarat yardımına karşılık, İngilizlerin de Filistin'e Yahudi göçü ile ilgili koydukları sınırlamaları hafifletebilecekleri, düşünülüyordu. Berman, Francis Ofner'in Revizyonist gençlik lideri olarak faaliyetlerini ve Filistin'e kaçak göçmen taşıyan gemilerle ilgili katkılarını iyi biliyordu. Doğu Avrupa üzerindeki bilgisi ve birkaç dile hâkimiyeti ile İstanbul'dan yapılacak bilgi toplama, propaganda ve gönderilecek yardımların yerine ulaştırılması gibi çalışmalar için Ofnerler adeta biçilmişkaftandı. Onları Filistin'e gitmek yerine İstanbul'da kalmaya ikna eder. Kendisi de İngiliz istihbarat teşkilatında çalışan Berman'ın araya girmesiyle ve de İstanbul'daki Hür Yugoslavya temsilcisi Vladimir Peritch'in tavsiyesi ile Francis 1942 Kasım'ında İstanbul İstiklal Caddesi'nde yeni kurulup, çalışmaya başlayan Amerikan Savaş Enformasyon Bürosu'nda (OWI –Office of War Information) bundan sonra İstanbul'da yaşayacağı üç yıl boyunca yerine getireceği Balkan basınını ve radyo yayınlarını takip etmekle ilgili görevine başlar.[11]

Ofnerler'in İstanbul'da bulundukları sürede yaptıkları faaliyetler ayrı bir çalışmanın kapsamı olacak kadar ilginç ve geniş. Biz burada Ofnerler'in anlattıklarına ışık tutması bakımından Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı öncesindeve savaş yıllarında Ofnerler gibi Nazi Almanya'sında ve müteffiki ülkelerde yaşanan Yahudi karşıtı uygulamalardan ve soykırımdan kaçmaya çalışan Yahudilerle ilgili politikalarına kısaca bir göz atalım. Bu politikalar ile ilgili geniş bir anlatımı yakın bir zamanda Türkçeye tercüme edilen Corry Guttstadt'ın kitabında görmek mümkün.[12] Yazımızın sonunda da karı-koca Ofnerler'le yapılan söyleşide ifade ettikleri bir rüşvet iddiasına değineceğiz.

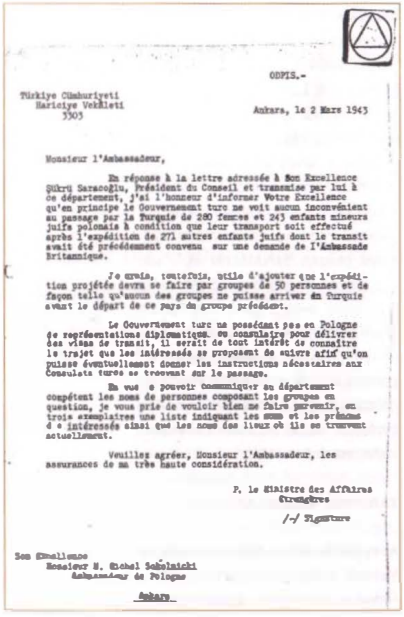
TARİHSEL ARKAPLAN

Avrupa'da Artan Antisemitizm ve Yahudi Mültecileri Sorunu

Hitler'in Ocak 1933'te iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'da art arda yürürlüğe konan Yahudi karşıtı politikaların ve kanunların temel amacı kültürel ve sosyal yaşantılarıyla Alman toplumunun bir parçası olan ülke Yahudilerinin hayatını zorlaştırarak ülkeyi terke zorlamaktı. Bu ırkçı Nazi politikası Almanya'nın savaşöncesi ilhak ettiği Avusturya'da ve Çekoslovakya'da aynen, hatta daha

şiddetli bir şekilde uygulanmaya konuldu. Nitekim 1933'te nüfusu 600.000 olan Alman Yahudilerinin yarısı, ilhak edildiğinde 185.000 olan Avusturya Yahudilerinin ise %75'i savaşın başladığı Eylül 1939'a gelindiğinde ülkelerini terk etmişlerdi. Artan kısıtlamalar ve Nazi baskısı altındaki Yahudiler için sorun ülkelerini terketmek değil, gidebilecekleri bir yer bulmaktı. Ülkelerini terke zorlanan Yahudi nüfusu haliyle özellikle Batı Avrupa'da bir mülteci sorununu da beraberinde getiriyordu. Bu soruna çözüm bulmak üzere 1938 yazında Fransa'nın Evian şehrinde 32 ülkenin katılımıyla uluslararası bir kongre toplanırsa da dişe dokunur hiçbir netice alamadan dağılmak durumunda kalır.

Türkiye her ne kadar coğrafi uzaklığı ve kültürel farklılığı nedeniyle

ODPIS.-

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
3303

Ankara, le 2 Mars 1943

Monsieur l'Ambassadeur,

En réponse à la lettre adressée à Son Excellence Şükrü Saracoğlu, Président du Conseil et transmise par Ini à ce département, j'ai l'honneur d'informer Votre Excellence qu'en principe le Gouvernement turc ne voit aucun inconvénient au passage par la Turquie de 280 femmes et 245 enfants mineurs juifs polonais à condition que leur transport soit effectué après l'expédition de 271 autres enfants juifs dont le transit avait été précédemment convenu sur une demande de l'Ambassade britannique.

J'ai cependant, toutefois, utile d'ajouter que l'expédition projetée devra se faire par groupes de 50 personnes et de façon telle qu'aucun des groupes ne puisse arriver en Turquie avant le départ de ce pays du groupe précédent.

Le Gouvernement turc ne possédant pas en Pologne de représentations diplomatiques, ou consulaires pour délivrer des visas de transit, il serait de tout intérêt de connaître le trajet que les intéressés se proposent de suivre afin qu'on puisse éventuellement donner les instructions nécessaires aux Consulats turcs se trouvant sur le passage.

En vue de pouvoir communiquer au département compétent les noms de personnes composant les groupes en question, je vous prie de vouloir bien me faire parvenir, en trois exemplaires une liste indiquant les noms et les prénoms de intéressés ainsi que les noms des lieux où ils se trouvent actuellement.

Veuillez agréer, Monsieur l'Ambassadeur, les assurances de ma très haute considération.

P. le Ministre des Affaires Etrangères
/-/ Signature

Son Excellence
Monsieur H. Michel Sokalnicki
Ambassadeur de Pologne
Ankara

Almanya ve Avusturya kaynaklı bu mülteci sorunundan çok etkilenmiyor gibi gözüküyorsa da artan antisemitizmin Balkanlar'daözellikle Romanya'daki yansıması Türkiye'yi benzer bir göç sorununa karşı tedbirli olmaya sevk ediyordu. Nitekim Ocak 1938'de Dışişleri Bakanlığı "elçiliklere ve konsolosluklara hitaben yazılan 13/136 sayılı tamimle" Romen Yahudilerine vize verilmesini kısıtlayıcı tedbirlerin uygulamaya konması talimatını verir.[13] İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 24.6.1938'de dışişlerine yazdığı gizli ibareli bir ikaz yazısından görüldüğü kadarıyla, aynı tedbirler Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesini takiben Macar hükümetinin uygulamaya koyduğu bir seri ayrımcı ve kısıtlayıcı kanunlar nedeniyle Macar Yahudilerini de kapsayacak şekilde genişletildi.[14]

İki Gizli Kararname

Dışişleri Bakanlığı bünyesinde alınan tedbirler yeterli görülmemiş olacak ki 1938 Ağustos'unda Türk hükümeti 2/9498 no'lu gizli tutulan ve *Resmi Gazete*'de yayınlanmayan bir kararname ile olabilecek bir Yahudi mülteci akınına karşı almayı gerek gördüğü tedbirleri bir esasa bağladı. 72 yıl arşivlerde gizli kalan ve ilk defa emekli büyükelçi Bilal Şimşir tarafından gün yüzü gören söz konusu kararname Yahudilerin transit geçiş amacıyla dahi Almanya'dan ve Nazi yanlısı ülkelerden Türkiye'ye girişine çok katı bir kısıtlama getiriyordu.[15] Bu kararnameye göre "mütekâsif (yoğun) bir Yahudi kitlesinin muvakkat (geçici) kaydiyle gelip memlekete daimi olarak yerleşmelerinin şimdiden önüne geçilmesini teminen Almanya, Macaristan ve Romanya tabiiyetindeki Yahudilere katiyyen vize "verilmeyecekti. Bu uygulamadan sadece "İcra Vekilleri Heyetinin" kararı ile "Hükümetçe davet olunan veya hizmete alınanlar" muaf olabileceklerdi ve "bu muamelenin icabında diğer devletlere teşmili" için Dışişleri Bakanlığı yetkilendiriliyordu. Nitekim kısa bir süre sonra İtalya[16] ve Almanya'nın Mart 1939'da ilhak etmesiyle Çekoslovakya Yahudi vatandaşlarına katiyetle vize verilmeyecek ülkeler grubuna ilave edildi.[17]

1940 Haziran'ında Fransa'nın Almanya tarafından işgali daha da önemlisi İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa katılması, o zamana kadar Avrupa'dan kaçış yolu olan Akdeniz'i ve limanlarını kullanılamaz hale getirdi. Türkiye bu gelişmeyle coğrafi konumu ve tarafsız statüsüyle en önemli, hatta tek kaçış yoluydu. Şimşir, Türkiye'nin kilit rolünü çarpıcı bir şekilde dile getirir:

"O savaş yıllarında Türkiye'den geçmeden Filistin'e gidilemez. ...Türkiye Karadeniz ile Akdeniz arasında boydan boya uzanmış, Asya ile Avrupa'nın kavşak yerini tutmuştur, Karadeniz'den Akdeniz'e çıkış kapısı Türkiye'dir. Asya ile Avrupa coğrafyasının buluştuğu yer Türkiye'dir. Avrupa'dan Filistin'e gidecek göçmen buradan geçer. Hangi yönden, hangi yoldan gelirse gelsin Türkiye'den geçer. Göç kafilesi karadan mı geliyor? İster karayolu olsun ister demiryolu, mutlaka Türkiye'ye çıkacak. Filistin'e çıkmak için Türkiye'nin bir yöresinden gelip geçecek. Mutlaka geçecektir. ... Evet, Türkiye bir köprüdür. Filistin'e giden yollar bu köprüden geçer."[18]

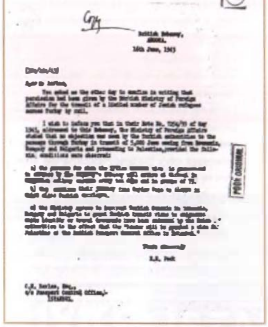
Bakanlar Kurulu kararı olmadan Almanya ve müttefiki ülkelerden gelecek hiçbir Yahudi'ye transit dahi olsa vize verilmemesi, bu uygulama kararının Filistin'e gitmek üzere ellerinde hazır geçerli İngiliz vizesi ve muhacerat belgesi olanları da kapsaması özellikle sıkıntılar yaratır. Örneğin, Türkiye'nin Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver 10.02.1941 tarihinde bakanlığa gönderdiği telegrafta "pasaportlarında yalnız Türk vizesi olmadığı için buradan hareket edemeyip boğazlanan Yahudiler 36 kişidir" bilgisini vererek, "artık fikir rahatlığı içinde çalışmamıza imkân kalmamıştır" diye şikâyet ediyor, "aylardan beri sürünenlere" ümit olabilecek bir değişiklik için acele talimat talep ediyordu.[19]

Özellikle Filistin'deki Yahudi Ajansı'nın İstanbul'daki temsilcisi Haym Barlas'ın da çabalarıyla 30 Ocak 1941'de Bakanlar Kurulu kararıyla geçiş-transit vizesi yasağı yumuşatıldı.[20] Şubat 1941'de yürürlüğe konan 2/15132 no'lu bu yeni kararname daha sonra gidecekleri ülkenin vizesinin olması ve 15 gün içinde Türkiye'yi terk etmeleri kaydıyla "bugünkü dinleri ne olursa olsun" diye tarif edilen Yahudi asıl-

lılara transit vizesi verilebilmesi için kapıyı aralıyor fakat buna "azami bir miktar" sınırlaması getiriyordu.[21] Bu sınırlamaya göre 12 Şubat 1941'den geçerli olmak üzere haftada yaklaşık 50 geçiş vizesi verilecekti.[22] 2 Mart 1943 tarihli Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara'daki Hür Polonya temsilcisi M. Sokolnicki'ye gönderilen mektup daYahudi mültecilerinin 50 kişilik kafileler halinde geçiş yapmasına müsaade edileceğini ve bir kafile ülkeyi terketmeden diğerinin girişine müsaade edilmeyeceği ifadesi bura-kamı doğrular.[23]Francis Ofner söyleşisinde Türkiye'nin koyduğutransit vize kotasından Macaristan payına haftada 9 kişi düştüğünü,bunun da uygulamada bazı ilavelerle aylık yaklaşık 50 kişiye tekabül ettiğini dile getiriyor.

Almanya'nın Değişen Yahudi Politikası — Nihai Çözüm"

1941 sonlarından itibaren Nazilerin Yahudilerigöçe zorlayarak varmak istedikleri *Judenfrei* (Yahudisiz) bir Avrupa hedefleyen politikalarında çarpıcı bir değişiklik oldu. Almanya'nın batıda ve özellikle doğuda Rusya'ya saldırısı ile işgalettiği alanlarda yaklaşık üç buçuk milyon Yahudiyerleşik durumdaydıve savaşşartlarıbu yoğun nüfusunbaşka bir yere sürülmelerinimümkün kılmıyordu.[24] Bunun üzerine Nazi yönetimi"*Nihai Çözüm-Final Solution*" diye adlandırdıkları kadınerkek, çocuk-büyük demeden tüm

Yahudileri yok etmeyi amaçlıyan soykırım planlarını kontrolleri altındaki tüm Avrupa'da tam bir kesinlikle uygulamaya koyarlar.[25] Soykırım dehşetiyle karşı karşıya kalan özellikle Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri için"Türkiye bütün kaçış yollarının kesiştiği ve adeta cehenneme açılan kapı durumundaydı."[26] Buna karşılık Türkiye katı vize politikası, ellerinde Filistin'e göçmen sertifikası ve geçerli İngiliz vizeleri olanlara bile sınırlı sayıda transit vize vermesi ile aşılması pek de mümkün bir eşik değildi. Yahudi Ajansı'nın Cenevre temsilcisi Richard Lichtheim'in Şubat ve Mart 1942'de Londra merkezine yolladığı yazılar Türk hükümetinin katı tutumunu ve Yahudilerin içinde oldukları tehlikeli durumu ortaya koyar.[27]

Ofnerler'in Tanıklığında Yakınlarının Türkiye'ye Vize Alışları

Türkiye'nin Yahudilere imkân tanıdığıçok az sayıdaki transit vizesinden birkaçının Macaristan'daki aile fertlerine verilmesini sağlamak,İstanbul'da ve üstelik kotadan faydalanacak isimleri belirleyen Yahudi Ajansı'na yakın olmasına rağmen,Ofnerler için depek mümkün değildi, Eili Ofner tanıklık ifadesinde bu engeli nasıl aştıklarını,yakın ailesini ve bir arkadaşlarını nasıl getirttiklerini çarpıcı bir şekilde anlatır:

"Ebeveynlerimin, kızkardeşimin ve kocasının da aynen bizim gibi yıllarcaönce alınmış [Filistin'e muhacerat] sertifikaları vardı.Yugoslavya'dan Budapeşte'ye kaçmışlardı ve bizim onlaraTürk vizesi gönderebileceğimizi ümit ediyorlardı. Bizim böyle bir imkânımız yoktu çünküYahudi Ajansı ayda 50 vize alabiliyordu ve onu da Filistin'den gelmiş olan parti temsilcileriyle kendi aralarında dağıtıyorlardı. [Ajans vasıtasıyla] zorlukla bir sertifika veya bir vize temin edilebilirdi, fakat 2 veya 3 veya 4kişi liçin vize[bir seferde temin etmek imkânsızdı. Onlar için Türk vizesi temin edemeyince, Francis başka olanakları araştırmaya başladı ve eşi birTürk diplomatıolan Mantzi Tulgay -ki kendisi Yahudi'ydi, Francis'i dadmadı Budapeşte'de Türk diplomatıolan Ahmet Bey'le tanıştırdı.Bu Ahmet Bey bize yüksek bir meblağ karşılığıTürk vizesi temin etmeye hazır olduğunu ve Budapeşte'ye giderek bu kişileri bulup, parayı alıp kendilerini İstanbul'a getirebileceğini söyledi. Ve onlar da bu şekilde geldiler. [Ahmet Bey] önce kız kardeşimi ve onla birlikte kayınbiraderimi, kısa bir zaman sonra tekrar giderek anne babamı getirdi. Daha sonra da Maribor'dan arkadaşlarımız Razner ailesini getirdi ve arkasından bu Ahmet Bey Türkiye'de tutuklandı. ... Hatırladığım kadarıyla babam bana [Ahmet Bey'e] bir ev almaya yetecek kadar para ödendiğini söylemişti. Maalesef Ahmet Bey yakalanmayıp, serbest kalabilseydi bu parayı verebilecek daha birçok arkadaşımız vardı."[28]

Ofnerler söyleşilerinde hangi tarihte yakınlarının ve arkadaşlarının yüksek meblağlar ödeyerek Budapeşte konsolosluğundan vize alıpTürkiye'ye ulaşabildiklerini belirtmiyorlar. Ofnerler Türkiye'ye Haziran 1942'de geldiklerine göre iddia ettikleri olayın daha sonraki bir tarihte gerçekleşmiş olması gerekiyor. Başvurduğumuzbir kaynak[29]

J. LICHTEN, Esq.
The Jewish Agency for Palestine,
77, Great Russell Street,
London W.C.1.

Dear Lichten,

I would like to draw your attention to the most unfortunate situation which has arisen as a result of the attitude of the Turkish Government regarding the transit-visas for people in Hungary and Rumania who are in possession of immigration certificates or valid visas for Palestine.

Until now I have abstained from dealing with this matter and even from commenting upon it. But I feel that something must be done and I would like to know from you why it is impossible to obtain the Turkish transit-visa. We are certainly not satisfied with the attitude adopted by the Palestine Administration regarding the treatment of refugees and the granting of certificates. But for the few people who had obtained permission from the Palestine Government to enter the country, we should at least obtain the necessary Turkish transit-visa.

Mr. Goldin has been in Istanbul for many months but he has achieved nothing. Mr. Elisha Epstein was sent there and he also has not succeeded. Now Dr. Abelow has arrived there and the first thing he did was to calle to Jewish Pilot Pinto to obtain an introduction to the Swiss Minister in Ankara, the latter being about the Swiss consul representing British interests in Hungary and Rumania shall testify as to the identity of the children concerned. We shall try to get him such an introduction but it seems to me that the obvious thing to do was to approach the Palestine Administration and, if necessary, the Jewish Office in London, instead of looking for help to the Swiss Government.

Why Mr. Goldin and the other officials of the Executive have been unable to obtain the Turkish transit-visa for the certificate-holders - children as well as grown-up people - is beyond me. It really causes a breakdown of our machinery in Palestine and London. Once the Palestine Government has granted these visas or certificates, we should be able to obtain their good services or that of the London Government to help us to procure the Turkish transit-visa and I cannot understand why this has not been done.

I am enclosing copy of a letter I have just written to Mr. Goldin, which deals with a special case of one of the children.

I would like to hear from you what you think about this question and what steps are being taken.

With kind regards
sincerely yours

R. Lichtheim
GENEVA OFFICE

1942 ortasından 1945 yılına kadar Budapeşte'de iki diplomatın konsolosluk görevini yerine getirdiğini gösteriyor.[30] Yapılan kısa bir değerlendirme o tarihlerde Budapeşte'de çeşitli derecelerde konsoloslukyapan bu iki diplomatın savaş sonrası yıllarda kariyerlerinde yükselmeye devam ettiklerini gösteriyor.Bu olgu haklarında sicillerini etkileyecek herhangi bir idari karar olmadığı şeklinde yorumlanabilir mi? Her halükârda, Ofner'ler'in tanıklık söyleşilerinde dile getirdiklerinin doğru olup olmadığı veya ne kadarının gerçekleri aksettirdiği ve II. Dünya Savaşı yıllarında Türk dış politikasının ayrıntıları öyle gözüküyor ki savaşın bitmesinden nerdeyse 70 yıl geçmesine rağmen kapalı tutulmağa devam eden Dışişleri Bakanlığı arşivlerinin araştırmacılara, o da objektif bilimsel çalışmanın gerektirdiği kıstaslarla, açılmasıyla ancak anlaşılacak.

DİPNOTLAR

* "Oral History interview with Eili and Francis Ofner," March 1, 1992. United States Holocaust Memorial Museum Collection RG-50.120*115 — 8 videokaset.

1 Revizyonist Hareket, Filistin'deki İngiliz manda idaresi ileuyumluolmaya özen gösteren (ve sonradan İsrail'in ilk cumhurbaşkanı ve başbakanı olacak) Chaim Weizmann ve Ben Gurion liderliğindeki ılımlı sol kanat Yahudi yönetimine karşı cephe alan ve Filistin'de YahudiDevleti'nin kurulabilmesinin ancak İngilizlere karşı silahlı mücadele yoluyla olabileceğineinanan seküler, militarist ve milliyetçi bir politik akım olarak özellikle 1930'larda güç kazandı. Savaş öncesi artan antisemitizm ve manda idaresinin Yahudi göçüne getirdiği kısıtlamalar, Revizyonist Hareket'in, özellikle Orta ve Doğu Avrupa Yahudi gençliğinde, yandaş bulmasında ve teşkilatlanmasında önemli bir rol oynadı.

2 Dalia Ofer, *Escaping the Holocaust*. (Oxford: Oxford University Press, 1990), s. 46-68. Ehud Avriel, *Open the Gates*. (New York: Atheneum, 1975), s. 81-103.

3 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan Yahudi Ajansı Türkiye temsilcisi Hayim Barlas tarafından başbakanlığa yazılan 9 Aralık 1940 tarihli mektupta 250 aileye Bükreş konsolosluğundan vize alarak Türkiye üzerinden transit Filistin'e geçmelerine izin verilmesiyle ilgili teşekkür edilmekte ve ekli bir isim listesi ile verilen İngiliz ve Fransız vizelerini tedarik etmiş yeni bir kalile için vize talebedilmektedir. Muhtemelen söz konusu kafile İngiltere'nin Filistin'e girmelerine müsaade ettiği 207 kişilik Kluvoda grubudur. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No. 030109960417. Rifat Bali, Barlas İmzalı mektubun Sami Günzberg tarafından kaleme alındığını belgelemektedir. Rifat Bali, *Sarayın ve Cumhuriyetin Dışişbaşkanı Sami Günzberg*. (İstanbul Kitabevi, 2007), s. 159. Kludova'dan kurtulan grup Türkiye'den transit geçerek Mart 1941'de Filistin'e ulaşır.Ofner, s. 59.

4 Ofner, s. 64.

5 Francis Ofner gibi muhaliflerin de destek verdiği Yugoslavya'daki darbe sonrasında Almanordularının Balkanlar'da yapmak zorunda kaldıkları harekât Almanya'nın Rusya'ya planlanan saldırısının 6 hafta kadar ertelenmesine neden oldu.Ofner'e göre söz konusu gecikme Barbarossa Harekâtı'nın sert kış aylarına sarkmasınave Almanların Rusya karşısında nihai zafere ulaşamamalarında etkeni oldu.

6 Ofner Tanıklık Kasedi no. 4.

7 Francis Ofner'in Fransa'da konsolos olarak görev yapan Ahmet Tuğsav'ın eşinin bir Macar Yahudisi olduğunu ifade etmesi dikkate değer.Cumhuriyet döneminde, Osmanlıimparatorluğu'ndan farklı olarak, gayrımüslim azınlıkların veya eşleri yabancı olanların Türk Dışişleri Bakanlığı'nda ilke olarak görev almaları pek olası değildi. George S. Harris Cumhuriyet'in ilk yıllarından birkaçönemkten hareketle yabancılarla evlenenlerin eşlerinin din değiştirip Müslüman olmalarını takiben diplomatik göreve dönebildiklerini ifade ediyor. Bu örneklerin dışında, Harris'e göre bazı diplomatlar da gayrımüslim yabancılarla olan evliliklerini açık etmeme yolunu seçerek dışişlerinde çalışmaya devam ettiler. Bkz. George S. Harris, *Atatürk'ü Diplomat'a & Their Brief Biographies*. (İstanbul: The Isis Press, 2010), s.102.1884 doğumlu Ahmet Nesip Tuğsay muhtemelen eşini 1926 Nisan ile 1927 Mart'ı arasında Budapeşte'de yardımcı konsolos olarakgörev aldığısırada tanımış olmalıdır. Age., s.126.

8 Ofner Tanıklık Kasedi no. 4.

9 Barry Rubin, *İstanbul Entrikaları*(İstanbul: Milliyet Yayınları A.Ş.), s.73.

10 Age., s.127.

11 Tuvia Friling, "Istanbul 1942-1945: The Koliek-Avriel and Berman-Ofner Networks", *Secret Intelligence and the Holocaust*. (New York: Enigma Books, 2006), s.134.

12 Corry Guttstadt, *Türkiye, Yahudiler ve Holokost*. (İletişim, 2012.

13 İçişleri BakanıŞükrü Kaya'dan Dışişleri Bakanlığı'na, 31839 nu'lu "gizli" ibereli 24 Haziran 1938 tarihli yazı. Bilal Şimşir, Türk Yahudiler II. (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010), s. 589.T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan "25.1.1938 tarihinde Yalova'da Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'dan telefonla alınan talimat suretl" başlıklı belge Rumen Yahudilerinin Türkiye'ye girişine getirilen kısıtlamaları göstermektedir. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belge No. 030110107365, s. 5-6.

14 Age.

15 Age., s.74.Corry Guttstadt daha önce yayınladığı,sonradan kitabına da kaynak olan makalesinde 2/9498 no'lu kararnamenin metninin elde olmadığını, kararnameye yapılan atıflardanmuhteviyatı hakkında fikir sahibi olunabileceğini dile getirir. Bkz. "Turkey's Role as a Transit Space for Jewish Refugees to Palestine during World War II" *Encounters at the Bosphorus, Turkey during World War II*, Offcyna ATUT, 2008.

16 T.C. Dahiliye Vekâleti'nden Hariciye Vekâleti'ne, 24 Ocak 1939. Şimşir, s. 594.Söz konusu İçişleri Bakanlığı yazısında İtalya yasaklılıkeler grubunda gözükürken Polonya, Çekoslovakya ve Bulgaristan'ın da Yahudilerine vize verilmemesi gerekeni ülkeler kapsamına alınması teklif edilmektedir.

17 T.C. Hariciye Vekâlet'inden Elçiliklere ve Konsolosluklara tamim, 21 Mart 1939, Şimşir, s. 595.

18 Age., s. 306.

19 Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'den Dışişleri Bakanlığı'na, 10.02.1941 tarihli 46 no'lu şifreli telegraf. "II. Dünya Harbinde Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gizli Şifreleri." *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, s. 83.

20 Bu kararname Hayim Barlas'ın yayınladığıhatıralarında yer almaktadır.Barlas, *Hatzala Bi'yemey Ha-sho'ah*, (Soykırım Günlerinde Kurtarma) (Tel Aviv: Hakibbutz Hameuhad Publishing House, 1975), s. 228-230.Türkçe aslı, ilkdefa Rifat Bali tarafından yayınlanmışır.Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*. (İstanbul: İletişim, 1999), s. 569-570.

21 Montreux Sözleşmesi'ne göre ticaret gemilerinin uluslararası suyolu kabul edilen Boğazlar'dan transit geçişleri serbest olması nedenyle mülteci taşıyan gemilerdeki Yahudilerkaraya çıkmadıkları sürece Ağustos 1938 ve Ocak 1941 kararnamesinin kapsamı dışındayidiler. Yolcularının karaya çıkmasına izin verilmeyen ve Karadeniz'e çekildikten bir gün sonra 24 Şubat 1942 tarihinde 769 yolcusuyla batan "Struma" gemisinin yarattığıetkiyle yaklaşık iki yıl denizyoluyla mülteci geçişlerinde durakl ama olur.

22 Tanrıöver'den Dışişleri Bakanlığı'na, 15.02.1941 tarihli, 52 no'lu şifreli telegraf."II. Dünya Harbinde Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Gizli Şifreleri," s. 84.Tanrıöver bakanlığa gönderdiği telegrafta geçiş vizesi kontenjanının 100'e çıkarılmasının gerekliliğini dile getirir.

23 Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'ndan Polonya Büyükelçisi M. Michel Sokolnicki'ye, 2 Mart 1943. Central Zionist Archive, CZA. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği görevlisi E.N. Peck de Haziran 1943'de Yahudi Ajansı temsilcisi Barlas'a yazdığı yazıda Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığı bir nota dayanarak kontenjanın on günde bir 75 kişi olduğunu ifade eder.

24 Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*. (Chicago: Quadrangle Books, 1961), s. 260.

25 "Holokost" tarihçileri "Nihai Çözüm" kararının genellikle Ekim 1941 ile Temmuz 1942 arasında zamana yayılarak ve aşamalı bir şekildeverildiği konusunda fikir birliğindedir.Christopher Browning, *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), s. 26-57. Christian Gerlach, Hitler'in çalışma takvimi ve temasları üzerinde yaptığı titiz araştırmaya dayanarakAralık 1941 tarihinin soykırım (Holokost) kararının verildiği gün olduğunu iddia eder.Christian Gerlach, "The Wansee Conference, the Fate of German Jews, and Hitler's Decision in Principle to Exterminate all European Jews," *Journal of Modern History*, 12 (1998), s. 759-812. 20 Ocak 1942 tarihinde düzenlenen Wansee Konferansı'nda da Himmler'e bağlı Alman Güvenlik Dairesi (RSHA) başkanı Reinhard Heydrichtarafından Nazi rejiminin "Nihai Çözüm" planlarının ana hatları değişik bakanlıklardan gelen temsilcilere izah edilir.

26 Ira Hirschmann, *Like Line to a Promised Land*, (New York: The Vanguard Press, Inc., 1946), s. 30.

27 Yahudi Ajansı Cenevre temsilcisi Richard Lichtheim'dan Ajansın Londra Merkezinde Joseph Linton'a 10 Mart 1942 ve 13 Mart 1942 tarihli mektuplar. Belge No. 55 ve 58.*Archives of the Holocoaust*, cilt 4, Garland Publishing Inc., New York ve Londra, 1990.

28 Ofner Tanıklık Kasedi no. 6.

29 George S. Harris, *Atatürk'ü Diplomat'a & Their Brief Biographies*(İstanbul: The Isis Press, 2010).

30 Kaynak bu diplomatlardan sadece bir tanesinin kayınpederini o da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde üst bürokrat ve bakan olarak bir yeri olduğu için Ahmet Reşid Rey olarak gösteriyor.

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

TS EN ISO 9001:2008

PUKAD

ÖZEL BÖLÜM

Alüminyum İşleme Teknolojileri, Makineleri, Ürün, Aksesuar ve Hammaddeleri

ufi

WINDOWS&DOOR WIN

GFA

İSTANBUL PENCERE 2013

14. Uluslararası Pencere, Panjur, Cephe Sistemleri ve Aksesuarları, Profil, Üretim Teknolojileri ve Makineleri, Yalıtım Malzemeleri, Hammadde ve Tamamlayıcı Ürünler Fuarı

www.istanbulpencerefuari.com

İSTANBUL CAM GLASS EXPO 2013

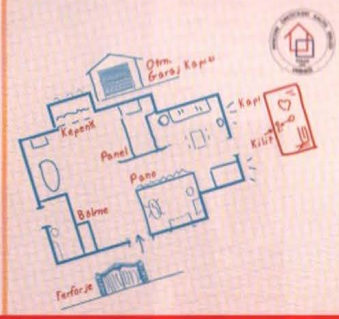
3. Cam Ürünleri ve Uygulamaları, Üretim- İşleme Teknolojileri ve Makineleri, Tamamlayıcı Ürün ve Kimyasalları Fuarı

www.camfuaristanbul.com

İSTANBUL KAPI DOOR EXPO 2013

5. Uluslararası Kapı, Kepenk, Kilit, Panel, Pano, Bölme Sistem ve Aksesuarları Fuarı

www.kapifuaristanbul.com

13 - 16 Mart 2013

Çarşamba - Cumartesi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ EKONOMİ BAKANLIĞI

KOSGEB

ufi

TÜYAP ENDÜSTRİ FUARCILIK A.Ş. FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E5 Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece / İstanbul **Tel:** 0212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** 0212 886 66 98
E-posta: Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr **Yurtdışı Satış:** sales@tuyap.com.tr **Yurtdışı Fuarlar:** tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Proje Pazarlama: tanitim@tuyap.com.tr **Fuar Alanı:** fairarea@tuyap.com.tr **Teknik Hizmetler:** teknikofis@tuyap.com.tr

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ

Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

FUARLAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR

TROÇKİ'NİN BÜYÜKADA (PRİNKİPO) SÜRGÜNÜ

CATHERINE PINGUET

Troçki ailesiyle birlikte Büyükada'daki İzzet Paşa Konağı'na taşınır. Bu evi arayıp bulan ve işbirlikçilerin gelişini finanse etmek için planlar hazırlayan kişi Troçki'nin en güvendiği insan olması yanında, mükemmel bir organizatör olan Raymond Molinier'dir. Isaac Deutscher'in de değinmiş olduğu gibi "çarçabuk bir konut tercihi yapılmasının ironik bir tarafı vardı, çünkü bütün adalar gibi Prinkipo da vaktiyle Bizans imparatorlarının kraliyet düşmanlarını ve asileri tutsak olarak yolladığı sürgün yeriydi".

Lev Davidoviç Bronştayn (Troçki).

ÇEVİRİ: ORHUN ALKAN

"Beyefendi, Konstantinopolis'e gelmek üzereyken size şunu söylemek isterim ki ben Türkiye'ye kendi isteğim dışında, şiddet ve zor kullanılarak getirildim".[1]

Bu, 12 Şubat 1929'da Lev Divadoviç Bronstein'ın, namı diğer Troçki'nin Mustafa Kermal'e gönderdiği ve Türkiye'ye kendi rızası olmadan getirildiğini bildirmeyi amaçlayan mesajıdır. Yandaşları üzerindeki baskıların iyiden iyiye yoğunlaştığı bir zamanda, Stalin tarafından SSCB'den kovulan Troçki nereye gönderildiğinden, ancak kendisini Odesa limanına götüren trende haberdar edilir. Odesa'ya vardığında alelacele İliç isimli gemiye biner. Geminin bütün yolcuları Troçki, ailesi ve Sovyet siyasi polisi GPU'nun ajanlarından ibarettir.

Neden Türkiye? Troçki biyografı Isaac Deutscher'e göre, her ne kadar Türk hükümeti sağlık sorunları nedeniyle vize verilmesi konusunda bir anlaşmanın hiçbir şekilde söz konusu olmadığını, bununla birlikte

[1] 2009 yılından bu yana yayınladığımız "İFEA Çalışmaları" antetli yazılar bundan sonra "İFEA-CETOBAC Çalışmaları" antetiyle çıkacak. CETOBAC- "Centre d'études turques, ottomanes, balkaniques et Centre-Asiatiques" (Osmanlı, Türk, Balkan ve Orta Asya Çalışmaları Merkezi)... 2ey. sayımızda çıkan Anna Théorides'in "Görünmeyenlerin Hafızası: Atina'da Bir Rum Düşkünler Evi" başlıklı yazı "İFEA Çalışmaları" antetiyle çıkmasıgerekirdi, düzeltiriz.

istediği zaman ülkeden çıkış yapabileceğini veya istediği kadar kalabileceğini kendisine bildirmiş olsa da, Troçki hep "Mustafa Kemal'in Stalin'le işbirliği içinde olduğuna inandı".[2] Buna karşılık bu savı doğrulayan hiçbir belge bulunmuyor. Keza Yunanistan'la savaş sırasında silah gönderilmesinden dolayı Mustafa Kemal'in Stalin'e müteşekkir olduğu konusunda, Jean van Heijenoort'un ileri sürdüğü varsayım da hiçbir şekilde doğrulanmamıştır. Teslimat o sıralar Savaş İşleri Halk Komiseri görevi yürüten Troçki'nin aracılığı sayesinde gerçekleşmişti. "Silah arkadaşları bu tür şeyleri unutmazlar"[3] diyecek olan odur.

Troçki Türkiye'deki sürgününden hiçbir fayda sağlayamazdı. Genç Cumhuriyet'in siyasi yaşamında çekici hiçbir şey yoktu. İşçi hareketi daha henüz doğmadan baskı altına alınmıştı. Dahası Beyaz Ruslar Troçki'nin güvenliği için bir tehdit oluşturmaktaydı. Aslında sayıları, göçmen nüfusunun 40.000 kişilere ulaştığı 1920'li yılların başına kıyasla bariz şekilde azalmıştı. O dönemde Adalar hem insani nedenlerle hem de sağlık gerekçesiyle, özellikle de hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla, siviller ve askerleri ağırlamıştı. Troçki, Rumca ismi olan Prinkipo adıyla sözünü ettiği Büyükada'ya yerleştiğinde, kentin uzağında yaşamlarını sürdürmeye devam eden Beyaz Rusların çoğunluğu lokantacılık işinde çalışıyordu. Kimileri oldukça iyi para kazanıyordu. Büyükada'da ormanın ortasındaki bir kulübeyi mesken tutan ve adadaki arabacılara sattığı gümüş saplı kırbaçları imal eden, imparatorluk Rusya'sının tanınmış isimlerinden biri olan Albay Oleg Onegin gibi kimileriyse daha az talihliydi.[4]

Troçki, ikinci karısı ve büyük oğulları Liova Türkiye'ye vardıklarında eski Sovyet Konsolosluğu'nda, binanın kendileri için ayrılmış olan yan kollarından birine yerleştirildiler. Ekim Devrimi'nin şefi ve Kızıl Ordu'nun kurucusu olarak büyük saygıyla karşılanan Troçki'nin kendini burada konuk olduğu kadar tutuklu gibi de hissetmeye başlaması için aradan çok zaman geçmesi gerekmedi. GPU ajanları dâhil tüm personelin kusursuz davranışlarına rağmen, yanında getirdiği belgelerin akıbetinden endişe duyuyor ve sürekli izleniyor olmasına tahammül edemiyordu.

Mart ayının başında Troçki çok daha tarafsız bir yer olan ve basınla da görüşmeler yaptığı, Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan oteline yerleşti. İlk mülakatlardan birine, daha sonra *Milliyet* gazetesine yazı işleri müdürü olan Ahmet Şükrü Esmer kabul edildi. Troçki bu görüşme sırasında Türk konukseverliğine övgülerde bulundu ve Stalin'e karşı mücadele etme niyetini açıkladı. Ayrıca aralarında Nazım Hikmet'le birlikte Sovyet Rusya'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde öğrenim görmüş olduğu için Rusçayı iyi bilen Vâlâ Nureddin'in de bulunduğu, *Akşam* gazetesinden bir gazeteci grubuyla görüşme yaptı.

Birkaç gün içinde İstanbul'daki başka basın muhabirleri de Tokatlıyan'ın yolunu tutar ama Troçki artık orada değildir. Karısı ve büyük oğullarıyla Şişli'de mobilyalı bir daireye taşınmışlardır. Bir gün çıkan bir haber sansasyon yaratır; daha doğrusu en azından Batı ülkelerinin gazetelerinde yaratır. O günkü *Vakit* gazetesi "Troçki Müslümanlığı kabul etti!" diye bir haberle çıkar. Haber anında yalanlanır. O gün bir 1 Nisan günüdür.[5]

Bundan bir hafta sonra Troçki ailesiyle birlikte Büyükada'daki İzzet Paşa Konağı'na taşınır. Bu evi arayıp bulan ve işbirlikçilerin gelişini finanse etmek için planlar hazırlayan kişi Troçki'nin en güvendiği insan olması yanında mükemmel bir organizatör olan Raymond Molinier'dir. Isaac Deutscher'in de değinmiş olduğu gibi "çarçabuk bir konut tercihi yapılmasının ironik bir tarafı vardı, çünkü bütün adalar gibi Prinkipo da vaktiyle Bizans imparatorlarının kraliyet düşmanlarını ve asileri tutsak olarak yolladığı sürgün yeriydi".[6]

Bununla birlikte 1 Mart 1931'de Troçki ve yanındakiler bu ilk ikamet yerleri-

Troçki'nin 1929-1933 yılları arasında yaşadığı Büyükada'daki ev.

ni terk etmek zorunda kaldılar. Jean van Heijenoort'a göre çatı katında bulunan ve bütün gece yanar durumda bırakılan şofben yüzünden çıkan bir yangın evin birinci katına yayılmıştı. İçinde *Rus Devriminin Tarihi* kitabının elyazması ve Sibirya sürgünündekilerle yazışmaların bulunduğu dosyalar gibi en önemli belgeler

Troçki'nin Kızıl Ordu'da komutan olduğu günlerden bir fotoğrafı.

kurtarılabilmiş, buna karşılık kitaplar, devrim yıllarına ait fotoğraflar ve içinde gazete kupürleri bulunan dosyalar yangında yok olmuştu. Yangın sonrası kazazedeler, Büyükada'daki Savoy otelinde iki ay geçirdikten sonra İstanbul'un Anadolu yakasındaki Moda semtinde, Şifa Sokak 22 numaraya taşındılar.1932 yılının Ocak ayında tekrar adaya döndüler ve kuzey kıyısındaki Hamlacı Çıkmazı'nda, özel iskelesi ve bahçesi olan bir villaya yerleştiler. Fransa'ya gitmek üzere Türkiye'den ayrıldıkları 1933 Temmuz'una kadar da burada kaldılar. Dolayısıyla Troçki'nin Türkiye'de ilk sürgün yıllarının dörtte üçü İstanbul açıklarında geçmiştir.

ÇALIŞMA VE DİNLENME

Büyükada'da Troçki kentin uzağına gelip yerleşen çok sayıda sanatçı ve yazarın aradığı inziva duygusunu ve sükûneti takdir eder. Günlüğünde şunları yazar:

"Prinkipo her şeyin unutulduğu bir huzur köşesi. Dünya yaşamı sesini yitirmiş olarak buraya varana kadar uzun zaman gerekir. (...) Prinkipo yazı yazmak için mükemmel bir yer; özellikle sonbahar, kış geldiğinde ve ada boşalıp parkta çulluklar görünmeye başladığında. Sadece tiyatro değil sinema da yok. Otomobil yasaklanmış. (...) Evde telefonumuz yok. Eşeğin a-i sesleri sinirlerimizi yatıştırıyor. Prinkipo'nun bir ada olduğunu bir an için bile olsun unutmak mümkün değil: deniz pencerelerin hemen altında ve adanın neresinde olursak olalım görülmemesi olanaksız. Haftalar boyunca bir göl kadar durgun kalabiliyor."[7]

belirli bir düzen içinde birbirine bağlayarak nasıl dikte ettirdiğini anlatır. "Düşünceler, sanki kafasının içinde yazılı bir metinden okurmuşçasına sözcüklere, tümcelere ve paragraflara dönüşürdü." Sara Weber'in anlattıklarına göre Troçki çoğu zaman hiç sokağa çıkmaz ve günler boyunca eve kapanırmış. Zaten bilinen güvenlik sorunları nedeniyle çıkıp adada basit bir gezinti yapması da söz konusu olamazdı. Yemek yemeğe camlı büyük salona indiğinde demir kepenkler indiriliyordu.[8]

Anlaşıldığı kadarıyla çalışma saatleri çok düzenliydi: sabah saat 8'den öğlen saat 1'e kadar mesai ve ardından öğle yemeği için en fazla yarım saatlik bir mola. Yemekten sonra Troçki siesta yapmak üzere odasına çekiliyordu. O vakitlerde siyasi olmayan kitaplar ve özellikle Rus ya da Fransız romanları okuyordu. Bu sırada bir telgraf için bile olsa rahatsız edilmemesi tembihlenmişti. Öğleden sonra saat 4'te hane halkı bir fincan çay içmek üzere bir araya geliyor ve peşi sıra Troçki saat 7'ye kadar çalışacağı bürosuna geçiyordu. Akşam saat 7'de hızlı bir şekilde yemek yeniyor ve arkasından gece saat 9 veya 9 buçuğa kadar çalışıyor, sonra da odasına çekiliyordu.

Troçki çoğu zaman gün ağarmadan uyanır ve en çok yapmayı sevdiği

Troçki görüşme sırasında Türk konukseverliğine övgülerde bulundu ve Stalin'e karşı mücadele etme niyetini açıkladı. Ayrıca aralarında Nazım Hikmet'le birlikte Sovyet Rusya'da Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde öğrenim görmüş olduğu için Rusçayı iyi bilen Vâlâ Nureddin'in de bulunduğu, **Akşam** *gazetesinden bir gazeteci gurubuyla görüşme yaptı.*

Troçki kitap, broşür ve makalelerinin tümünü ilk önce Rusça yazıyor ve çevirileri de sonradan yapılıyordu. Büyükada'da bir süre sekreterliğini yapmış olan Sara Weber kendisine yazdıracaklarını odanın içinde bir ileri bir geri volta atarak ve fikirleri hiçbir yazılı notu gerek duymaksızın

şeyi yapar, balığa çıkardı. Jean van Heinejoort 1932 yılının Ekim ayında Büyükada'ya geldiğinde, o da çok önemli olduğu söylenen bu etkinliğe katılmak zorunda kalmıştı: "Sabahın saat dört buçuğunda yola çıkıyorduk. Kayıklar ve oltalarla, Kharalambos adında Rum bir balıkçı ilgileniyor-

du. Türk polislerden biri de bizimle geliyordu. Bazen çok da yorucu olabilen oltalar, kepçeler ve ağlar kullanarak, mevsime ve tutulacak balığa göre değişik tekniklerle yapılan bu balık avlama işini Kharalambos büyük bir ustalıkla yönetiyordu." Jean van Heinejoort'a göre balığa her gün değil ama mümkün oldukça sık gidiliyordu. Troçki'nin bu yoğun çalışmayla geçen sürgününde maruz kaldığı düşünsel ve ruhsal gerilimi dengeleyebilecek tek olay balığa çıkmaktı.

Kısa zamanda Rusça-Fransızca tercümanlığına getirilen ve bir süre sonra da Troçki'nin siyasi çalışma arkadaşı ve yanındaki en güvenilir kişi olacak olan bu genç adamın İstanbul'dan anımsadığı ne ortak bir arkadaşları ne de tanıdıkları vardır. Tek tük hatırladıkları arasında evde yemek işi ve temizlikle görevli çalışan iki Rum kadınından bahseder:

"İlişkilerimiz her ay kirayı ödemeye gittiğimiz Ermeni ev sahibi dışında bir de kâğıt veya olta, balık ağı falan satan birkaç dükkân sahibiyle sınırlıydı. Türkiye'de kaldığım sürece Troçki İstanbul'a ancak bir iki kere gitti ve o da dişçiye gitmek içindi. Bu durumda bizi evin iskelesinden gelip alan ve doğrudan şehre götüren motorlu bir tekne kiralardık."[9]

Pierre Broué biyografisinde Troçki'yi hedef alan ve özellikle Beyaz Ruslardan kurulu bir örgüt tarafından tezgâhlanmış suikast ya da saldırı girişimlerinden söz ediyor. Kendisini korumak için yetiştirilmiş silahlı yirmi kişiye gerek duyulduğu hâlde, Türkiye'deyken Troçki'nin korumalarının sayısı dört beş kişiyi aşmamıştır. Hatta sürgündeki ilk yıllarında bu sayı genellikle daha da azalmıştır.[10] Buna rağmen Türk hükümeti belli sayıda polisi konuğunun emrine atayarak ona verdiği değeri göstermiştir. Öyle ki bu küçük birliğe kumanda etmek için az çok Rusçadan ve Fransızcadan anlayan bir amir bile bulunmuştu. Jean van Heinejoort, Ömer Efendi adıyla andığı bu kişiyle ilgili olarak şunları yazıyor:

"Bir akşamüzeri kurulan samimiyet ortamında, bana başkalarının duyamayacağı şekilde alçak sesle bir türkü tutturdu. Şarkının başlangıç kısmı şöyleydi: Ia ni Ruski, Ia ni Turtski, Ia Kavkavski (Ben Rus değilim, ben Türk değilim, ben Kafkas'ım)."[11]

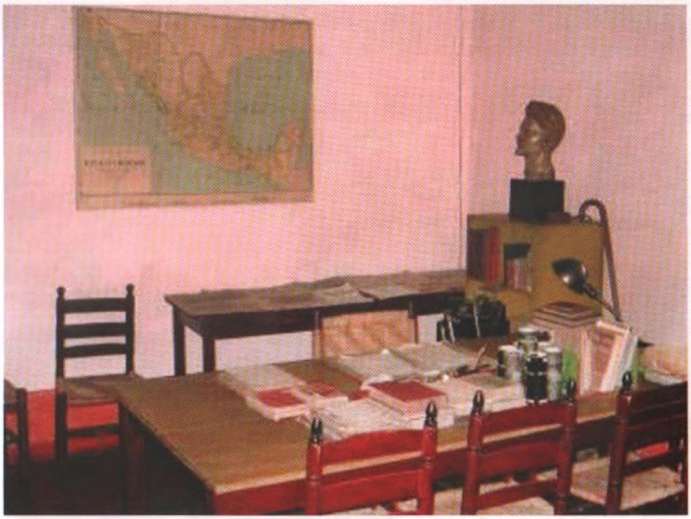
Troçki İstanbul açıklarında dünyadan büsbütün kopmuş değildi. Basını izliyor ve özellikle de kendisine ancak üç dört gün gecikmeyle varabilen Alman ve Fransız gazetelerini okuyordu. Notlar alıyor ve bazı makaleleri kesip bir dosyada tasnif ediyordu. Ayrıca arkadaşlarından ve partizanlardan gelen çok sayıda mektup alıyor, dahası bundan başka, tanımadığı insanlardan gelen ve kendisine kapalı olarak ulaştırılan, dikkatlice okuyarak elinde renkli kalemlerle altını çizip yorumladığı ve marjına notlar düştüğü mektuplar da oluyordu. Buna karşılık kitap ve broşür içeren paketler tuzaklı paket olması endişesiyle sekreterler tarafından denetleniyordu.

Sürgünün bu ilk yılları boyunca çok sayıda ziyaretçisi olur. Harry Schumann isimli bir Alman yayıncı, 1932 yılının Mart ayından itibaren, sözleşme yapabilme umuduyla en az sekiz kere İstanbul'a gelip kapısını çalar. Bu sözleşme sonradan bitmek bilmeyen bir davanın açılmasına sebep olmuştur. Çünkü Troçki bir yayınevinin bir yandan yazılarını yayınlarken bir yandan da kendi ve Lenin hakkında iftiralar içeren bir kitap yayımlamasını kabul edilmez buluyordu. Edebiyat

Troçki, Amerikalı yoldaşlarla birlikte; Soldaki Harry DeBoer. Fotoğraf Troçki'nin hayatını kaybedeceği suikasttan kısa bir süre önce Meksika'da çekilmiş, 1940.

ve siyaset dünyasının tanınmış kişilerinden de çok sayıda ziyaretçi gelmişti: Goethe, Bismarck, Napoléon ve Michelangelo üzerine eserleriyle tanınmış, ünlü Alman biyografi yazarı Emil Ludwig; Troçki'nin İngiltere vizesi almasında yardımcı olacaklarını umduğu Britanyalı sosyalistler Sydney ve Beatrice Webb; geleceğin faşist lideri Sir Oswald Mosley'nin karısı Cynthia Mosley. O zamanların Troçkist grubunu oluşturan Komünist Lig üyesi Fransızlardan da gelenler olur: Raymond Molinier, Pierre

Troçki'nin son çalışma odası.

Naville ve Gérard Rosenthal. Sıradan ziyaretçiler gibi gelen çok sayıda genç militan sonradan aylarca, hatta yıllarca yanında kalıp Troçki'nin sekreteri, yardımcısı veya koruması olmuştur. İsimlerini vermek gerekirse Çekoslovak Jan Frankel, Alman Otto Schüssler, Fransız Pierre Frank'ı bunlar arasında sayabiliriz.

SIMENON'UN RÖPORTAJI

7 Ağustos 1933 günü Georges Simenon, o dönemin en fazla tiraja sahip Fransız gazetesi *Paris-Soir*'da on gün sonra çıkacak bir röportaj yapar. Simenon bu gördüğü itibarın nedenini hiçbir zaman anlayamamış olduğunu itiraf eder. Bu durumu, "belki de sorularım o sıralar Troçki'nin belirli bazı konular üzerine beyanda bulunma arzusuyla örtüşmüş olabilir" diye yorumlar. Troçki otobiyografisinde, gazetelerin büyük çoğunluğunun söylemindeki sahteliği ortaya koyarak, basına karşı hep eleştirel yaklaşır: "Diyebiliriz ki sadece istisnai olarak gerçeği anlatıyorlar. Bunu söylerken niyetim asla gazetecileri incitmek değil. (İnsanın doğasına has yalancılık özelliğini ima ederek) aslında öbür insanlardan pek de farkları yok. Tek fark gazetecilerin öbürlerinin sözcüsü olmalarında." Troçki Türkiye'ye geldiğinde kendisi ve yakınlarının başına geleceklerle ilgili kopartılan sayısız patırtı, icat edilen varsayımların ve hayal ürünü uydurmaların nasıl üstlerine çöktüğünü hatırlatır. Örneğin bir *Times* muhabirine göre, Ortadoğu'da askeri bir fetih hazırlığı için Stalin'le işbirliği içinde ülkesinden ayrılmıştır! Kendisini vurduğu ileri sürülen sözde "trajedi" konusunda da isyan eder. "Maruz kaldığı darbelere rağmen Troçki'nin muhakeme yetisini koruyabilmiş" olduğunu ileri süren Amerikan gazetesine şu yanıtı verir: "Benim bildiğim kadarıyla *kişisel* hiçbir trajedim olmadı. Yargılama gücüyle hükümet görevinin ifası arasında ve ruhsal dengeyle güncel koşullar arasında bir ilişki kurmaya kalkışan bu dar kafalı girişimi karşısında sadece hayret edebilirim. Bu tür bir bağımlılıkla ne bundan evvel karşılaştım ne de şimdi."[12]

Troçki'nin otobiyografisine yaptığı bir ekte Alfred Rosmer, sürgünle ilgili Stalinci versiyona karşı çıkacak bir dizi makale önermek üzere gelen bir Amerikan ajansının umduğu satışlara, en azından Avrupa'da, ulaşamayacağını hatırlatır. Onlar iğneleyici tarzda saldırganlıklar ve anekdotlar içeren polemikçi Troçki metinleri bulmayı umuyorlardı ama tartışmanın sadece fikirler düzeyinde tutulduğu, mümkün mertebe kişisel konulardan uzak makalelerle karşılaştılar. Rosmer yazısını şöyle sürdürüyor: "Troçki gazeteciler karşısında bir kuralı uygulardı. Onları, düşmanlarının budalaca ileri sürdükleri gibi alelacele karşılayıp 'kendinden bahsettirmek' bir yana, sadece kuşkuyla kabul edip ancak dürüst bir ilişki umabileceğine inandığında bir görüşmeyi kabul ederdi."

Alışkanlığı olduğu üzere Troçki, Simenon'a görüşme öncesinde yazılı olarak sorular sorar ve bu soruları üzerlerinde hiçbir değişiklik yapmadan yine yazılı olarak yanıtlamasını ister. Simenon da buna uyacak ve sadece muhatabıyla, çevresindeki insanlarla ve "Côte d'Azur'ün renklerine sahip Meudon ya da Saint-Cloud"ya benzettiği adayla ilgili izlenimlerini aktaracaktır. Simenon, "limanda iki atın çektiği bir araba beni iki yanında villaların uzandığı bir yoldan götürüyor. Çoğu kiralık veya satılık. Kriz Türkiye'yi de kötü vurmuş" diye yazar. Troçki'nin kiraladığı evin bahçe parmaklıklarının önüne vardığında "biri beyaz gömleği üzerine giydiği önü açık ceketi içinde, ayağında yumuşak terlikleriyle, bahçesinde huzurlu bir rantiye gibi" ve ikincisi de "sivil giysilere bürünmüş, daha doğrusu gömleğinin kollarını sıvanmış ve yıkanmaktan gelen biri edasında" iki polis memuruyla konuşur. Dedikoducuların "görkemli bir inziva yeri" olduğunu ileri sürdükleri ve bir "cennet" gibi gördükleri bu villayı Simenon, ancak kitap raflarının biraz olsun can kattığı bembeyaz çıplak duvarların sadeliği içinde tasvir eder. Çeşitli dildeki kitapların

arasında, Fransız edebiyatını hepsinden daha çok tanıyan Troçki'yi, genç sekreterine göre "derinden sarsmış olan", Céline'in *Le Voyage au bout de la nuit* (*Gecenin Sonuna Yolculuk*) romanıdır.

Simenon Troçki'nin karşılamasını "sade ve samimi" olarak niteliyor. "Sesi ve hareketleri genel görünüşe hâkim, huzurlu atmosferle uyum içindeydi." Birlikte Troçki'nin diktatörlük ve demokrasi, savaş ve barış konuları üzerine henüz sabah çevirisi yapılmış yanıtlarını okurlar. Troçki II. Dünya Savaşı'nın başlamasından altı yıl önce bu konularla ilgili olarak söylediklerinde ne kadar ileri görüşlü olduğunu göstermiştir:

"Faşizm ve özellikle de Alman nasyonal sosyalizmi Avrupa'da çok bariz şekilde savaş tehlikesi yaratmıştır. Uzakta bulunduğum için belki yanılıyor olabilirim ama bana öyle geliyor ki dünya bu tehlikenin ne denli önemli hâle geldiğinin henüz farkında değil. Eğer gidişata bakılacak olursa, belki aylar değil yıllar içinde, ama nerden bakarsanız bakın önümüzdeki 10 yılı aşmayacak kısa bir zaman içinde, eminim ki faşist Almanya'nın sebep olacağı bir savaşın patlaması kesinlikle kaçınılmaz olacaktır. İşte Avrupa'nın kaderini belirleyecek olan da tamamen bu meseledir."[13]

YENİ BİR SÜRGÜN YERİNE GİDİŞ

Troçki'nin Gençliği kitabının yazarı olan ve Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim* isimli kitabını çevirecek olan Amerikalı Max Eastman, 1932 Temmuz'unda, Büyükada'da Troçki'nin misafiri olarak iki hafta geçirir. Bu ziyaret hiç şüphesiz Eastman'ı hayal kırıklığına uğratmıştır. Troçki'nin evinde gördükleriyle ilgili şunları anlatır: "Troçki'nin evinde hiçbir lüks yok, neredeyse mobilyasız bir kışla gibi ve yiyecekler de olabildiğince sade. Bir proletarya partisinin lideri olduktan sonra da bir savaş bakanının alışkanlıklarını devam ettirmiş sadece." Eastman'a göre daha da vahimi şöyle:

"Troçki'nin evinde hiçbir konfor ve güzellik unsuru bulunmaması ve yaşam sanatının geliştirilmesi için algılanabilir görünümde hiçbir çabanın olmaması bana çok hüzünlü bir eksiklik gibi geldi. Bir adam ve bir kadının, hoş bir eve dönüştürmek için sadece birkaç doların bile yeterli olabileceği bu çıplak kışlada yaşayabilmeleri için estetik anlamında ölmüş olmaları gerekir. (...) Villanın etrafındaki bahçeyi ot bürümüş. Natalia İvanova bunun tasarruf için olduğunu söylüyor. Bana göre güzelliğe karşı duyarsızlıktan başka bir şey değil bu. Troçki kitaplarında sürekli sanattan söz ediyor ve gelişmiş zevk konusunda hak iddia ediyor ama sanata karşı ilgisi bahçesine gösterdiği ilgiden fazla değil."[14]

İsaac Deutscher'in de belirttiği gibi Eastman, Troçki ve yakınlarının içinde bulunduğu durumu pek de hesaba katmıyordu:

"Normal koşullar altında bile Troçki ve karısı Natalia'nın, sadece 'birkaç' dolar edecek gravürlerle 'hoş bir ev' yaratma fikri akıllarına gelmezdi, kaldı ki Prinkipo'daki yaşam koşulları da asla normal olmadı. Tıpkı iskele üstündeki bir bekleme salonunda, onları buralardan alıp uzaklara taşıyacak bir gemiye bakar gibi, hep orada kaldılar. Büyükada umutsuz bir kavganın geçici üssü olmuştu ve bu kavga için harcanan para ve çaba konusunda tutumlu olmak gerekiyordu. Onun eli sıkılığı ve sadeliği de bu niyetleriyle uyumluydu."[15]

Troçki Türkiye'de sadece edebiyat etkinliklerinden gelir sağlayabiliyordu. Resmi belgelerde de zaten yazarlık mesleği yer alacaktır. 1929'da, sonradan *Hayatım* ismiyle yayım-

"Bu sabah balığa çıktık ama pek de parlak geçmedi. Mevsim kapandı, balık derinlere indi. Tekrar geri gelmesi ağustos sonunu bulur. Ama o zaman Kharalambos bensiz çıkar balığa artık... Sadece yukarıdaki köşede, pencere kemerinin üzerinde normal yaşam devam ediyor: kırlangıçlar oraya yuva yaptılar ve tam da İngilizce 'mavi kitaplar'ın üstünde, Fransa vizesiyle hiç mi hiç ilgilenmeyen kuluçkalık bir yumurta çatladı."

lanacak olan ve kendisinin hiçbir zaman bu isimle anmadığı otobiyografisini yazmaya koyulur. 1930'dan 1933'e kadar *Rusya Devrimi Tarihi*'ni yazar. François Mauriac bu kitap hakkında şunları söylemiştir: "Daha ilk sayfalardan itibaren tıpkı Tolstoy ve Gorki'de olduğu gibi kendimi kaptırmıştım. Troçki şayet Marksist devrimin militanı olmasaymış bu büyük üstatlar arasında yer alabilirmiş."[16] Türkiye'de başladığı ömür bütün tarih çalışmaları bitmemiş elyazmaları olarak kalacaktır. Dolayısıyla ailesiyle ve bütün bu yıllar boyunca yanlarında kalan yakın işbirlikçilerle birlikte yaşamlarını sürdürebilmelerini özellikle bu iki kitap ve çevirileri sağlamıştır.

Otobiyografisinde "Vizesiz gezegen" başlıklı bölümde Troçki kendisine sığınma hakkı tanımayan bütün ülkelerin listesini verir. Birincisi, daha SSCB'den atılmadan önce başvuru girişiminde bulunduğu Almanya. Ama sığınma hakkının ancak tedavi olmak hakkıyla sınırlı olduğu bu ülkede hükümet ileri gelenleri Troçki'nin sağlık durumunun Alman hekimlerinin tedavisini gerektirecek kadar ciddi

olmadığına karar vermişti. "Demokrasinin vize vermeyi reddetmek için başvurduğu mazeretlerin çeşitliliği çok fazla. Bakın, Norveç hükümeti özellikle benim güvenliğimle ilgili değerlendirmeleri temel almış (...) Tabii Norveç hükümeti sığınma hakkının sonuna kadar yanında olduğunu beyan ediyor, tıpkı Alman, Fransız, İngiliz hükümetleri ve öbürleri gibi. Fakat sürgündekinin Oslo'ya, daha öncesinde katledilmeyeceğine dair bir belge vermesi gerekiyor." Fransız hükümetine gelirsek, onlarsa Troçki'ye göre "çok daha inceler". Sığınma hakkı verilemiyordu çünkü polisin arşivlerinde, Çar diplomasisinin başvurusu üzerine alınmış bir sınır dışı edilme kararı vardı.[17]

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nden bir afişte Troçki modern bir Aya Yorgi olarak karşı devrim canavarını öldürüyor.

Troçki Türkiye'den ayrılıp daha az izole olacağı bir ülkeye gitmek için elinden geleni yaptı. Bununla birlikte Türk otoriteleriyle hiçbir zorluk yaşamadı. 1932 Kasımında Troçki ve karısı Kopenhag'a vardıklarında sınırı geçmek için kendilerine hemen bir Türk belgesi verildi. Ziyaretlerine gelen insanlara, uzun süre için bile olsa vizeleri sorunsuz sağlandı. Troçki ve yakınları Rus tabiyetinden çıkartıldıklarında, Fransa'ya giderken Türk pasaportlarını kullandılar. Troçki ve karısı Norveç'e ve peşi sıra Meksika'ya girerken çoktan süresi dolmuş bu aynı pasaportlar tek kimlik belgeleri olarak kaldı.

"Bu sabah balığa çıktık ama pek de parlak geçmedi. Mevsim kapandı, balık derinlere indi. Tekrar geri gelmesi ağustos sonunu bulur. Ama o zaman Kharalambos bensiz çıkar balığa artık. Şu anda giriş katında kitap sandıklarını çiviliyordur, ama eminim o kitapların pek de yararlı olduğuna inanmıyordur. Açık pencereden İstanbullu memurları yazlık evlerine getiren vapur görünmüştür artık. Kütüphanedeki raflarsa bomboştur. Sadece yukarıdaki köşede, pencere kemerinin üzerinde normal yaşam devam ediyor: kırlangıçlar oraya yuva yaptılar ve tam da İngilizce 'mavi kitaplar'ın üstünde, Fransa vizesiyle hiç mi hiç ilgilenmeyen kuluçkalık bir yumurta çatladı. Prinkipo faslı da iyi veya kötü denilebilecek bir şekilde böylece son buluyor."[18]

ADA'YA DÖNÜŞ: JEAN VAN HEIJENOORT, ESTEBAN VOLKOV

Jean van Heijenoort 1973'te, Troçki'nin öldürülmesinden otuz üç yıl sonra Prinkipo'ya tekrar gittiğini yazmış. Evlerin sayısının arttığına dikkat çekmiş: "1932'de sadece küçük Kartal semtinin olduğu Anadolu yakası bugün artık dip dibe evlerle dolu bir İstanbul banliyösü. Marmara Denizi kirlenmiş ve bir çimento fabrikası Anadolu yakası sahilinden Prinkipo'nun gökyüzüne devamlı bir duman sorgucu yolluyor."[19]

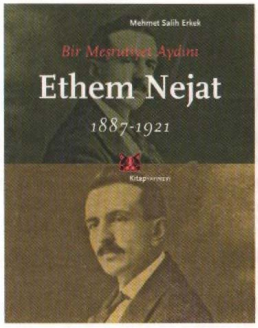
2003 Ağustos'unda Troçki'nin torunu Esteban Volkov da ilk kez 1931'de, henüz beş yaşındayken geldiği Büyükada'ya tekrar gelir. İlk kaldıkları evde çıkan yangından kaçmak için yatağından kaldırılıp alındığı geceyi anımsadığını anlatıyor. O eve, vereme yakalanmış ve sinir hastası olan, iki yıl sonra da Berlin'de intihar eden annesi Zinaida'yla daha o sıralar yeni yerleşmişler. Anlattığına göre iskeledeki bir tabelada, kıyıdan yüz metre kadar içeride yer alan İzzet Paşa villasına nasıl gidildiği tarif edilmiş. Volkov şöyle devam ediyor: "Dış duvarlarıyla, pencereleriyle ve balkonlarıyla cephe hâlâ oldukça iyi durumda ama binanın içi tamamen yıkılmış. Sanki eve bomba düşmüş gibi"[20]

Büyükada'ya Troçki'nin bu ilk sürgün diyarını dünyanın dört bir yanından gelip ziyaret edenlerin bir kısmı gibi adalıların da büyük çoğunluğu onun aslında iki değişik villada yaşamış olduğunu bilmezler. Bunlardan Çankaya Caddesi'nde bulunanı baştan aşağı yeniden inşa edilmiş ve çok katlı apartman daireleri olarak satılmış veya kiralanmıştır. Esteban Volkov'un da ziyaret etmiş olduğuysa Hamlacı Çıkmazı'nda, Con Paşa Köşkü yakınlarında bulunuyor ve günden güne harabeye dönüşüyor. Yüksek bahçe duvarları ardından kırmızı tuğladan cephenin ancak küçük bir bölümü görünüyor. Bugün artık yerini belirten bir tabela bile yok ve böylece gelen yabancı ziyaretçiler burada ne olduğunu bilemeden, anlamadan etrafını dolanıp, sadece köşkün civarını keşfetme özgürlüğüne sahipler.

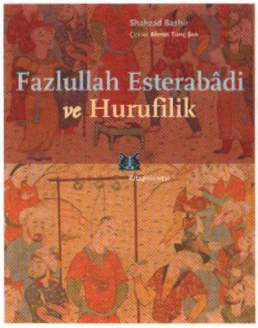
DİPNOTLAR

1 Léon TROTSKY, *Ma Vie*, Maurice Parijanine çevirisi, Gallimard, Paris, 1953, s. 653.
2 Isaac DEUTSCHER, *Trotsky, le prophète hors la loi*, Jean Cler çevirisi, 3. cilt, 10/18, Paris, 1980, s. 19.
3 Jean Van HEIJENOORT, *De Prinkipo à Coyoacán. Sept ans auprès de Léon Trotsky*, Les Lettres nouvelles, Paris, 1978, s. 30.
4 Paul DUMONT, "Les années blanches, *Istanbul 1914-1923*, Autrement, série Mémoire, n° 14, Paris, 1992, s. 192.
5 Ömer Sami COŞAR, *Troçki İstanbul'da*, Türkiye İş Bankası, 2. baskı, İstanbul, 2011, s. 45-51, 56.
6 Isaac DEUTSCHER, *Trotsky, le prophète hors la loi*, 3. cilt, s. 26.
7 Pierre BROUÉ Troçki'nin kendi sözlerinden alınıp yapılmış, *Trotsky*, Fayard, Paris, 1988, s. 605.
8 Sara WEBER, "Souvenirs de Trotsky", *Cahiers Léon Trotsky*, n° 5, Ocak 1980, s. 40-44.
9 Jean Van HEIJENOORT, *De Prinkipo à Coyoacán*, s. 29.
10 Pierre BROUÉ, *Trotsky*, s. 598.
11 Jean Van HEIJENOORT, *De Prinkipo à Coyoacán*, s. 32.
12 Léon TROTSKY, *Ma Vie*, s. 671.
13 Simenon'un 7 Haziran 1933 tarihli röportajı, Marxists Internet Archive sitesinde L. Trotsky
14 Max EASTMAN, *Love and Revolution*, Pierre BROUÉ tarafından alıntılanmış ve çevrilmiş, *Trotsky*, s. 610.
15 Isaac DEUTSCHER, *Trotsky, le prophète hors la loi*, s. 34-35.
16 François MAURIAC, *Mémoires intérieures*, Flammarion, Paris, 1959, s. 196.
17 Léon TROTSKY, *Ma Vie*, s. 645-672.
18 Pierre BROUÉ Troçki'nin kendi sözlerinden alınıp yapılmış, aynı eser, s. 610.
19 Jean Van HEIJENOORT, *De Prinkipo à Coyoacán*, s. 18.
20 "Esteban Volkov: retour à Prinkipo", *La Riposte*, 11 Temmuz 2003.

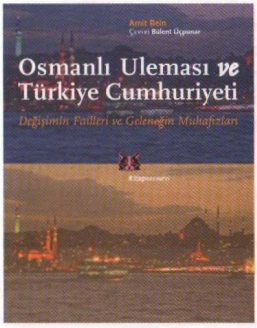
Yeni Kitaplar

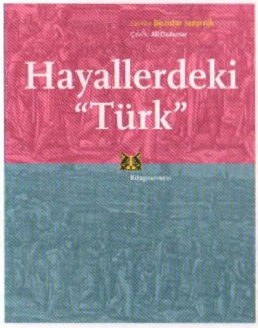
Çatırdayan bir imparatorluk ve bu imparatorluğu yıkılmaktan kurtarmak için çabalayan aydınlar... Yakın tarihimizin şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet döneminin gölgede kalmış aydınlarından biri de Ethem Nejat. İttihatçılarla olan ilişkilerinden dolayı yurtdışına kaçış, Balkan Savaşları sırasında kısa süreli esaret hayatı, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde eğitimci ve idareci olarak görevler ve bu fırtınalı hayatın elim bir şekilde Mustafa Suphi ile birlikte Karadeniz sularında sona ermesi.

Fazlullah Esterabâdi kıyametin kopmak üzere olduğuna inanıyordu. Rüyalarında Allah'ın doğrudan ilhamına mazhar olduğunu iddia ediyor, bu yüzden Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed ile aynı mertebede olduğunu düşünüyordu. Ses ve harfin, âlemdeki tüm hakikati kapsadığını düşündükleri bir dili oluşturduğuna inanan takipçileri Hurufiler olarak anılıyordu. Fazlullah Esterabâdi'nin hayatı ve düşüncelerini ele alan bu kısa ve ilginç çalışma Hurufilik hareketinin tarihini ve Fazlullah'ın, kendisinden sonra yaşamış Müslümanlar üzerindeki etkisini gözler önüne seriyor.

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Türkiye Cumhuriyet'inin ilk döneminde ilmiye sınıfı içindeki entelektüel tartışmaları ve siyasi hareketleri inceliyor. Birbirine rakip vizyonların dini eğitimde yapılacak reformlar ve medreselerin modernizasyonu tartışmalarını nasıl etkilediğini ortaya koyuyor. Müslüman aydınların laik Cumhuriyet'in dinle ilgili politikalarına karşı sergiledikleri tepkileri ve değişen tutumlarını inceleyerek, din ile devlet arasındaki ilişkide yaşanan değişimlerin daha iyi anlaşılmasını sağlıyor. İlmiye sınıfı içindeki bölünmeyi ortaya çıkararak, ulemanın, bugün Türkiye'de hâlâ canlı olan köklü mirasına ışık tutuyor.

Božidar Jezernik/ "Türk" İmgesi; **Rajko Muršič/** Tehditkâr Bir Öteki Olarak "Türk"; **Özlem Kumrular/** Akdeniz'de "Türk" İmgesi; **Miha Pintarič** /Panurge'ün "Türkler"i; **Nedret Kuran Burçoğlu/**"Türk" Tasvirleri; **Peter Simonič** /Valvasor'un Ezeli Düşmanı; **Jale Parla** /Byron'ın Gâvur'undan Jezernik'in Vahşi Avrupa'sına; **Bojan Baskar** / Bir Camiye Giren İlk Sloven Şairi; **Alenka Bartulović** /"Türk'le Görülecek Eski Bir Hesap; **Nazan Aksoy/Erken** Türk Romanında Öteki; **Aleksandra Niewiara/**Leh Kültüründe "Türk" İmgesi; **Bülent Aksoy/Batılı Gözüyle Osmanlılarda Musiki; Svanibor Pettan/**Balkanlar'da Alaturka-Alafranga Sürekliliği; **Ayhan Kaya/**Güvenlikleştirme Çağı.

Kitapyayınevi
www.kitapyayinevi.com

TOROSYAN BELGELERİ VE SONRASI

EDHEM ELDEM

Torosyan'ın belgelerinin sahte olması söyledikleri konusunda çok ciddi şüpheler doğuruyorsa da bütün hikâyesinin külliyen reddedilmesi manasına gelmeyebilir. Ancak bu yönde yol alabilmek için belgelerin maddi gerçekliği konusunda kesin ve tatmin edici bir karara varabilmek gerekir. Belgelerin sahte olduğu, gerçek olduğu ya da bu konuda şüphe olduğu konusunda bir mutabakat oluşmadığı takdirde tartışmanın niteliği ve boyutu çok farklı olacaktır. Benim şu aşamadaki tek iddiam, bu belgelerin sahte olduğu ve bundan sonraki tartışmanın bu gerçeğin ışığında yürütülmesi gerektiğidir.

Birkaç aydır sürmekte olan "Yüzbaşı Torosyan" tartışmasına geçenlerde ben de dâhil oldum. Torosyan'ın anılarında kötü kalitede bir röprodüksiyonla yer alan Enver Paşa imzalı bir Osmanlı belgesinin[1] ve buna ilaveten kitapta yer almayan ama Torosyan'a ait olduğu anlaşılan ikinci bir belgenin yüksek çözünürlükteki görüntüleri Ayhan Aktar tarafından web sayfasına konup paylaşıma açılmasından sonra[2] Halil Berktay bu konudaki görüşlerimi istedi. Bunun üzerine bana yazılı olarak ilettiği birkaç sorusuna elimden geldiğince açık ve öz bir şekilde cevap verdim; o da bu cevaplarımı *Taraf* gazetesindeki 12, 16 ve 17 Ocak 2013 tarihli sütunlarında aktararak yorumladı. Bu vesileyle de 2010 yılına kadar dayanan, ama asıl geçtiğimiz sene Torosyan'ın anılarının Türkçe tercümesinin yayımlanmasıyla[3] birlikte tekrar alevlenen bir tartışmaya dâhil olmuş oldum.

Şimdiye kadar bu tartışmaya katılmamak için başta ehliyetsizlik olmak üzere birçok nedenim vardı. I. Dünya Savaşı, Çanakkale muharebeleri, Filistin cephesi ve Ermeni soykırımı konusunda çalışmış veya çalışan biri olmadığımdan meseleyi uzaktan takip etmekle yetindim. Ayrıca tenkit ve tartışma diye başlayan bu sürecin hızla bir polemiğe dönüşmesi beni rahatsız etmenin ötesinde, bence tarihçiliğimiz için çok zararlı bir hal aldı. Durum buyken ve meseleden uzak durmak için her türlü nedenim varken fikrimin değişmesine sebep olan, biraz önce belirttiğim gibi konuyla yakından ilgili iki belgeyi ayrıntılı bir şekilde inceleyebilmiş olmamdır. Her ne kadar konunun ve dönemin uzmanı olmasam da, Osmanlı belgeleri konusunda belirli bir tecrübeye sahip olduğum gibi paleografi ve diplomatikaya profesyonel bir ilgi de duymaktayım. Ancak basit merakın ötesinde beni bu konuda görüş bildirmeye iten sadece belgeleri görmüş olmam değil, onları gördükten sonra gerçek olmadıklarına dair şüpheye mahal vermeyecek derecede kesin bir kanaat getirmiş olmamdır. Bu makaleyi kaleme almamın nedeni ise Halil Berktay'ın sütununda çok kısaca değindiğim tespitlerimi ayrıntılı bir şekilde ortaya koyup okuyuculara sunmak, bunu yaparken de entelektüel düzey ve dürüstlüğüne inandığım *Toplumsal Tarih*'i mecra olarak kullanmaktır. Ayrıca itiraf etmeliyim ki Halil Berktay'ın kendisine birbiri ardına tek bir metin halinde vermiş olduğum cevapları birkaç güne yayarak ve kendi (epey sert) yorumlarıyla içiçe geçmiş bir şekilde kullanıp büyük bir kısmını ise (şimdilik?) bırakmış olması da benim maksadımı aştığından dolayı, bu tespitlerimi kendim kaleme aldığım bir makalede ayrıntılandırmak gözümde önem kazanmıştır.

Belgelerin gerçek olmaması ya da sahte olması konusunda bu meseleye dâhil olan ya da sadece ilgi duyan kişileri ikna etmek istememin nedenleri basittir. Her şeyden önce ümidim meselenin hâlâ tartışılan önemli bir veçhesine son verebilmektir. Tartışmanın başından beri belgelerin -ya da daha doğrusu belgenin- içerdiği bilgilerin yanlışlığı, tutarsızlığı, çelişkileri üzerinden önemli tespitler yapıldı, tahminler yürütüldü ve bun-

lara karşılık olarak da farklı görüşler, yorumlar serdedildi. İnancım ve ümidim, en azından belgelerin gerçek olmadığı (ya da olduğu) konusunda bir mutabakata varıldığı takdirde bundan sonraki tartışmanın daha sağlıklı ve soğukkanlı bir şekilde devam edebileceğidir. Bu konuda belki fazla iyimser hatta saf olabilirim, fakat belge konusunda belirli bir tecrübe sahibi bir tarihçi olarak bunun çok önemli bir kazanım veya eşik olabileceğine inanıyorum. Özellikle dikkat çekmek istediğim nokta, belgelerin gerçek/sahte olarak değerlendirilmesinin içeriklerinin gerçek veya yalan olmasıyla tam olarak birebir bağlantılı olmadığıdır. Pek tabii olarak ilk akla gelen, sahte bir belgenin içerdiği bilgilerin doğru olmayacağıdır. Durum gerçekten de çoğunlukla bu merkezdeyse de hiçbir zaman unutmamak gerekir ki sahte bir belgenin içeriği doğru, gerçek bir belgenin içeriği ise yalan olabilir. Başka bir deyişle Torosyan'ın belgelerinin sahte olması söylediklerı konusunda çok ciddi şüpheler doğuruyorsa da bütün hikâyesinin külliyen reddedilmesi manasına gelmeyebilir. Ancak bu yönde yol alabilmek için belgelerin maddi gerçekliği konusunda kesin ve tatmin edici bir karara varabilmek gerekir. Belgelerin sahte olduğu, gerçek olduğu ya da bu konuda şüphe olduğu konusunda bir mutabakat oluşmadığı takdirde tartışmanın niteliği ve boyutu çok farklı olacaktır. Benim şu aşamadaki tek iddiam, bu belgelerin sahte olduğu ve bundan sonraki tartışmanın bu gerçeğin ışığında yürütülmesi gerektiğidir. Bu tartışma ise büyük bir ihtimalle bir dönem ve ihtisas tartışması olacağından o noktadan itibaren geri çekilmek zorunda kalacağımı tahmin ediyorum.[4]

Biri Enver Paşa, diğeri Abdülkerim Paşa tarafından imzalanmış gibi görünen iki belgenin sahteliğini belge tenkitçiliğinin en basit ve en temel unsurları üzerinden inceleyeceğim: Yazı (hat ve imla), ifade (gramer ve sentaks) ve genel bağlam. Dönemin ve konunun uzmanı olmadığımdan, kolordu sayıları, rütbe elkabı, terfi şekilleri, ordu yapısı gibi ayrıntılara girmeyeceğim. Ancak zaten bu tür bilgilerin benim ele almak istediğim temel göstergelere göre tali olduğunu, temel göstergeler zaten sahteliğe işaret ediyorsa diğer noktaları teker teker incelemek gereğinin ortadan kalktığını düşünüyorum. Bir ordu belgesinde fırka numarasının yanlış yazılması pek muhtemel olmasa da imkânsız değildir. Ancak iki sene farkla iki farklı yerde kaleme alınmış iki belgenin aynı elden çıkmış olması, aynı hataları içermesi ve bu hataların inanılmayacak derecede sık bir şekilde tekrarlanması sadece az ihtimali olan bir şey değildir, düpedüz imkânsızdır. Hiçbir şeyin tam olarak imkânsız olamayacağı yönündeki olası itirazları ise retorik bir argümanın ötesinde pek manidar bulmadığımı şimdiden söylemeliyim.

Her iki belgenin sahte olduğunun en önemli kanıtlarından biri, aynı elden çıkmış olmalarıdır. Buna işaret eden en belirgin benzerlik, iki belgedeki el yazısı arasındakidir. İki belgeyi yan yana koyunca zaten göze çarpan bu olguyu daha da açık bir şekilde göstermek için her iki belgeden bazı ortak kelimelerin iki sütün halinde gösterildiği tabloya bakmak yeterli olacaktır (Tablo 1). Arap alfabesini bilmeyen birinin bile fark edebileceği bu benzerlikler, bu konuda şüphe bırakmayacak türdendir. Hâlâ ikna olunmadığı takdirde daha da çarpıcı bir benzerliğe dikkat çekmek isterim: Tam sekiz adet farklı imla hatasına her iki belgede rastlanması (Tablo 2), tesadüfle izah edilemeyecek türden bir örtüşmedir. Buna ilâveten, her iki belgede bozuklukları ve düşüklükleriyle dikkat çeken tam üç ortak ifade şekline rastlanmaktadır: "cesaret ve fedakârane harb etmek", "madalyaya nail olmak", "muma ileyhe yedine ita kılınmak".

İki belgenin aynı elden çıkmış olması neden bir sorun olsun? Pek tabii olarak bürokratik bir sistemden çıkmış olan belgelerin ortak bir dil, benzer kelimeler, aynı türden ifadeler kullanması son derecede tabiidir. Bunun da ötesinde belirli bir dairede az sayıda, hatta tek bir kâtip olması, dolayısıyla da birçok belgenin onun elinden çıkması gayet olağan bir durumdur. Ne var ki bu iki belgenin özel durumu ele alındığında, aynı elden çıkmış olmaları çok büyük bir sorun oluşturmaktadır. Birincisi, bu iki belge aynı daireden çıkmamıştır; biri Enver Paşa'nın İstanbul'daki karargâhından, diğeriyse Abdülkerim Paşa'nın kendi karargâhından. Bu iki farklı birimin aynı kâtibi kullanma ihtimali ne olabilir ki? Üstelik işi daha da zorlaştıran bir noktayı da hatırlatmak gerekir: Enver Paşa'nın belgesi 5 Mayıs 1331, yani 18 Mayıs 1915 tarihini taşımaktadır; Abdülkerim Paşa'nınki ise 28 Mayıs 1333 (1917) tarihini. Aralarındaki fark iki sene kadar olunca, bu durumu mümkün kılmak için akla gelebilecek tek ihtimal, 1915'te Enver Paşa'nın hizmetindeki kâtibin sonradan Abdülkerim Paşa'nın maiyetine verilmiş olmasıdır...

Ne var ki bu ihtimalin düşüklüğü bir yana, belgelerin sahteliğini ke-

İki sene farkla iki farklı yerde kaleme alınmış iki belgenin aynı elden çıkmış olması, aynı hataları içermesi ve bu hataların inanılmayacak derecede sık bir şekilde tekrarlanması sadece az ihtimali olan bir şey değildir, düpedüz imkânsızdır. Hiçbir şeyin imkânsız olamayacağı yönündeki olası itirazları ise retorik bir argümanın ötesinde pek manidar bulmadığımı şimdiden söylemeliyim.

sinleştiren ikinci çok önemli nokta, hem yazılarının kötü olması, hem de baştan aşağı hatalarla dolu olmalarıdır. Hattın kötülüğünü anlatmak zordur; Osmanlı belgelerine ve düzgün el yazısı örneklerine gözü alışık olanların hemen fark edecekleri bu durumu tarif etmenin en basit yolu, yazının akıcılıktan çok uzak, tutuk, acemice olduğunu, kısacası Osmanlı Türkçesini geç öğrenmiş ya da gayet eksik bir eğitim almış birinin elinden çıkmış olduğunu söylemektir. Hatalara gelince, bunları iki kategori altında almak gerekir: İmla hataları ve ifade hataları. İmla hataları çok sayıda olduğu gibi, daha önce de belirtildiği üzere bazıları her iki belgede yer aldığından iki yazının da aynı elden çıktığını göstermektedir. Söz konusu imla hatalarının önemli bir kısmı normal eğitimli bir Osmanlı'dan beklenmeyecek derecede vahimdir. Antette düzgün geçtiği halde metin içinde "ordu" kelimesinin sistematik olarak yanlış yazılmış olması (sadece elif yerine elif-vav ile) herhalde bu durumun en inanılmaz örneğidir, bundan başka ekte verilen listeden (Tablo 2) durumun vahameti açıkça görülebilir: İki belgede toplam 25 değişik imla hatası mevcuttur (Enver'inkinde 17, Abdülkerim'inkinde 16); bunların B'i her iki belgede tekrarlanmakta; bazı hataların tekrarları da sayılırsa iki belgede 24 ve 26, yani toplam 50 hata olduğu ortaya çıkmakta. Üstelik bunlara "karşı" kelimesinin aslında "karşu" veya "ileri"nin "ilerü" yazılmasının daha doğru olması gibi hatalar dâhil olmadan...

Bu kadar çok sayıda hatayla dolu ve yazısı gayet acemice olan bir belgenin Osmanlı bürokrasisinden çıkmış olması mümkün değildir. Devletin arşiv belgelerinde her zaman tek tük hatalara rastlamak mümkündür, fakat bu yoğunlukta ve basitlikte değil. Taşradaki köy muhtarlıkları ya da ihtiyar heyetlerinden çıkmış belgelerde bile bu tür hatalar bulunmamaktadır. Aslında biraz daha ileri gidilirse bu hataları değil bir bürokratın, bir ilkokul mezununun bile yapmasının zor olduğu söylenebilir. Bu durumda Enver ve Abdülkerim Paşaların iki sene arayla çok farklı yerlerde resmi yazışmaları için aynı yarı ümmi kâtibi kullanmış olmalarının ihtimalini hesaplamak mümkün mü? Zaten mesele imla hatalarıyla da bitmiyor: Belgelerin ifade bozukluklarıyla ve cümle düşüklükleriyle dolu olduğunu söylemiştim. Bazı örnekleri sıralayacak olursak ne demek istediğim anlaşılacaktır: "ordumuzun kumandanlarımızdan"; "cesaret ve fedakârane harb etmek"; "düşman vapurunun tahrible"; "mumaileyhe yedine ita kılmak"; "taaccübe mucib olmak"; "suhulet göstermek"; "madalyaya nail edilmek"... Bu belgeleri yazan kişinin imlası, grameri, sentaksı ve kelime hazinesi konusunda çok ciddi eksiklikleri olduğu, kısacası Türkçeye aşina olduğu fakat Osmanlı Türkçesine hiç de hâkim olmadığı apaçık ortadadır.

Bu kadar bariz hatalar karşısında belgelerin daha detaylı bir tenkidini yapmanın ne kadar yararı olduğu tartışılır. Enver Paşa'nın "tasdiknamesi"nde lastik mühürden çıkmış gibi duran ama yazısı düzgün bir antet mevcuttur. Enver Paşa'nın bu kadar kaba antetli bir kâğıt kullanacağı çok şüphelidir, ama zaten bir antet kopyalamak özgün metinli bir belge yazmaktan çok daha kolaydır. Keza Abdülkerim Paşa'nın belgesindeki mührün kolaylıkla kopyalanmış veya taklit edilmiş olabileceği göz önünde bulundurulursa kolordunun gerçek mührüne mutabık olup olmaması çok ikincil bir mesele haline gelmektedir. Burada bence daha fazla dikkat çeken ve bir kez daha belge aleyhinde işleyen bir ayrıntıyı zikretmek gerekir, o da Abdülkerim Paşa'nın imzasında kullandığı mor mürekkep ile aynı renkte olan, yani paşanın kaleminden çıkmış olması gereken tek kelime, kaf harfi yerine kef harfiyle yazılmış "ferik" kelimesidir. Abdülkerim Paşa'nın kendi rütbesini düzgün yazmayı bilmediğini düşünmek imkânsız olduğuna göre bu küçük ayrıntı, belgenin sahteliğini net bir şekilde ortaya koyan bir delil niteliğindedir. İmzalara gelince, mukayese için Abdülkerim Paşa'nın imza örneklerini aramadım, ancak Enver Paşa'nın imzasının bilinen örneklerine benzemekle beraber önemli farklar da gösterdiği göze çarpmaktadır: Elif harfi hep dimdik çizilirken burada eğik duruyor olması ve vavın kuyruğunun takip eden ri harfine bağlanması gerekirken kendi kafasına doğru geri kıvrılıyor olması bu imzayı da benim gözümde gayet şüpheli yapmaktadır.

Sözü daha fazla uzatmaya gerek olmadığını düşünüyorum. Bütün bu özellikler incelendiğinde her iki belgenin gerçek olması imkânsızlaştığı gibi, aynı elden çıktıkları da kesinleşmektedir. Artık bence sorulması gereken soru, bu belgelerin sahte olup olmadığı değildir; aksine, sahte olduklarına göre ne manaya geldikleri, kimin tarafından ve neden üretildikleri sorulmalıdır. Bu soruların cevaplarının bulunabileceği, hatta bulunmaya değer olup olmadıkları tartışmaya açıktır. Eğer belgeleri Sarkis Torosyan'ın kendisi üretmişse, bunu pekâlâ kitabında abarttığı hayatını Amerikalı okuyucularının gözünde daha inanılır kılmak için "belgelendirmek" istemiş olmasıyla izah etmek mümkündür. Bu denli acemice düzenlenmiş sahte belgelerin ne dereceye kadar ciddi bir sahtekârlık veya dolandırıcılık olarak ele alınması gerektiği konusunda da kati bir karar vermek zorsa da Torosyan'ın bu sahtekârlıkla 65 kadar yıl boyunca kimseye ciddi bir zarar vermemiş olduğu gibi, büyük bir ihtimalle de o tür bir maksatla yola çıkmamış olduğu akla yakın gelmektedir. Asıl maksadının yaşadıklarını ve çektiklerini abartarak da olsa kaleme alırken bir tür "yaratıcılık" göstermek bana en muhtemel izah gibi geliyorsa da eminim bu konuda çok farklı senaryolar üretmek mümkündür.

Tartışmaya katkımın az olduğunun farkındayım. Belgelerin sahte olup olmamalarıyla Torosyan'ın anlattıklarının doğru olup olmadığı arasında doğrusal ve sabit bir bağlantı olmadığını tekrarlayarak da bu katkımın ne kadar ikincil olduğunu bir bakıma ortaya koymuş oluyorum. Ne var ki ilke olarak sunduğum bu gerçek, Torosyan'ın söylediklerine ciddi bir

gölge düştüğünü, başından geçenleri abartmaya hatta kurmaya meyyal olduğuna dair bir hissin oluştuğunu inkâr etmek de imkânsızdır. Hakan Erdem'in kitabında ortaya koyduğu yanlışlar ve tutarsızlıklar da bunu büyük ölçüde teyit ediyorsa da, Torosyan'ın anlatısının ne kadarının hayal ürünü, ne kadarının gerçek, ne kadarının abartılı, ne kadarının ise rivayete dayalı olduğunun tespiti, benim burada yaptığım basit belge tenkidinden çok daha zordur. Fakat hikâyenin yer aldığı dönem ve o dönemde özellikle imparatorluğun Ermeni vatandaşlarının asker ve sivil olarak yaşadıklarının şiddeti ve vahameti, Sarkis Torosyan'ın sorunlu anılarının arkasında olabilecek gerçekleri, yalanlarının ise nedenlerini araştırmaya değer kılmaktadır. Asıl ümidim, belki de bu yazımın katkısıyla, belgelerin gerçekliğiyle ilgili tartışmayı artık geride bırakmanın ve daha ilginç sorulara odaklanmanın vaktinin gelmiş olduğu konusundaki önerimin kabul göreceğidir.

Enver Paşa'nın "tasdiknamesi"nin ayrıntılı tahlili

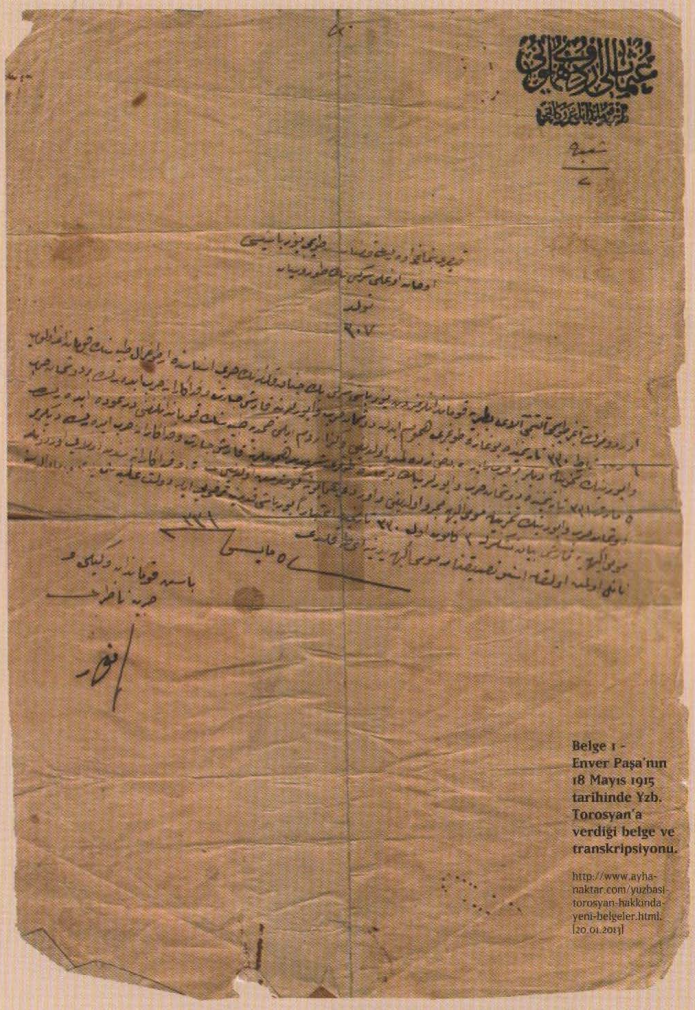
Osmanlı Ordu-yı Hümayunu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube 2

Kayseri sancağı Everek kazasından
Topçu Yüzbaşısı
Ohan oğlu Serkis Bey Torosyan
tevellüd[1]
307

Ordumuzun[2] ağır topçu altıncı alay bataryası[3] kumandanlarımızdan[4] Yüzbaşı Serkis Beğ Çanakkale'nin harbi[5] esnasında[6] Ertuğral[7] tabyasının[8] kumandanı olub 6 ve 7 Şubat 330[7] tarihinde Boğaz'a hücum eden düşman[8] harb vapurlarına[9] karşı cesaret ve fedakârane harb ederek[10] bir düşman[11] harb vapurunun[12] tahrible[13] diğer bir harb vapuru[14] dahi zedelemiş[15] olduğu ve keza[16] Rumeli Hamidiye[17] tabyasının[18] kumandanlığı deruvde[19] ederek 5 Mart 33[1][2] tarihinde düşman[20] harb vapurlarının[21] Boğaz'a doğru şehdid[22] hücumlarına karşı cesaret ve fedakârane harb ederek[23] diğer bir düşman[24] harb vapurunun[25] tahrible[26] muma ileyhe[27] mecru[28] olduğu ve ordu-yı[29] hümayuna göstermiş olduğu cesaret ve fedakâranesinden[30] dolayı ordu namına[31] muma ileyheye[32] karşı[33] beyan-ı teşekkürle 3 Kânun-ı Evvel 330[7] tarihden[34] itibaren yüzbaşı kıdemine[35] terfiyi[36] ile Devlet-i Aliyye[37] Osmaniye harb madalyasına[38] nail olmuş[39] olmakla[40] işbu tasdikname[41] muma ileyhe[42] yedine ita[43] kılındı.

Fi 5 Mayıs sene 33ı

Başkumandan Vekili ve
Harbiye Nazırı
Enver

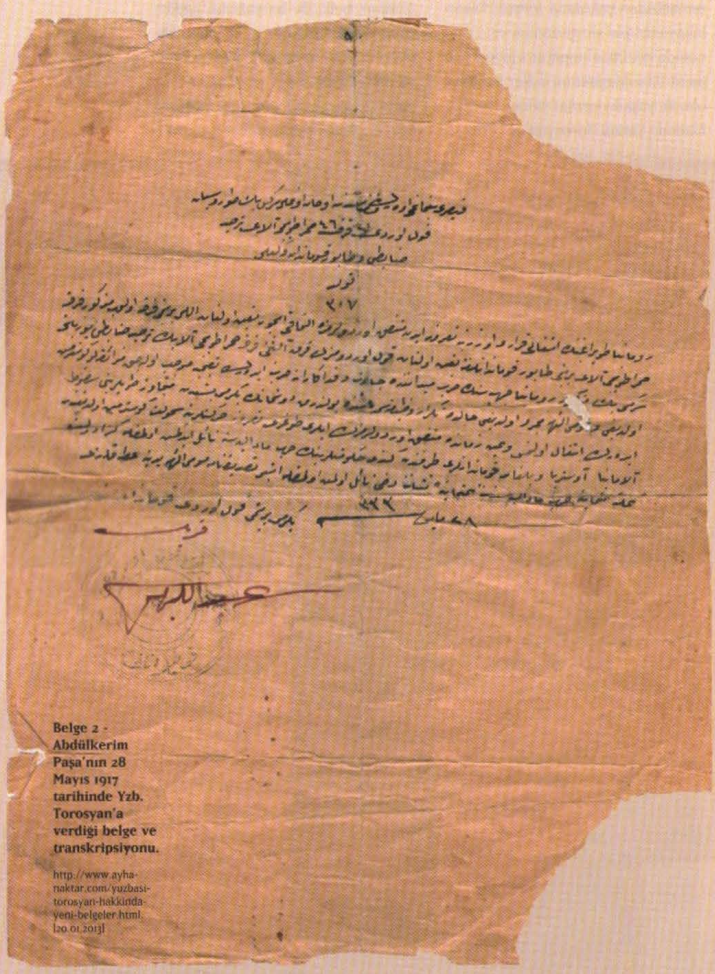

Belge 1 - Enver Paşa'nın 18 Mayıs 1915 tarihinde Yzb. Torosyan'a verdiği belge ve transkripsiyonu.

http://www.ayha-naktar.com/yuzbasi-torosyan-hakkinda-yeni-belgeler.html. [20.01.2013]

[1] "tevellüdü" olmalı. [2] imla hatası; "ordumuz" gibi bir ifade kullanılmaz. [3] imla hatası. [4] "ordumuzun... kumandanlarımızdan": düşük ifade. [5] garip ifade. olsa olsa "Çanakkale muharebesi" olur. [6] "Ertuğrul" olmalı. [7] tarihlerde yıl rakamının altında "sene" yazılır. [8] "harb vapuru": yanlış ifade. [9] "cesaret ve fedakârane harb etmek": düşük ifade. [10] "... vapurunu tahrible" olmalı. [11] "vapurunu dahi zedelemiş" olmalı. [12] "derunde" olmalı. [13] "tehdid" olmalı. [14] "muma ileyh" olmalı. [15] "mecruh" olmalı. [16] "orduya cesaret ve fedakârane göstermek": düşük ifade. [17] böyle bir ifade kullanılmaz; madalyalar ve nişanlar ordu değil, padişah adına verilir. [18] "muma ileyhe" olmalı. [19] genellikle "karşu" yazılır. [20] "tarihinden" olmalı. [21] "yüzbaşılık kıdem değil, rütbedir. [22] "terfi'i" olmalı. [23] "Aliyye-i" olmalı. [24] imla hatası; o tarihte harp madalyası henüz ihdas edilmemiştir. [25] madalyaya "nail" olunmaz. [26] madalyaya "tasdikname" değil, berat verilir. [27] "muma ileyh" olmalı.

Abdülkerim Paşa'nın "tasdiknamesi"nin ayrıntılı tahlili

Belge 2 - Abdülkerim Paşa'nın 28 Mayıs 1917 tarihinde Yzb. Torosyan'a verdiği belge ve transkripsiyonu.

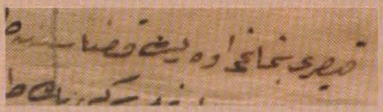
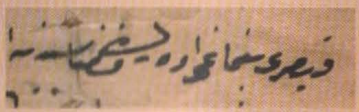
http://www.ayha-naktar.com/yuzbasi-torosyan-hakkinda-yeni-belgeler.html. [20.01.2013]

Kayseri sancağı Everek kazasından Ohan oğlu Serkis Bey Torosyan
Kolordu 21 Fırka 46 sahra topçu alay tarsid[1] zabiti ve tabur kumandan vekili tevellüd[2]
307

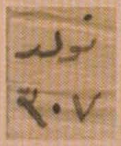
Romanya toprağının işgali kararı üzerine taarruz[3] eden müteffik ordularımıza iltihakı[4] için taayyün[5] olunan elli birinci fırka olub mezkûr[6] fırka sahra topçu alay birinci tabur kumandanlığına taayyün[7] olunan kolordumuzun kırk altıncı fırka sahra topçu alayın[8] tarsid[1] zabiti Yüzbaşı Serkis Bey mezkûr[9] Romanya cehbesinde[10] harb meydanında cesaret ve fedakârane harb ederek[11] taaccübe mucib[12] olacak feraikalar göstermiş olduğu ve muma ileyhe[13] mecru[14] olduğu halde tekrar vazifesi başında bulunarak düşmanın[15] yirmi beşden mütecaviz[16] toplarını rasut[17] ederek işgal olunması ve aynı zamanda müttefik ordularımızın ileri[18] doğru taarruz[3] hareketlerine suhulet[19] göstermiş olduğundan Alamanya[15] Avusturya ve Bulgar kumandanları tarafından kendi hükümetlerinin harb madalyasına[20] nail edilmiş[18] olmakla[21] keza[22] Devlet-i Aliyye-i Osmaniye harb madalyasından[20] "Osmaniye" nişanına[17] dahi nail olmuş[18] olmakla[21] işbu tasdikname[18] muma ileyhe[13] yedine ita[23] kılındı.
28 Mayıs sene 333
Yirmi birinci Kolordu kumandanı
Ferik[24]
Abdülkerim

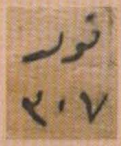
[1] "tarassud" olmalı. [2] "tevellüdü" olmalı. [3] imla hatası. [4] "iltihak" olmalı. [5] "tayin" olmalı. [6] "alayının" olmalı. [7] "cebhesinde" olmalı. [8] "cesaret ve fedakârane harb etmek": düşük ifade. [9] "taaccübü mucib" olmalı. [10] "muma ileyh" olmalı. [11] "mecruh" olmalı. [12] "yirmi beşi mütecaviz" olmalı. [13] "tarassud" olmalı. Abdülhamit Kırmızı'nın "mazbut" okuması daha da kötü bir ifadeye yol açmaktadır. [14] genellikle "ilerü" yazılır. [15] "Almanya" olmalı. [16] bir madalyaya "nail" olunmaz. [17] "Osmaniye" nişanı yoktur, olsa da tırnak içinde verilmez. [18] madalyaya "tasdikname" değil, berat verilir. [19] "muma ileyh" olmalı.

Tablo 1 - İki belge arasındaki el yazısı benzerliği örnekleri

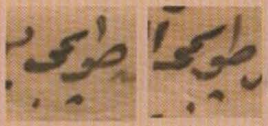
Enver Paşa KAYSERİ SANCAĞI EVEREK KAZASI	*Abdülkerim Paşa*
	

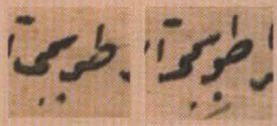
TEVELLÜD
307

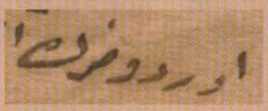

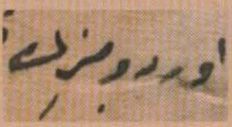
TOPÇU

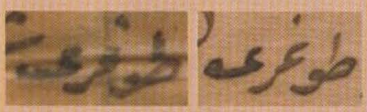

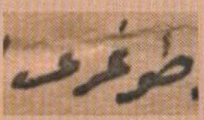
ORDUMUZUN

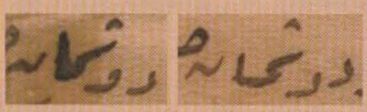

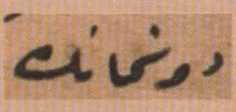

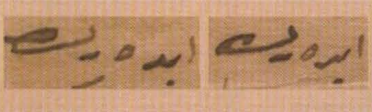
DOĞRU

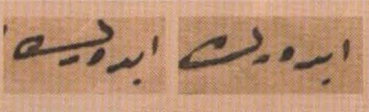

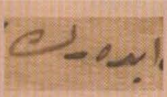

DÜŞMAN

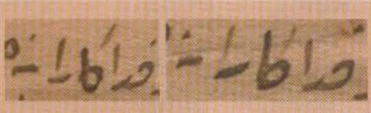

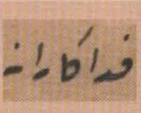

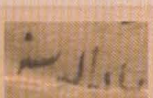
EDEREK

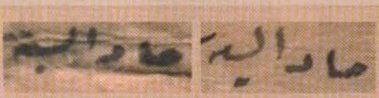

FEDAKÂRANE

MADALYA

Tablo 2 - İki belgedeki başlıca imla yanlışlarının dökümü

Enver (satır)	Abdülkerim (satır)	Kelime	Doğru	Yanlış
1, 5, 5	1, 2, 5, 8	ordu	اردو	اوردو / اوردی
1		batarya	باتاریه / باطریه	بطاریه
1		esnasında	اثناسنده	اسناسنده
1		Ertuğrul	ارطغرل	ارطوغرال
1, 3		tabya	طابیه	طلیه
2, 2, 4, 5	4	düşman	دشمن / دوشمن	دوشمان
3	6	keza	کذا	کزا
3		Hamidiye	حمیدیه	حمدیه
3		deruhde	درعهده	درعوده
5, 7	4, 7	muma ileyh	مومی الیه	مومی الیهه
6		muma ileyhe	مومی الیهه	مومی الیهه یه
5	4	mecruh	مجروح	مجرو
5		dolayı	طولایی	دولایی
6		terfii	ترفیعی	ترفی یی
6	6, 7	madalya	مدالیه	مادالیه
7	6, 7	olmağla	اولمغله	اولملله
7	7	ita	اعطا	اعطه / عطه
	künye, 2	tarassud	ترصد	ترصید
	1, 5	taarruz	تعرّض	تعروز
	1, 2	tayin	تعیین	تعین
	1, 3	mezkûr	مذکور	مزکور
	3	cebhe	جبهه	جهبه
	5	suhulet	سهولت	سحولت
	6	Almanya	المانیا	الامانیا
	9	ferik	فریق	فریك

DİPNOTLAR

1 Sarkis Torossian, *From Dardanelles to Palestine, A True Story of Five Battle Fronts of Turkey and Her Allies and a Harem Romance. Introduction by John Archibald MacCallum. Illustrated with three maps and nineteen photographs by the author*, Boston, Meador Publishing Co., 1947.

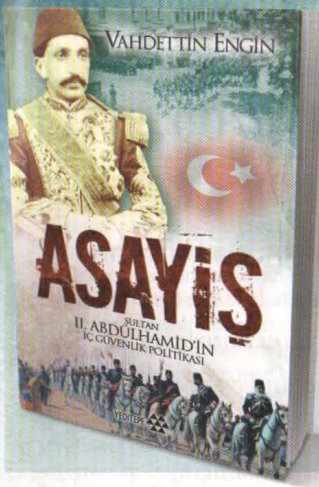
2 Enver Paşa'nın 18 Mayıs 1915 tarihinde Yzb. Torosyan'a verdiği belge ve transkripsiyonu, Abdülkerim Paşa'nın 28 Mayıs 1917 tarihinde Yzb. Torosyan'a verdiği belge ve transkripsiyonu, http://www.ayhanaktar.com/yurtdisi-torosyan-hakkinda-yeni-belgeler.html, [2011].

3 Sarkis Torosyan, *Çanakkale'den Filistin Cephesi'ne*, yay. haz. Ayhan Aktar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

4 Belgenin askeri tarihçiyi ilgilendirmeyen kısmı için bkz. Muzaffer Albayrak, "Serkis Torosyan'ın Tasdiknâme Belgesi Üzerine Bir İnceleme", Tuncay Yılmazer, "Gelibolu'yu Anlamak", http://www.geliboluyuanlamak.com/415_Serkis-Torosyan-in-Tasdiknâme-Belgesi-Uzerine-Bir-Inceleme (Muzaffer-Albayrak).html, [20.01.2013] Bu konuda yazılmış en kapsamlı tenkit için bkz. Hakan Erdem, *Gerçekle Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acayip Hikâyesi*, İstanbul, Doğan Kitap, 2011.

Yeniler...

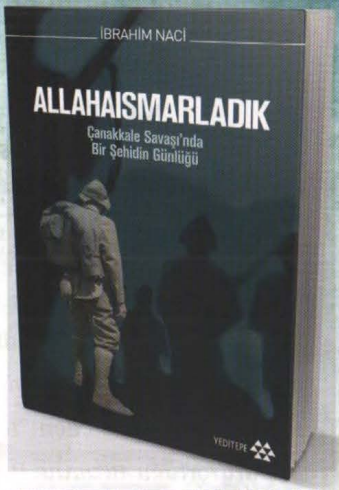
YEDİTEPE

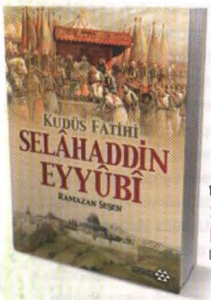
II. Abdülhamid'in iç güvenlik politikasına bakarak geçmiş ile bugün arasında çarpıcı benzerliklere ve tarihteki meselelerin bugün bile capcanlı karşımızda durduğuna şahit olacaksınız.

13 yıl süren veziriazamlığı muhteşem bir dönemdi. Ancak artan gurur ve kibiri ile Hürrem Sultan'la çekişmesi veziriazamın kendi sonunu hazırladı. 1536 yılının 14-15 Mart gecesi iftar için saraya çağrıldı. Gece yarısı dört dilsiz cellat tarafından uykudayken boğuldu.

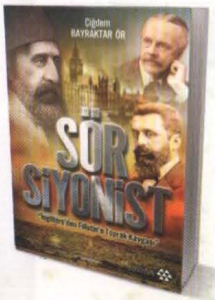
Yağmurlar ıslattı, güneşte kurudu, bazen bir pulluk çıkardı gün yüzüne, tarlasını süren bir çiftçinin ayaklarında ezildi kemikleriniz. Yitik bedenlerinizin adı bile yoktu. Sadece "Mehmet" kaldı isminiz tozlu arşivlerde. Yıllarca Truva atı kadar değer verilmedi tarih derslerinde.

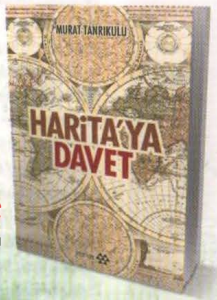
KUDÜS FATİHİ SELÂHADDİN EYYÛBÎ
RAMAZAN ŞEŞEN

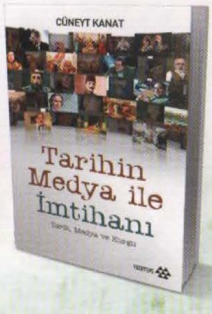
KIYAMET ALÂMETİ TÜRKLER
LEYLA COŞAN

SÖR SİYONİST "İNGİLTERE'DEN FİLİSTİN'E TOPRAK KAVGASI"
ÇİĞDEM BAYRAKTAR ÖR

HARİTA'YA DAVET
MURAT TANRIKULU

TARİHİN MEDYA İLE İMTİHANI
TARİH, MEDYA VE KURGU
CÜNEYT KANAT

Online Sipariş İçin:

Yayınlarımızdan Daha Çabuk Haberdar Olmak İçin Bizleri Sosyal Medya Aracılığı ile de Takip Edebilirsiniz.

/yeditepekitap

kitapadresi.com
internetteki kitap adresiniz

ROMA İMPARATORLUĞU, HIRİSTİYANLAR VE

MİLANO FERMANI'NIN 1700. YILI

TURHAN KAÇAR

Bu kısa yazı, Milano buluşmasından tam on yıl önce Roma dünyasında lanetli bir grup olarak algılanan ve sert bir kovuşturmaya tabi tutulan Hıristiyanların, meşru ve teveccüh gören bir topluma dönüşmelerinin 1700. yılını hatırlatmayı amaçlamaktadır. Öte yandan, çağdaş dünyada da muteber olan ve farklılıklara tahammülü ifade eden "tolerans" ve "hoşgörü" gibi kavramların, Roma İmparatorluğu tarihine Hıristiyanlık bağlamında ilk kez nasıl yansıdığını not etmek önemsiz değildir.

Constantinus heykelinin Roma'da, Capitolium Müzesi'nde bulunan baş kısmı.

Bundan tam 1.700 yıl önce 313 yılı Şubat ayı başlarında Atlantik Okyanusu'ndan Dicle Nehri'ne kadar uzanan devasa Roma dünyasının batı yarısını kontrol eden Constantinus ile doğu yarısının hâkimi olan Licinius Milano'da buluştu. Bu buluşmanın gündeminde, imparatorluk yönetimini yeniden düzenlemenin yanı sıra iki imparator arasında akrabalık kurmak ve Hıristiyanlara karşı izlenen politikaları gözden geçirmek de vardı. Constantinus kız kardeşi Constantia'yı Licinius ile evlendirdi ve böylece iki *augusti* akraba oldular. Bu toplantıda devletin din politikası gözden geçirildi ve on yıldan beri takibata maruz kalan Hıristiyanlara "tolerans politikası" izlenmesi kararı da çıktı. Bu karara ilişkin "tolerans fermanı" Milano'da yayınlanmamasına karşın, Hıristiyanlara hoşgörü politikası tarihte hep Milano Fermanı'yla (*Edictum Mediolanense*) anılagelmiştir. Ferman, o zamana kadar Roma İmparatorluğu'nda yasal olmayan Hıristiyanlığa meşruiyet kazandırmıştı. Bu kısa yazı, Milano buluşmasından tam on yıl önce Roma dünyasında lanetli bir grup olarak algılanan ve sert bir kovuşturmaya

tabi tutulan Hıristiyanların, meşru ve teveccüh gören bir topluma dönüşmelerinin 1700. yılını hatırlatmayı amaçlamaktadır. Öte yandan, çağdaş dünyada da muteber olan ve farklılıklara tahammülü ifade eden "tolerans" ve "hoşgörü" gibi kavramların, Roma İmparatorluğu tarihine Hıristiyanlık bağlamında ilk kez nasıl yansıdığını not etmek önemsiz değildir.

Sorulması gereken ilk soru, siyasal olarak Şubat 313'e nereden gelindiğidir. Roma İmparatorluğu bir önceki yüzyılın ortalarında derin bir ekonomik, askeri ve siyasal kriz yaşıyordu. Bu krizin siyasal ve askeri yönünü İmparator Diocletianus 285'ten itibaren tedricen çözmeye girişti. Tarihte *tetrarkhia* (tetrarşi veya dörtler erki) diye bilinen *augustus* unvanlı iki üst ve *caesar* unvanlı iki ast imparatorun eşzamanlı olarak Roma dünyasını yönetmesi, Diocletianus'un 285 ile 293 arasında uygulamaya koyduğu bir yöntemdi. Bu yöntem, Dicoletianus iktidardayken sorunsuz işledi, ancak onun 305'te tahtı bırakmasıyla birlikte yeni ihtiraslar ortaya çıkmaya başladı. Bunların temelinde yeni *tetrarkhia*'da görev bekleyen Constantinus ve Maxentius gibi imparator oğullarının sistem dışı tutulması vardı. Constantinus'un babası batıda yeni *augustus* olmuş, Maxentius'un babası ise Diocletianus ile birlikte tahttan ayrılmıştı. Constantinus şanslıydı, çünkü babası 306 yılında aniden ölünce, askerleri doğal olarak onu *augustus* ilan etmişlerdi. Halbuki doğudaki imparator Galerius'un farklı planları vardı. Galerius, Constantinus'u *augustus* olarak tanımadı ancak bu *de facto* durumu Constantinus'u *caesar* olarak tanıyarak çözdü. Diğer yandan Maxentius ve tahttan gönülsüzce ayrılan babası Maximianus ise bir şekilde iktidarı korumaya devam etmek istiyordu. Maxentius da kendisini İtalya'da geleneksel başkent Roma'da imparator ilan etti. Maxentius ve Constantinus arasında savaş kaçınılmazdı ve öyle de oldu: 28 Ekim 312'de bu iki generalin orduları Roma'nın hemen dışında Tiber Nehri kenarında karşılaştılar. Savaş Constantinus'un kesin üstünlüğüyle sona erdi, çünkü Maxentius bu savaşta üzerinden geçtiği Milvius Köprüsü'nün çökmesiyle birlikte nehirde boğularak öldü.

İmparatorluğun doğu kısmını yöneten Galerius ise, batıda kendi aleyhine bozulan siyasi dengeyi yeniden kurmak için 308 yılında Licinius'u *augustus*'luğa yükseltmişti. Galeri-

285 ile 293 arasında İmparator Diocletianus'un ön ayak olmasıyla *tetrarkhia* diye bilinen *augustus* unvanlı iki üst ve *caesar* unvanlı iki ast imparator eşzamanlı olarak Roma dünyasını yönetti. Diokletianus başı, İzmit.

us 311 yılı içerisinde hastalanmış ve Hıristiyanların da kendisinin sağlığı için dua etmelerini arzulayarak aynı yılın baharında (30 Nisan) Serdica'da (Sofya) Hıristiyanlar için ilk tolerans fermanını yayınlamıştı (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 34). Halbuki aynı Galerius, 303 yılında Hıristiyanlara karşı başlatılan "son büyük baskı politikasının" mimarlarındandı. Bundan dolayıdır ki Galerius'un yayınladığı bu hoşgörü fermanı, Hıristiyanlık tarihinde neredeyse görmezden gelinir ve daha ziyade Constantinus ve Licinius arasında Şubat 313'te gerçekleşen Milano buluşması ve akabinde gelen "Milano Fermanı" dikkate alınır.

Şubat 313'te Constantinus ve Licinius arasında gerçekleşen Milano buluşmasının en önemli gündemi hiç kuşkusuz imparatorluğun dini ideolojisinin yeniden düzenlenmesiydi. Bunun pratikteki anlamı Hıristiyanlara karşı uygulanan baskı politikasının resmi olarak da sonlandırılmasıydı. Hıristiyan probleminin yakın arka planında on yıl önce Şubat 303'te resmen başlayan "son büyük takibat" vardı. Hıristiyanlar aslında 303 yılından önceki yaklaşık kırk yıl boyunca Roma dünyasında neredeyse hiç rahatsız edilmeden yaşamışlar, bu da onlara rahatça örgütlenerek toplumda görünür olma imkânı sağlamıştı. İmparator Diocletianus kendisi de iktida-

Diocletianus'un Hıristiyan metinlerini yaktırarak uyguladığı "entelektüel faşizm" sadece Hıristiyan kutsal metinlerine zarar vermemiş, aynı zamanda bazı piskoposların kutsal metin diye farklı Hıristiyan grupların metinlerini devlet yetkililerine vermesiyle pek çok metin yok olmuştur.

Licinius adına kesilmiş bir sikke. Tam adı Gaius Valerius Licinianus Licinius Augustus.

rının sonlarına kadar neredeyse Hıristiyanlara hiç müdahale etmemişti. Dönemin şahitleri olan Lactantius ve Eusebius paganlığa aşırı bağlı olan Galerius'un 303 ile 313 arasındaki bu son baskı politikasını kışkırttığına işaret etmektedir. Problem 298 yılında bir kurban töreni esnasında başlamıştı. Diocletianus ve Galerius'un 298 yılında katıldıkları bir kurban sunma töreninde, kâhinlerin bekledikleri işaretleri alamamaları üzerine, Hıristiyanlar suçlanmıştı. Şüphesiz bu, Helen kültürünün Hıristiyanlara karşı saldırı girişiminin sembolik bir gerekçesi de olabilir. Durum her neyse, bu kışkırtmaya rağmen, Diocletianus, Hıristiyanlara karşı kanlı bir baskı politikasına hemen girişmemiş ancak, onları tüm resmi görevlerden uzaklaştırmıştı (Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, 10).

Diocletianus 298 yılında daha ileri gitmemişti, ancak 23 Şubat 303'te Nicomedia'da (İzmit) yayınlanan bir emirnameyle (*edictum*) Hıristiyanlara ait metinlerin yakılmasını, yapılarının yıkılmasını veya müsadere edilmesini ve Hıristiyanların toplantılarının yasaklanmasını istedi. Diocletianus'un Hıristiyan metinlerini yaktırarak uyguladığı "entelektüel faşizm" sadece Hıristiyan kutsal metinlerine zarar vermemiş aynı zamanda, bazı piskoposların kutsal metin diye farklı Hıristiyan grupların metinlerini devlet yetkililerine vermesiyle, pek çok metin yok olmuştur. İmparatorun, Hıristiyanlara ait yapıların yıkılmasını istemesi şaşırtıcı değildi, her ne kadar popüler tasavvurda Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda üç yüz yıl boyunca sürekli baskı görmüş gibi bir izlenim varsa da, son kırk yılda (yani 260-303 arasında) Hıristiyanların lehine esen huzur havası, imparatorun sarayının penceresinden görebileceği kadar yakına kilise yapılmasına imkân tanımıştı. Devletin Hıristiyanlara karşı organize olarak baskı politikası takip etmesi, sadece 249-251 arasında Decius ve 257-260 arasında Valerianus döneminde görülmüştü. İmparator Traianus ile onun Bithynia valisi Genç Plinius (109-111 arasında *proconsul*) arasındaki mektuplaşmadan da anlaşıldığı gibi Hıristiyanlık imparatorlukta meşru değildi. Ancak Nero, Domitianus veya Marcus Aurelius dönemlerinde görülen bazı Hıristiyanların cezalandırılmaları, münferit olaylardı, çünkü bunlar imparatorluğun başka bölgelerine yansımamıştı. Bütün imparatorluk sathında Hıristiyanların topyekün kovuşturulması 3. yüzyılın ortalarına kadar görülmemişti.

Diocletianus tarafından uygulanan bu üçüncü ve son büyük kovuşturmaya ilişkin ferman doğuda olduğu gibi batıda da yayınlandı ve kaynaklarımız Maximianus'un İtalya, İspanya ve Afrika'da gayretle fermanı uyguladığını, ancak Galya ve Britanya'da *caesar* olan Constantius Chlorus'un (Constantinus'un babası), baskı politikasını sadece bazı binaların yıkılmasıyla sınırladığından söz etmektedirler. Kovuşturmanın 303 yılında aniden başlatılmasını Galerius'un bir komplosuyla açıklama eğilimi yaygındır. Buna göre, Diocletianus'un Hıristiyanlara zulmetmeyi reddetmesi üzerine, Galerius imparatoru kışkırtmak için Nicomedia'daki sarayda bir yangın çıkartmış ve bunun soumluluğunu da saraydaki Hıristiyanlara yüklemiştir. Galerius'un azimli bir pagan olduğu şüphesizdir, çünkü 305 yılı 1 Mayıs'ında gerçekleşen tahtı değişikliği sonrasında doğu için atadığı *caesar* Maximinus Daia da aynı kendisi gibi gayretkeş bir pagandı. Bu takibatın tanığı olan ilk kilise tarihçisi Eusebius 306 ve 308 yıllarında bu iki pagan imparatorun yeni fermanlarla doğuda baskı politikasını ısrarla sürdürdüklerini ifade etmektedir (Eusebius, *HE*,8.14.9). Bu politikalar, Hıristiyanların bazılarına ölüm cezası verilmesi, sakat bırakılması, sürgüne gönderilmesi, özellikle devlet kademesinde yer alanların görevlerini kaybetmeleri veya köleleştirilmeleri şeklinde gerçekleşiyordu. Hıristiyanların baskı politikaları karşısında tutumları da farklıydı, bazıları otoritelere karşı direnirken, bazıları da emirlere zahiren uymayı tercih ediyordu. Bu tavır farklılığı, Afrika'da Donatusçuluk, Mısır'da Meletianusçuluk gibi farklı kilise gruplarının doğuşuna neden olmuştur. Baskı politikasının 30 Nisan 311'de Galerius tarafından yayınlanan bir fermanla sona erdirilmesi istendi, çünkü Lactantius'a inanacak olursak, Galerius çok ağır hastaydı ve Hıristiyanların dualarına ve iyi dileklerine ihtiyacı vardı.

Hıristiyanların bu fermana sevinmeleri için henüz erkendi, çünkü Suriye'de ve Anadolu'da bazı kentlerin ileri gelenleri Maximinus Daia'ya müracaat ederek, kendi *territorium*'larında Hıristiyanları istemediklerini dile getirmeye başladılar. Mesela Lykia kenti Arycanda'da bulunan bir yazıtta, kent halkı imparatordan, Hıristiyanların kendi inançlarını terke ve pagan törenlerine katılmaya mecbur bırakılmalarını talep ediyordu. Bunun üzerine Maximinus Daia yeni bir baskı politikası dalgası başlattı ve dahası bununla da yetinmeyerek paganlığı güçlendirmek için alternatif "pagan kilise" örgütü kurmaya girişti (Eusebius, *HE*, 9.4.2). Devleti temsil eden pagan din adamları atayarak bunların eyaletlerde düzenli kurban törenleri organize etmelerini teşvik ederek bu "pagan rahiplere" Hıristiyanların ibadetlerini yasaklama, kurban törenlerine katılmayan Hıristiyanları tutuklayarak eyalet valilerine teslim etme yetkisi verdi. Galerius'un ve Maximinus Daia'nın azimle Hıristiyanlara baskı yapmalarının gerisinde kuşkusuz her ikisinin de "inançlı pagan" olmalarından kaynaklanan dini tutumları ve bu tür tutumu besleyen ortalama

Romalı'nın *Pax Deorum*'un (tanrıların barışı) bozulacağı endişesi vardı. Çünkü bu inanca göre, "tanrıların barışı" sadece inancın ve ibadetin doğru uygulanmasıyla mümkündü, hâlbuki Romalıların tanrılarını tanımayan ve saygı göstermeyen Hıristiyanların, bu tanrıları kızdırması ve düzenin bozulmasına yol açmaları muhtemeldi.

Hıristiyanlara uygulanan son büyük kovuşturma, daha önce ifade edildiği gibi batıda zaten gevşek uygulanmıştı ve 305'ten hemen sonra batının siyasal olarak karışması, imparatorların önceliklerini değiştirmişti. Doğuda ise Maximinus Daia'nın başlattığı son hamle, Licinius ile giriştiği mücadeleden dolayı bir sonuca ulaşmadı, çünkü Licinius 313 yılı Haziran ayında aşağıda eklenen mektubu eyalet valilerine göndererek baskı politikasını tamamen sona erdirdi. Diğer yandan Maximinus Daia, Licinius'a yenilerek iç savaşı kaybetti ve intihar ederek tarih sahnesinden çekildi. İşte aşağıda metni sunulan ve Milano Fermanı diye bilinen politika değişikliği böyle bir tarihsel arka plan üzerine inşa edildi.

Peki, nasıl olmuştu da Constantinus ve Licinius fikir değiştirerek sayısal olarak çok da kalabalık olmayan Hıristiyanları hem meşru hem de teveccüh gören bir toplum haline getirmişlerdi? Bu soru batı Eskiçağ tarih literatüründe çoktan soruldu ve farklı perspektiflerden cevaplanmaktadır. Ancak cevapların çoğunda merkezi rol Constantinus'a verilmekte ve batı literatüründe hakkında hiç müstakil biyografi yer almayan Licinius neredeyse görmezden gelinmektedir. Bunun nedeni Milano Fermanı ile Licinius'un tahtını kaybettiği 324 yılındaki Chrysopolis (Üsküdar) savaşı arasındaki siyasi gelişmelerde ve Licinius'un Hıristiyan yanlısı politikasından bir süre sonra vazgeçip, Hıristiyanlara yeniden baskı uygulamaya başlamasından kaynaklanabilir. Constantinus'un Hıristiyan yanlısı politika izlemesinin nedenleri arasında, kendisinin Hıristiyanlığa sempati duyması, 312 yılındaki Milvius savaşını kazanmasını Hıris-

Milano Fermanı

Hıristiyanlara uygulanması istenen bütün şartlara ilişkin daha önce makamınıza gönderilen mektubun tamamen bir kenara bırakılması, merhametimize tamamen uygunsuz ve yabancı görünen o önlemlerin yürürlükten kaldırılması gerektiğine ve Hıristiyanların dinine uymayı arzulayan her bir bireyin serbestçe ve açıkça, herhangi bir endişeye ve engellemeye mahal olmaksızın istediğini yapabilmesi...

48.2. Ben Augustus Constantinus ve ben Augustus Licinius, Mediolanum yakınlarında mutlulukla bir araya gelerek halkın menfaatine ve güvenliğine ilişkin bütün meseleleri dikkatle ele aldığımızda, kutsal şeylere gösterilen saygıyı güvence altına almanın öncelikle düzenlenmesi gerektiğine karar verdik ve bunun diğer tüm şeyler arasında insanoğlunun çoğunluğu için yararlı olacağını gördük. Böylece hem Hıristiyanlara hem de tüm insanlığa her birinin dilediği dinin peşinden gitmesi için özgürlük fırsatı verebiliriz ve bu sayede semavi makamda bizim için ve bizim gücümüz altında yaşayan herkes için huzurlu ve hayırlı bir kutsallık ortaya çıkabilir. 3. Bu yüzden yüreğini Hıristiyanlığın âdetlerine veya kendisi için en uygun olduğunu hissettiği dine bağlamak isteyen herkes için, bu fırsatın geri çevrilmemesi gerektiğini düşündüğümüzden dolayı, bu kararın sağlam ve en doğru yöntemle üstlenilmesi gerektiğine inandık. Böylece özgür zihinlerle dinine itaat ettiğimiz Yüce İlahi Güç her şeydeki alışıldık desteğini ve iyi niyetini bize sunabilir. 4. Bu nedenle, Hıristiyanlara uygulanması istenen bütün şartlara ilişkin daha önce makamınıza gönderilen mektubun içerdiği emirlerin tamamen bir kenara bırakılması, merhametimize tamamen uygunsuz ve yabancı görünen o önlemlerin yürürlükten kaldırılması gerektiğine ve Hıristiyanların dinine uymayı arzulayan her bir bireyin serbestçe ve açıkça, herhangi bir endişeye ve engellemeye mahal olmaksızın istediğini yapabilmesi gerektiğine karar verdiğimizi bilmeniz bizi memnun edecektir. 5. İşte bu Hıristiyanlara dinlerini özgürce ve aleni olarak yaşamaları için, izin verdiğimizi bilesiniz diye, bu vaziyetin tam olarak dikkatlerinize sunulması gerektiğine inandık. 6. Ve siz bu hoşgörünün, bu insanlara tarafımızdan verildiğini kavradığınız zaman, diğerlerine de dönemimizin huzur anlayışının bir parçası olarak, kendi dinlerini ve ibadetlerini izlemeleri için aynı şekilde serbestçe izin verildiğini göreceksiniz. Bu sureile her kişi seçtiği herhangi bir ibadetle iştigal etmek için özgür bir fırsata sahip olabilir. Bizler bunu, hiçbir kült ya da dine bizim tarafımızdan halel getirildiği görülmesin diye yaptık.

7. Ayrıca bir kitle olarak Hıristiyanlara aşağıda buyurduğumuz şekilde hükmetmeye karar verdik: Şayet şimdiye kadar, Hıristiyanların önceleri toplandığı yerler herhangi bir kimseden veya hazinemizden birileri tarafından satın alınmışsa ve haklarında, sizin makamınıza gönderilen mektuplarda daha önce kesin bir kuralın bahsedildiği bu aynı yerleri, hiç para almadan ya da ödeme rica etmeden ve engel ve belirsizlik soruları olmaksızın iade etmelidirler. 8. Bu tür yerleri hediye olarak alanlar da onları aynı şekilde bu aynı Hıristiyanlara derhal ve daha hızlı bir biçimde geri vermelidirler. Bu tür yerleri satın alanlar veya hediye olarak kabul edenler, cömertliğimizden faydalanmak istiyorlarsa, bizim merhametimiz tarafından çıkarları lehine karar verilebilmesi için, temsilcimize müracaatta bulunmalıdırlar. Bütün bu yerler derhal, sizin aracılığınızla ve hiçbir gecikme olmadan Hıristiyan camiaya teslim edilmelidir.

9. Ve yine Hıristiyanların sadece toplanageldikleri yerleri ve sadece bireysel mülkiyetleri değil fakat aynı zamanda mensubu oldukları tüzel kurumlara –yani özel şahıslara değil, kiliselerine– ait olduğu bilinen yasal mülkiyetlerinin de yukarıda açıkladığımız hukuk çerçevesinde, hiçbir şüphe ve tartışma olmadan aynı Hıristiyanlara yani onların tüzel kurumlarına ve cemaatlerine geri verilmesini emredeceksiniz. Yukarıda belirtilen ilkeyi her zaman koruyarak, bu tür mülkleri, bizim memnun olacağımız şekilde, hiçbir bedel almadan iade edecek olanlar, ancak bizim cömertliğimizden bir tazminat elde etmeyi umut edebilirler. 10. Bütün bu meselelerde, bizim talimatlarımız daha hızlı bir şekilde uygulanabilsin ve merhametimiz kamu huzurunun çıkarlarına böylece hizmet etsin diye daha önce bahsedilen Hıristiyan cemaatine en etkin desteği vermek zorundasınız. 11. Böylece yukarıda açıkladığımız gibi, birçok meselede bizim yanımızda olduğunu tecrübe ettiğimiz tanrısal lütuf, kamunun esenliği ile birlikte başarılarımızı zenginleştirmek için her zaman bizden yana tecelli edecektir. 12. Ayrıca, bu sayede kanunun ve cömertliğimizin karakteri herkesin bilgisine sunulabilsin diye, bu belgenin her yerde ilanınızın üzerinde yayınlanması işinin sizin tarafınızdan yürütülmesi uygun görülecektir. bu belgenin herkesin dikkatine sunulmasıyla cömertliğimizi ifade eden ferman gizli kalmayacaktır. (Lactantius, De Mortibus Persecutorum, 48.2-12).

Milano Fermanı'nın imzalandığı Milano İmparatorluk Sarayı'nın kalıntıları.

Fotoğraf: Lorenzo Fratti 2007

tiyanların tanrısının kendisinden yana olduğuna inanması ya da öyle ilan etmesi; Diocletianus'un uyguladığı son büyük baskı politikasının ilk aşamalarına Nicomedia'da bizzat şahit olan Constantinus'un Hıristiyanların dirayetine hayran olması gibi nedenler ileri sürülür. Bunların dışında, ikna edici argümanlardan birisi Constantinus'u siyasi bir fırsatçı olarak tasvir etmektedir. Yani, örgütlü bir topluluk olan Hıristiyanların, Roma dünyasının en uç noktalarına kadar ulaşabildiklerini fark eden imparator, devletin başı olarak kiliseyi kontrol edebildiği zaman, bütün Roma dünyasını kontrol edebilecektir. Zaten Constantinus'un İznik Konsili'nde Hıristiyanları merkezi bir çatı altında toplama girişiminin ve kendisinden sonra gelen imparatorların da aynı kaygılardan dolayı ısrarla kiliseyi kontrol altına almaya çalışmaları şaşırtıcı değildir. Diğer yandan ölümünden hemen önceye kadar vaftiz olmaması da bu argümanı destekler niteliktedir.

Hıristiyanlara hoşgörü gösterilmesi sadece Constantinus açısından değerlendirilmemelidir. 308 ile 324 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısına hâkim olan Licinius'un da Hıristiyanları desteklemek için nedenleri vardı. Licinius Milano'dan döndüğü zaman, doğudaki rakibi Maximinus Daia'nın azimli paganlığına karşı Hıristiyanların desteğini almak istemiş olabilir. Nitekim Eusebius, Licinius ve Constantinus'u iki pagana (Maximinus Daia ve Maxentius) karşı savaşan iki Hıristiyan olarak tasvir etmektedir (Eusebius, *HE*, 9.9.1). Diğer yandan çok daha önemlisi, Licinius'un kontrolü altındaki Kapadokya Caesarea'sında (Kayseri) 314 yılında toplanan bir kilise konsili "Ermenilerin havarisi" Aydınlatıcı Gregorius'u Ermenilerin piskoposluğuna (*katholikos*) getirmişti. Ermenilerin resmi olarak Hıristiyanlaştırılmasının Roma dünyasına en önemli katkısı, onları kültürel ve dinsel olarak Sasanilerden tamamen koparmak ve böylece Roma ve İran arasında, Roma yanlısı bir tampon bölge haline getirmekti. Herhalde doğuda imparator olan Licinius açısından bu yabana atılacak bir imkân değildi. Sonuç olarak, iki imparatoru Milano'da buluşturan ve Hıristiyanlara karşı izlenen politikayı köklü biçimde değiştirmelerini sağlayan, kendi iç politik endişeleri olduğu kadar, devletlerarası politikalarda yaratmayı planladıkları yeni fırsatlar da olmalıdır.

TURHAN KAÇAR
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
DENİZLİ

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

Eusebius, *The Ecclesiastical History I-II*, (Loeb edisyonu, K. Lake & J.E.L. Oulton), Londra, 2000.

Eusebius, *Life of Constantine*, (İngilizce çeviri ve yorum Averil Cameron & Stuart G. Hall), Oxford, 1999.

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, (Çeviri ve notlar J.L. Creed), Oxford, 1984.

M. V. Anastos, "The Edict of Milan (313): A Defence of its Traditional Authorship and Designation", *Revue des études byzantines*, tome 25, (1967), 13-41.

T.D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Oxford, 1981.

N. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church*, Londra, 1972.

J. Burckhardt, *The Age of Constantine the Great*, (İngilizce çeviri, M. Hadas), Londra, 1949.

P.S. Davies, "The Origin and Purpose of the Persecution of AD 303", *The Journal of Theological Studies*, 40/1 (1989), 66-94.

G.E.M. De Ste. Croix, *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*, Oxford, 2006.

W.H.C. Frend, *The Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Cambridge, 2008.

A.H.M. Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, Toronto, 1997.

P. Keresztes, "From the Great Persecution to the Peace of Galerius", *Vigiliae Christianae*, 37/4, (1983), 379-399.

R. Lane Fox, *Pagans and Christians. In the Mediterranean World from the Second Century AD. To the Conversion of Constantine*, Harmondsworth, 1986.

O. Nicholson, "The 'Pagan Churches' of Maximinus Daia and Julian the Apostate", *The Journal of Ecclesiastical History*, 45/1, (1994), 1-10.

J. Stevenson, *A New Eusebius. Documents illustrating the history of the Church to AD 337*, Londra, 1987.

Kürt Tarihi

Tüm Gazete Bayilerinde ve Kitapçılarda

İletişim 0 532 173 25 09

DÖRT DEVRE ŞAHİTLİK ETMİŞ BİR OSMANLI PAŞASI

MÜŞİR DELİ FUAT PAŞA

SARO DADYAN

Fuat Paşa, İşkodra İsyanı'nı bastırarak ve Karadağ Muharebeleri'nde de büyük başarılara imza atarak herkesin dikkatini üzerine çekince bu sefer Tuna Ordusu'na nakledilerek yeni başlayan ve "93 Harbi" olarak tarihe geçen Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. Osmanlı ordusunun büyük kayıplar verdiği ve birçok cephede bozguna uğradığı bu savaşta Fuat Paşa, Rusları Bulgaristan'daki Elena Mevkii'nde yenip düşmanın birçok mühimmatını ele geçirince büyük oranda halkın sevgisini kazandı ve "Elena Kahramanı Fuat Paşa" olarak anılmaya başlandı.

Müşir Fuat Paşa.

Sumru Toydemir Koleksiyonu.

Sağlıklı yaşamı ve uzun ömrü sayesinde Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülhamid, Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin dördüne de şahit olmuş ve bu dört devirde de farklı roller oynamış olan Müşir Fuat Paşa, İncirköylü Refet Hasan Paşa'nın oğludur. 1793'te Kuzey Kafkasya'da dünyaya gelen Hasan Paşa ise Toga Aşireti Beyi İslam Bey'in kızı ile Huzur müderrisi Şakir Efendi'nin oğullarıdır. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek enişteşinin himayesiyle saraya haseki olan Hasan Refet, kariyerine asker olarak devam etmiş ve 1839'da mirliva rütbesiyle o sırada Mısır'ın hâkimiyetinde olan Sudan'a vali tayin edilmiştir. İstanbul'da Boğaziçi'ndeki İncirköy'ünde ikamet ettiğinden dolayı "İncirköylü Hasan Refet Paşa" olarak tanınmıştır.[1] 1835 senesinde İstanbul'da dünyaya gelen Fuat Paşa da 1839'da babasıyla birlikte Mısır'a giderek öğrenimini buradaki Abbasiye Askeri Mektebi'nde tamamladı ve Süvari Zabiti çıkarak Mısır ordusu içerisinde görev aldı. Bunun yanı sıra bir müddet mezun olduğu Abbasiye Akademisi'nde de dersler verdi.[2]

1869'da İncirköylü Hasan Paşa, İstanbul'a dönerek ferik rütbesiyle Teşrifat-ı Askeriye'ye memur tayin edildi. O sırada babasıyla beraber İstanbul'a dönen Fuad Efendi de miralay rütbesindeydi.[3] İstanbul'a döndüğünde Dar-ı Şura-yı Askeriye'de görevlendirildi. 1872'de aşiret ayaklanmalarını bastırmak üzere mirliva rütbesiyle Kerkük'e kumandan tayin edildi. Aynı sene Yanya Tümen Kumandanlığı'na, 1874'te ise İşkodra Kumandanlığı'na atandı.1876'da Ahmed Muhtar Paşa'nın maiyetinde Karadağ Savaşları'na katıldı. Bu savaşta gösterdiği yararlılıklar ve kahramanlıklar üzerine rütbesi ferik mertebesine yükseltildiği gibi, savaş sırasında gösterdiği "fevkalade şecaat ve delalet"ten dolayı da o tarihten sonra "deli" lakabıyla anılmaya başlandı ve tarihe Deli Fuat Paşa olarak geçti.[4] Fuat Paşa, "deli" lakabını herhangi bir hastalığından dolayı kazanmamıştı. Paşa'ya bu lakap ilk zamanlar savaş meydanlarında gösterdiği cesaretinden dolayı yakıştırılmış, ilerleyen dönemlerde ise hiçbir şekilde sözünü sakınmaması ve hakaret boyutuna varan eleştirileri nedeniyle "deli" unvanını muhafaza etmişti.

Fuat Paşa, İşkodra İsyanı'nı bastırarak ve Karadağ Muharebeleri'nde de büyük başarılara imza atarak herkesin dikkatini üzerine çekince bu sefer Tuna Ordusu'na nakledilerek yeni başlayan ve "93 Harbi" olarak tarihe geçen Osmanlı-Rus Savaşı'na katıldı. Osmanlı ordusunun çok büyük kayıplar verdiği ve birçok cephede bozguna uğradığı bu savaşta

Fuat Paşa, Rusları Bulgaristan'daki Elena Mevkii'nde bozguna uğratıp düşmanın birçok mühimmatını ele geçirince büyük oranda halkın sevgi ve saygısını kazandı ve bir milli kahramana dönüşerek "Elena Kahramanı Fuat Paşa" olarak anılmaya başlandı. Osmanlı ordusu mağlup olup ricat ederken de artçı muharebelerde Fuat Paşa'nın büyük yararlılıkları görüldü. Gösterdiği tüm bu faydalar ve kahramanlıklar neticesinde de 1878'de kendisine en yüksek askeri rütbe olan müşir unvanı verilerek Umum Kumandanlık Vekâleti'ne tayin edildi. Aynı zamanda "hünkâr yaveri" tayin edilerek barışın sağlanmasının ardından düşmanın Rumeli'de işgal ettiği yerlerden gelişinde buraların geri alınmasına memur edildi.[5] Fuat Paşa'ya müşir rütbesi verildiğinde babası İncirköylü Hasan Paşa hâlâ hayattaydı ve rütbesi ferikti. Yani Hasan Paşa artık askeri hiyerarşi içerisinde oğlundan sonra geliyordu. Yüz sekiz yaşına kadar yaşayan ve 1901'de vefat eden İncirköylü Hasan Paşa'ya oğlundan dokuz sene sonra, 1887'de müşir rütbesi verildi.[6]

Savaşın nihayete ermesiyle *yaver-i ekrem-i hazret-i şehriyari* olan Fuat Paşa, Ayastefanos ve çevresinde konuşlanan Rus ordusuna karşı alınacak tedbirler ve olası bir saldırı halinde İstanbul'un korunması adına yapılacak savunma hususunda kurulan çeşitli askeri komisyonlarda görev aldığı gibi Dördüncü Ordu'nun kumandası da kendisine verildi.[7] Bu dönemde Fuat Paşa büyük oranda Sultan Abdülhamid'in yanında yer alarak askeri konularda padişaha danışmanlık etti. Sultan Abdülhamid, o sırada el altından Fuat Paşa'ya emir verdiğini ve Rus saldırısına karşı bir ordu hazırlattığını sık sık dile getirmiş, hatta Ayastefanos Anlaşması hakkında Avrupa basınında yer alan haberlere gönderdiği tekziplerde dahi bu durumu vurgulamıştır.[8] Aynı şekilde Sultan Abdülhamid ilerleyen yıllarda da, o sırada Fuat Paşa ile olan mesaisini ve paşaya gizlice emir vererek taburlar kurdurttuğunu ve bir müdafaa hattı oluşturduğunu sürekli şekilde doktoru Atıf Hüseyin Bey'e anlatmış[9] ve paşanın kendisine olan yardımlarını şu şekilde betimlemiştir:

"Ben muharebe geçirmişim... Üçünü bilirim... Moskoflar, İstanbul'un yanına, kapısına dayanmış idi... Bir Fuat Paşa'dan başka bana yardım eden olmadı... Üç gece uyuyamadığımı... Gizlice toplarla hatt-ı müdafa tertip ettirdim... Ruslar hissetseler İstanbul'a gireceklerdi..."[10]

"Ruslar Ayastefanos'a geldikleri zaman İngiliz donanması da Boğaz'dan girmiş Ayastefanos karşısına demirlemiş idi... O zaman bana bir kişi yardım etti... O da Deli Fuat Paşa..."[11]

Fuat Paşa, Fransızcaya son derece hâkim ve Fransız aksanıyla konuşması ile tanınan bir isimdi. Bundan dolayı paşaya, Sultan Abdülhamid döneminde askeri görevlerinin yanı sıra bazı diplomatik görevler de verildi. Bu görevlerin başında da Rus Çarı ile görüşmeler geliyordu. Çar yazı geçirmek üzere Yalta'daki sayfiyesine geçtiğinde Osmanlı sınırına yakın bir mevkie taşındığından dolayı her sene İstanbul'dan bir heyet gönderilerek çara hoş geldiniz denir ve padişahın iyi niyetleri bildirilerek hediyeler takdim edilirdi. Bu heyetin amirliği de Fuat Paşa'ya verildi ve paşa defalarca Rus çarları ile samimi bir şekilde görüşebilme imkânı buldu.[12] Hatta Çar Aleksandr, bu ziyaretler sırasında Fuat Paşa'yı kabul ettiği bir gün Kırım Sahili'nde demir atmış Rus donanmasını göstererek, "Bu toplar size karşı değil, düşmanlarımıza karşı hazırdır. Zira Rusya'nın Türkiye ile artık ne dinen ne de siyaseten hiçbir isteyeceği kalmamıştır. Selamlarımla birlikte bu sözlerimi sultanınıza iletiniz, bu donanma hiçbir zaman onun aleyhine değildir ve her zaman onun emrine amadedir" demişti.[13] Fuat Paşa, çarla her görüşmesinden sonra gözlemlerini, çar ve Rusya hakkındaki izlenimlerini anlatan bir layiha hazırlayarak Sultan Abdülhamid'e takdim ediyordu.[14] Ayrıca Sultan Abdülhamid'in çara ve çariçeye verdiği Osmanlı nişanları da yine Fuat Paşa'nın eliyle takdim ediliyordu.[15] Fuat Paşa, bu rutin ziyaretlerin dışında da 1894 senesinde "fevkalade sefir" tayin edilerek Viyana'ya ve Sankt Petersburg'a gönderildi.[16]

Fuat Paşa'nın babası İncirköylü Refet Hasan Paşa.

Sumru Toydemir Koleksiyonu

Eylül 1896'da İstanbul'da Kürt hamalları Ermenilere saldırıp katliama girişince Fuat Paşa, emrindeki askerleriyle Ermenileri koruma yoluna gitti ve kaçan Kürt hamallarına ateş açtırarak katliamın önüne geçmeye çalıştı. Paşanın alenen Ermeni ahaliden yana olması da farklı noktalara çekilerek aleyhinde jurnallerin verilmesine ve kendisine bir kat daha fazla şüpheyle bakılmasına neden oldu.

Müşir Fuat Paşa, Sultan Abdülhamid devrinin en önde gelen ve en büyük iltifatlara ve ihsanlara mazhar olan isimlerinden bir tanesi oldu. Resmi törenlerde padişahın tahtının yanında durarak saçağı tutmak vazifesi de paşaya verildi.[17] İsmail Müştak Mayakon, bu törenlerden bir tanesini şu satırlarla kaydediyor:

"İki sarıklı çekilince mızıkanın taşkın ahengi salonun ortasına boşandı, bayramlaşma başlamıştı. O aralık tahtın yanı başında sağlam yapılı, iri, dimdik duruşlu bir asker paşası peyda oldu. Bu Müşir Fuat Paşa idi. Fuat Paşa, tahtın kenarına gelerek Sultan Hamid'in bir işaretiyle saçağı eline aldı. Başta Sadrazam olduğu halde vükela, erkânı devlet, teşrifata dâhil bütün memurlar, askerler, renk renk cüppeleriyle ulema birer birer gelip bu saçağı öptüler... Tahta yaklaşmıştım, Hünkâr beni görünce gülümsedi. Tabii yüzümü bilmezdi, fakat göğsümdeki altın maarif madalyasından yeni hizmete aldığı kâtip olduğumu anlamıştı. Saçağı öpeceğim sırada Fuat Paşa'ya beni göstererek: 'Bu sene Mülkiye Mektebi'nden birinci çıkan... Mabeyin Kâtipliğine aldım' dedi."[18]

Müşir Fuat Paşa hem saraydan gördüğü bunca iltifata hem de tüm halkın sevgisini kazanmış bir milli kahraman olarak kabul edilmesine rağmen Gazi Osman Paşa örneğinde olduğu gibi Yıldız Sarayı'nda ikamete mecbur edilmemişti. Fuat Paşa'nın Mısır'daki emlakinden sağladığı hatırı sayılır bir geliri vardı ve bunun yanı sıra Sultan Abdülhamid de borasit ve neft gibi bazı maden yataklarının imtiyazını paşaya hediye etmişti, bu madenlerin de zengin damarlı çıkması sayesinde paşa büyük bir gelire sahip oldu.[19]

Fuat Paşa, son derece cömert, debdebeli ve eğlenceli bir hayat yaşamayı seven bir kimseydi. Sahip olduğu bu büyük servet de ona istediği gibi yaşama imkânını tanıyor, paşanın Boğaz'ın iki yakasındaki konaklarında ve yalılarında sürekli toplantılar, sohbetler, çalgı âlemleri düzenleniyordu ve çevresi sürekli kalabalıktı.[20] Fuat Paşa'nın debdebeli ve eğlenceli hayatı herkesin dillinde geziyor, onun yalılarının ve bahçelerinin şöhreti herkesçe biliniyordu. Hatta Sultan Abdülhamid dahi şehzadelik yıllarından bahsederken, "Köşkün bahçesini pek güzel yaptırmıştım. O zaman bir benim bahçem, bir de karşısında, Çubuklu'da Fuat Paşa'nın bahçesi İstanbul'da meşhur idi" diyordu.[21] Fuat Paşa ise tüm bu debdebeli ve şöhretli yaşam içerisinde jurnallenmekten korkmak şöyle dursun, alenen Sultan Abdülhamid'in idare tarzını ve çevresindeki isimleri tenkit etmekten geri durmuyordu. Hatta 1896 gibi Sultan Abdülhamid'in istibdat rejiminin doruk noktasında olduğu bir dönemde dahi Avrupa gazetelerine padişahın idare tarzı ve devlet ricali aleyhine röportajlar vermekte beis görmüyordu.[22]

Bu durum doğal olarak padişahın Fuat Paşa'ya şüpheyle yaklaşmasına neden oluyor ve jurnalcilerin iştahını kabartıyordu. Fuat Paşa aleyhine birbiri ardına, hatta Türkçe bile bilmeyen kimseler tarafından Rumca jurnaller veriliyordu.[23] Dağıstanlı süvariler meselesinde olduğu gibi Fuat Paşa'nın bu jurnaller yüzünden zaman zaman başı ağrıyabiliyor, saraya davet edilerek bir biri ardına sorgulara çekilebiliyordu[24] ama bu olaylar dahi paşayı frenlemeye yetmiyordu. Eylül 1896'da İstanbul'daki Kürt hamalları Ermeni halka saldırıp bir katliama girişince Fuat Paşa, emrindeki askerleriyle Ermeni halkı koruma yoluna gitti ve kaçan Kürt hamallarına ateş açtırarak kalabalığın önüne geçmeye çalıştı. Paşanın alenen Ermeni ahaliden yana olması da farklı noktalara çekilerek aleyhinde jurnallerin verilmesine ve kendisine bir kat daha fazla şüpheyle bakılmasına neden oldu.[25]

Fakat bu jurnal furyasının içerisinde Fuat Paşa'yı en rahatsız edeni İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Payitahttaki belalıların en başlılarından olan ve Yaver-i Hususi meşhur Fehim Paşa ile yedi başlı ejdere benzeyen avenesi"[26] şeklinde tabir ettiği Serhafiye Fehim Paşa'nın ve adamlarının jurnalleri ve hareketleriydi. Padişahın takdirini ve ihsanlarını kazanmak uğruna her daim aşırı hareketlerde bulunan Fehim Paşa, hiçbir zaman

Fuat Paşa ve emrindeki askerler, Eylül 1896'da Ermenilere saldıran Kürt hamallarını ateş açarak dağıtırken.

The Illustrated London News

Fuat Paşa gençlik yıllarında Kahire'de.

Sumru Toydemir Koleksiyonu

lafını sakınmayan ve yeri geldiğinde padişahı bile eleştirmekten imtina etmeyen Fuat Paşa'yı hedef seçti. Fakat Fehim Paşa'nın ve adamlarının yaptıkları artık taciz raddesine varıyor, gerek Fuat Paşa, gerekse adamları ve çevresindeki kimseler Fehim Paşa'nın adamları tarafından sürekli izleniyor ve jurnal ediliyordu. Fuat Paşa'nın evine gelen misafirler sokak ortasında çevrilerek sorguya tabi tutuluyorlardı. Bu hareketlere son derece sinirlenen Fuat Paşa, bir gün Fehim Paşa'yı kenara çekip sert bir şekilde uyarmış kendisini takip eden hafiyeleri sokak ortasında dayağa çektiği dahi olmuştu.[27]

Bu takibattan çok sıkılan Fuat Paşa, adamlarına Fehim Paşa'yı yahut onun bir adamını evinin etrafında gördükleri takdirde içeri çekip dayak atmalarını emir verdi. Hatta bir gün konağın etrafından geçen Sadaret Seryaveri Cemil Paşa, Fehim Paşa zannedilerek Fuat Paşa'nın adamları tarafından dövüldü. Fuat Paşa ise tüm bu olanları, "Yanlışlık oldu ama onun da hakkıydı" diyerek geçiştiriyordu.[28]

Nihayetinde 1902 senesinde Fuat Paşa'nın Şehzadebaşı'ndaki konağının çevresinde Fehim Paşa'nın adamları ile Fuat Paşa'nın adamları birbirine girdi, silahlar dahi çekilerek büyük bir çatışma başladı ve bu mücadele Şehzadebaşı Camii'nin avlusuna kadar yayıldı. Çatışmada birçok yaralının yanı sıra iki kişi de hayatını kaybetti. Fuat Paşa da çatışmanın çıktığı Cuma günü Yıldız Sarayı'na bir pusula göndererek hastalığından dolayı Cuma Selamlığı'na katılamayacağını bildirmişti. Bunun yanı sıra Fuat Paşa'nın oturduğu Şehzadebaşı'ndaki konak da her sene kışı geçirmek üzere, 1899'da oğulları Sabahaddin ve Lütfullah Beyler ile beraber Avrupa'ya kaçan Damat Mahmud Celaleddin Paşa'dan kiralanıyordu. Tüm bunları fırsat bilen Fehim Paşa, Fuat Paşa'nın Damat Mahmud Celaleddin Paşa ile beraber olarak padişah aleyhine bir harekât planladıkları ve emirlerinde silahlı adamlar beslediklerini, bu yüzden kendi adamlarıyla Fuat Paşa'nın adamları arasında çatışma çıktığı hakkında bir jurnal verdi. Cuma Selamlığı'nın hemen ardından Yıldız Sarayı'na davet edilen Fuat Paşa, hiç hazzetmediği Başmabeyinci Arap İzzet Paşa'nın dairesine alınarak Hassa Müşiri Rauf Paşa başkanlığındaki bir heyet tarafından sorguya alındı. Fuat Paşa ise tüm suçlamaları reddederek, "Efendimiz olanları unuttu mu? Teessüf ederim ki benim gibi sadık askerini birtakım ite köpeğe feda ediyor!" gibi cevaplar veriyordu. Daha sonra Divan-ı Harp'te yargılanan Fuat Paşa'nın padişaha suikast düzenlemek ve devlet görevlileriyle çatışmak suçuyla idamı kararlaştırılsa da Sultan Abdülhamid bu cezayı tüm rütbe ve nişanlarının alınarak Şam'a sürgün edilmesi yönünde değiştirdi.[29]

Hatıratlardan ve belgelerden anlaşıldığı üzere, her ne kadar Fuat Paşa'nın tüm rütbe ve nişanları alınmış olsa da kendisi hâlâ halkın gözünde bir milli kahramandı. Zira Şam'da kendisini karşılamak üzere yapılan törenin fotoğrafına bakıldığında da bu durum gözler önüne serilmektedir. Fuat Paşa'ya halk tarafından gösterilen bu sevgi ve saygı sadece onun büyük bir asker olmasından ileri gelmiyordu. Bunun yanı sıra hafiyeleri alenen eleştirmesi ve her kesimin nefretini kazanmış olan Fehim Paşa nedeniyle sürgün ediliyor olması da sessiz bir protesto niteliğinde halkın Fuat Paşa'yı desteklemesi durumunu doğuruyordu. Fuat Paşa'yı sürgüne götürecek olan İzzettin Vapuru'na

Fuat Paşa'nın sürgün gittiği Şam'da karşılanışı.

Sumru Toydemir Koleksiyonu

Damat Mahmud Celaleddin Paşa.

Yazarın koleksiyonu

nakledilmesinden sorumlu olan Yedi Sekiz Hasan Paşa:

"Ben bu iradeyi icra edeceğim, bu vazifemdir. Bu uğurda ölür ve öldürürüm de! Ancak bu kadar gazalarda bulunmuş, devlete bu kadar hizmetler etmiş böyle bir zatı bu hale getiren çapkınların Allah cezasını

Fuat Paşa, Fenerbahçe'deki köşkünde.

Sumru Toydemir Koleksiyonu.

versin!" diyor ve Fuat Paşa'ya da, sabret diyerek teselli veriyordu.[30]

Aynı şekilde Sultan Abdülhamid'e en yakın isimlerden Başmabeyinci Tahsin Paşa da bu sürgün kararını hazmedemiyor ve padişah kendisine "Fuat Paşa'yı nerede oturtmak lazım gelir?" diye sorduğunda "Çit Köşkünde" yani Yıldız Sarayı'nın içerisinde diyebiliyordu. Tahsin Paşa ayrıca *Yıldız Hatıraları* isimli eserinde Fuat Paşa'nın sürgünüyle ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

"Fuat Paşa gibi vatanına harp meydanlarında hizmet etmiş ve bütün ailesi efradını en yüksek vatan terbiyesiyle yetiştirmiş mert ve kerim bir askeri Fehim Paşa gibi şımarık bir jurnalcinin siyasetine ve şunun bunun ihbaratına feda ederek senelerce müddet bir konak içinde hapis ve kahretmek güç affolunur şiddetlerdendir. Sarayın bu hareketinden sonra jurnalcilik bir kat daha revaç bulmuştu, bu da pek tabii idi."[31]

Nihayetinde İzzettin Vapuru'nabindirilen Fuat Paşa, Faik Paşa'nın nezaretinde 22 Şubat 1902 günü Şam'a ulaştırılarak burada kapatıldığı konakta altı seneden fazla bir süre 1908'deki Meşrutiyet'in ilanına kadar hapis hayatı yaşadı.[32] Fuat Paşa, Şam'da sıkı bir bir tarassut altında tutuluyor ve kimse ile görüşmesine izin verilmiyordu. Bu muhafazaya rağmen Sultan Abdülhamid, hapis tutulan Fuat Paşa hakkında vehme kapılıyor ve Suriye valisi tarafından padişaha her akşam şifreli telgraf gönderilerek Fuat Paşa'nın "muhafazasına itina olunduğu" bildiriliyordu.[33] Aynı zamanda bu vaka sadece Fuat Paşa'yı değil, tüm ailesini ve çevresini etkilemiş, zaman içerisinde paşaya yakın birçok isim de ya görevden alınmış yahut sürgüne gönderilmişti. 1903'te Diyarbakır'a sürgün edilen ve ilerleyen yıllarda sadrazam olacak olan Fuat Paşa'nın damadı Salih Hulusi Paşa da bu sürgünlerden bir tanesiydi.[34]

Zaman içerisinde Fuat Paşa'nın Şam'da hapis tutulduğu konağın etrafı, dışarıyla temasın tamamıyla kesilmesi adına büyük duvarlarla çevrilmişti. 1908'de Meşrutiyet ilan edilince bu duvarlar "Yaşasın Hürriyet" diye bağrışan halkın sevinç gösterileri arasında yıkıldı. Fuat Paşa ise halka dönerek, "Hürriyet iyidir, fakat siz daima 'Yaşasın Kanun' diye bağırın" diyordu.[35] Halkın büyük sevinç gösterileri ve tezahüratları arasında İstanbul'a dönen Fuat Paşa'nın halk nezdindeki saygınlığı bir kat daha artmıştı. Zira o artık imparatorluğa cephelerde hizmet etmiş ve birçok zafere imza atmış büyük bir kumandanın yanı sıra, istibdat devrinin ve jurnalcilerin de zulmüne uğramış ve tüm Osmanlılar gibi 1908 İnkılâbı ile hürriyetine kavuşmuş bir kimseydi. Nitekim hazırlanan Meşrutiyet posterlerinde de artık Namık Kemal ve Midhat Paşa gibi kültleşmiş isimlerin yanında Fuat Paşa da resmediliyordu.

Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki Fuat Paşa, Sultan Abdülhamid'in tutumunu ve jurnalciliği alenen eleştirmekle beraber Meşrutiyet'in iadesi gibi bir amaca hiçbir zaman hizmet etmemiş, hatta bunu telaffuz dahi etmemiştir. Onun Meşrutiyet'in amilleri arasında gösterilmesinin ve resmedilmesinin tek sebebi ahalinin Fehim Paşa'ya ve jurnalciliğe olan kininden ötürüdür. Fuat Paşa da büyük başarılara imza atmış, en yüksek rütbe ve nişanlara sahip olmuş bir asker olmasına rağmen bu jurnal furyasından nasibini aldığı ve birçok eziyet çektiği için Meşrutiyet döneminde bir kahramana dönüştürülmüştür.

İstanbul'a döndükten sonra Fuat Paşa'ya bir iade-i itibar yapıldı, Sultan Abdülhamid, Eylül 1908'de paşanın tüm rütbe ve nişanlarını iade ettiğini ilan etti. Bunun üzerine hemen Daire-i Askeriye'ye emir gönderilerek paşanın tüm nişanlarının ve altın kılıcının iadesi emredildi. Sultan Abdülhamid, ayrıca bir lütufta bulunarak eğer kaybolmuşsa kendisi Fuat Paşa'ya bizzat bir altın kılıç hediye etmek istediğini bildirdi.[36] Mart 1909'da ise yedi sene kadar önce Fehim Paşa'nın adamlarıyla çatışan Fuat Paşa'nın adamlarının sivil memurlar oldukları görülerek hastane masraflarının dahi devletçe karşılanması kararlaştırıldı ve Fuat Paşa'ya verilen değer bir kere daha gösterildi.[37] Bunun yanı sıra daha önce de olduğu gibi yine birçok maden imtiyazı Fuat Paşa'ya ve ailesine verildi hatta paşanın eşi Fatma İnşirah Hanım dahi Van'ın Beşparmak Kareyesi'ndeki bir neft madeninin imtiyaz sahibi oldu.[38]

Fuat Paşa, Kasım 1909'da Sultan Mehmed Reşat tarafından Ayan Azası, yani Senatör tayin edildi.[39] İttihatçılara da karşı bir isim olarak bilinen Fuat Paşa, bir müddet Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başkanlığını da üstlendi.[40] Fuat Paşa'nın Meclis-i Ayan'da yaptığı konuşmalar incelenecek olursa askeri mevzulardan, şehir planlamacılığına, medeni hukuktan, eğitime kadar birçok mevzuda söz aldığı ve takrirler verdiği görülür. Bunun yanı sıra sürekli olarak yaptığı karşılaştırmalardan ve verdiği örneklerden de Avrupa ülkelerindeki idare tarzına da tam manasıyla vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Fuat Paşa, II. Meşrutiyet döneminde de son derece aktif bir rol oynadı, özellikle Balkan Savaşları sırasında yetmiş yedi yaşını geçmiş olmasına rağmen sürekli kendisine de askeri vazifeler

verilmesini talep ediyordu. O sırada Bulgar ordusu, Osmanlıları mağlup etmişti ve Osmanlı ordusu çekilemeye başlamıştı. Bunun üzerine Çatalca'da yeni bir müdafaa hattı tesis edilmesi kararlaştırılarak Şehzade Yusuf İzzettin Efendi ile Gazi Ahmed Muhtar Paşa başkanlığında bir heyetin Çatalca'ya gitmesi kararlaştırıldı. Fakat Gazi Ahmed Muhtar Paşa, hastalığını öne sürerek gidemeyeceğini söyleyince bu görevi Fuat Paşa hemen kabul ederek Şehzade Yusuf İzzetin Efendi ile beraber 11 Kasım 1912 günü Çatalca'ya gitti.[40]

Fuat Paşa yaşlılık yıllarında.

Sumru Toydemir Koleksiyonu.

O sırada birçok kimsenin yaşadığı acıyı Fuat Paşa da yaşayarak Çatalca'ya varmasından birkaç gün sonra, Aralık 1912'de oğlu Said Fuat Bey'in şehit düştüğü haberini aldı, Said Bey'i kaybetmesinin üzerinden henüz bir ay geçmeden de Ocak 1913'te bu sefer diğer oğlu Reşit Fuat Bey şehit oldu.[42] Her şeye rağmen vazifesine devam eden Fuat Paşa, Sazlıdere Müdafaa Hattı'nı tesis etti. Fuat Paşa, Balkan Savaşları'nda iki oğlunu kaybettikten sonra, aynı acıyı I. Dünya Savaşı'nda da yaşadı ve 1915 senesinde oğlu Halil Fuat Bey Çanakkale Cephesi'nde şehit düştü.[43] Fuat Paşa üçüncü oğlunu da kaybettiği 1915 senesinde yine görev almaktan çekinmeyerek fevkalade bir heyetin reisi olarak Berlin ve Viyana'ya gitti.[44]

Her şeye rağmen aktif bir rol oynamaya ve yeni görevler almaya çalışan Fuat Paşa'nın Milli Mücadele yıllarında da büyük hizmetleri görüldü. Anadolu'dan yana tavır takınan Fuat Paşa, Milli Mücadele'yi destekledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde Fuat Paşa, Ankara ile İstanbul arasında bir köprü vazifesi görüyordu. Harekât-ı Milliye tarafından alınan kararlar eski valilerden Bekir Sami Bey tarafından mektupla Fuat Paşa'ya bildiriliyor, Fuat Paşa da bu mektupları Sultan Vahdettin'e arz ediyordu.[45] Sivas Kongresi'nin 30 Eylül 1919 tarihli kararı da Sultan Vahdettin'e bizzat Fuat Paşa'nın eliyle takdim edilmiş ve yaptığı baskıyla padişahı Damat Ferit Hükümeti'ni düşürmeye ikna edebilmişti.[46]

Ömrünün son yıllarını İstinye'deki yalısında münzevi bir şekilde geçiren Fuat Paşa, torunlarının beyanatına göre son yıllarında görme yeteneğini kaybettiği gibi muhakeme yeteneğini de kaybetti. 17 Nisan 1931'de vefat eden Fuat Paşa, Eyüp'e defnedildi. İstinye'deki yalısı bugün hâlâ ayakta olup Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü tarafından kullanılmakta ve yalının bulunduğu cadde de "Müşir Fuat Paşa Caddesi" adını taşımaktadır.

Müşir Fuat Paşa'nın Torunu, Büyükbabasını Anlatıyor

Bu bölüm, Emine Çiğdem Tugay ile Mehmet Selim Tugay'ın, Fuat Paşa'nın kızı Ayşe Mediha Hanım'ın kızı Alime Toydemir ile yaptıkları geniş bir röportaj üzerinden hazırlanmıştır. 2003 senesinde vefat eden Alime Hanım'ın çocukluk yılları Müşir Fuat Paşa'nın İstinye'deki yalısında geçmişti ve Fuat Paşa'yı birebir görmüş son birkaç insandan birisiydi.

Allenizde Fuat Paşa hakkında neler anlatılırdı?

Fuat Paşa, İncirliköylü Hasan Paşa'nın oğluymuş. Tabii devlete hizmetlerde bulunmuş büyük bir kumandanmış. Hatta kendisine babasından önce müşir rütbesi verilmiş, Fuat Paşa salona girdiği zaman rütbesi daha yüksek olduğu için babası ayağa kalkar ve asker selamına dururmuş. Babası kendisine böyle hürmet gösterince Fuat Paşa da çok üzülürmüş ve "Ya size de müşir rütbesi versinler yahut benim rütbemi düşürsünler" dermiş. Nitekim daha sonra Fuat Paşa'nın babası Hasan Paşa'ya da müşir rütbesi verilmiş. Fuat Paşa esas Osmanlı-Rus Savaşı'nda çok büyük yararlıklar göstermiş, o sırada Ruslar Yeşilköy'e gelince Fuat Paşa İstanbul'un savunulduğu havasını yaratmak için ahşap kuleler yaptırmış ama tabii kulelerin içerisinde doğru dürüst asker yokmuş. Hatta Rus ordusunun başkomutanı çara telgraf çekmiş "Burada bir deli var, bize karşı durmaya çalışıyor" diye, zannedersem "deli" lakabı da oradan kalmış. Bir de annemin anlattıklarından hatırladığım Fuat Paşa, Çamlıca suyundan başka su içmezmiş. Hatta bir gün annemim evine geldiğinde su istemiş, herkes ne yapacağını şaşırmış, evde Çamlıca suyu yokmuş, sonra mecburen kuyu suyu getirmişler. Fuat Paşa da yine anneme iltifat etmek için "Mediha, bu ne kadar güzel bir su, Çamlıca'dan mı getirtiyorsunuz?" demiş. Fuat Paşa, çocuklarının eğitimine de çok önem vermiş olacak ki dayılarımdan başka annem ve teyzelerim de hep Fransızca konuşurlardı ve her biri ayrı bir müzik aleti kullanırdı.

Fuat Paşa'nın sürgünüyle ilgili hiçbir şey anlatılır mıydı?

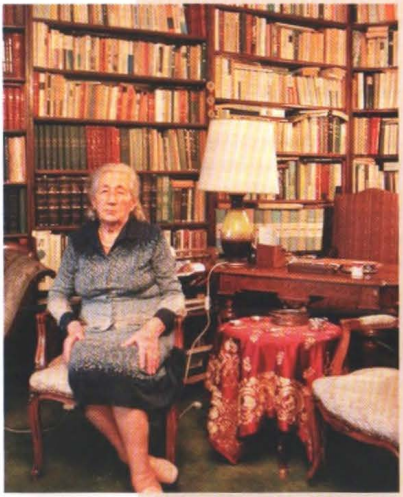
Büyükbabam, Sultan Abdülhamid'e karşı çıktığı için Şam'a sürgüne gönderilmiş. Hatta o sırada Ali dayım ile Münevvere teyzemin kocası İshak Paşa da sürülmüş. Şam'da kapatıldığı konağın yanından da dere gibi bir şey akarmış ve Fuat Paşa bazı pusulalar yazıp bu suya atar, sonra onları alan kimseler de İstanbul'a haber gönderirlermiş. Fakat sonra İngilizler bunu farkedince konağın etrafına büyük tahta perdeler çekilmiş.

Fuat Paşa nerede otururdu?

Fuat Paşa esasında eskiden Kadıköy'de Fenerbahçe'deki köşkünde otururmuş hatta köşkün olduğu o sokak yakın zamana kadar Fuat Paşa Sokağı'ydı fakat sonra oranın adını değiştirip Ayanoğlu Sokağı yaptılar. Benim zamanımda Fenerbahçe'ye gidilmez, yaz-kış İstinye'deki yalıda yaşanırdı. Fuat Paşa eğlenceye çok düşkünmüş, eskiden yalılarda eğlenceler, mehtap sefaları falan yapılırmış ama Şam'dan, sürgünden döndükten sonra daha eğlenceler falan yaptırmamış, benim zamanımda öyle şeyler yoktu.

Siz Fuat Paşa'nın yalısına nasıl taşındınız?

Fuat Paşa'nın Mısır'dakiler hariç, on sekiz çocuğu vardı. Benim annem, Fuat Paşa'nın üçüncü eşi Fatma İnşirah Hanım'dan olan kızıydı, Babam da

Fuat Paşa'nın torunu Alime Toydemir.

Fotoğraf: Emine Çiğdem Tuğlu

Şam'da kapatıldığı konağın yanından da dere gibi bir şey akarmış ve Fuat Paşa bazı pusulalar yazıp bu suya atar, sonra onları alan kimseler de İstanbul'a haber gönderirlermiş. Fakat sonra İngilizler bunu fark edince konağın etrafına büyük tahta perdeler çekilmiş.

Mabeyin Müşiri Eğinli Said Paşa'nın oğluydu. Annemle babam evleneceği zaman iki büyükbabam birbirleriyle yarıştıklarından çok tantanalı büyük bir düğün olmuş. Fakat daha sonra babam elli iki gibi genç bir yaşta vefat edip de annem dul kalınca Fuat Paşa bizi de İstinye'deki yalısına aldırttı. İstinye'deki yalı, hep Avrupa mobilyaları ile döşenmiş, altın varaklı Fransız takımlarının, büyük avizelerin olduğu bir yalıydı.

Siz Fuat Paşa hakkında neler hatırlıyorsunuz?

Fuat Paşa, uzunca boylu, güçlü-kuvvetli, son yıllarında artık gözleri görmeyen fakat hiç kimseden de yardım istemeyen dimdik durmayı bilen bir adamdı. Ben yalıya geldiğimde sekiz-dokuz yaşlarındaydım, biz çocukları pek Fuat Paşa'nın yanına yaklaştırmazlardı. Paşa'nın yalının en üst katında bir odası vardı, orada yatardı. Fakat Fuat Paşa, bütün gün evin içerisinde dolaşırdı ve gözleri görmediği halde evin neresinde ne var çok iyi bilirdi. Hatta günün birinde ben grip olmuş yatıyordum, Fuat Paşa odama gelip yatağımın yanına oturdu ve dolaba dikkat ediniz, zelzeleden dolayı bir çatlak vardır dedi. Yalının yemek odasında büyük bir masa vardı, Fuat Paşa herkesten önce gelip masanın ortasına oturur, akşamları yemekten önce bir kadeh rakı içerdi. Gözleri görmediği halde hiç kimseden yardım istemeyip kendi yemeğini kendisi yer ve son derece de yavaş yemek yerdi. İstinye'deki yalıda bize eski yazı falan öğreten bir Hacer Hanım vardı, ünlü seramikçi Jale Yılmabaşar'ın teyzesiydi. Fuat Paşa nedense bu hanımdan hiç hoşlanmaz, o yanından geçtiğinde hisseder ve "Emirgan Zakkumu" derdi.

Fuat Paşa'nın gözlerinin görmemesinden başka bir hastalığı var mıydı?

Son zamanlarında artık muhakeme yeteneğini de kaybetmişti ve bir suikasta uğrayacağı korkusu yerleşmişti. Kendisine sıkıntı gelirdi herhalde ki, üst kattaki odasına gitmeyip selamlığın alt katında kendisini yere atar, yatağı da orada yapılırdı. Sürekli öldürüleceğinden korkardı, son yıllarında o zamanki vekillerden bir tanesi İstinye'ye taşınmış, Fuat Paşa da bunu duyunca "o beni araştırıp, öldürmek için buraya geldi" diye ortalığı birbirine kattı. Bir gün de kahve istemiş fakat kahvenin şekeri iyi erimeyip de ağzına gelince "Kahveme zehir kattılar" diye sinir krizleri geçirdi. O olaydan sonra bileklerini keserek intihar etmeye çalıştı, üç dayım vardı ki üçü de güçlü kuvvetli subaydılar Fuat Paşa'yı zor zapt etmişlerdi. Dayımın kayınpederi olan bir İmameddin Bey vardı. Fuat Paşa'ya bir gün vehim gelmiş tutturdu İnşirah beni bıraktı, İmameddin Bey'e gitti diye. Büyükannem gelip kendisine görünüyordu, bir yere gitmedim diye ama inandırmak mümkün olmuyordu. En sonunda üst kattaki odaya çıktı orada iki kişinin zorlukla yerinden oynatacağı bir lokum dolabı vardı, onun kapının önüne çekmiş ve yerdeki halıyı eliyle yırtıp camdan aşağıya atmış. Düşünün ki Fuat Paşa bunları yaparken doksan küsur yaşındaydı. O zaman İstinye'de yalının önünde avlanan balıkçılar vardı, onlar gelmişler yalıya "Yahu gökten halı yağıyor, Fuat Paşa üzerimize halı attı" diye. İşte son zamanları böyle hastalıklarla ve ölüm korkularıyla geçtikten sonra Nisan 1931'de eceliyle vefat etti.

DİPNOTLAR

1 Yılmaz Öztuna, Devletler ve Hanedanlar, Ankara-2005, c. II, s. 634.
2 Erol Özbilgen, "Fuat Paşa (Delü)" - Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, YKY, İstanbul-2008, c.I, s. 466; Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, c. II, s. 5850.
3 Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmani, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul-1996, c. 6, s. 1777; Yılmaz Öztuna, age. s. 635.
4 Erol Özbilgen, age. mad. s. 466, Yılmaz Öztuna, age. s. 635.
5 Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi, c. II, s. 5850.
6 Yılmaz Öztuna, age. s. 634.
7 Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Anılar -2- Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul-1996, s. 302-303, 305, 307.
8 BOA, Y.EE..Nr. 5-40.
9 Atıf Hüseyin Bey, Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Yay. Haz. Metin Hülagü, Pan Yay. İstanbul-2007, s. 61, 159.
10 Atıf Hüseyin Bey, age. s. 237.
11 Atıf Hüseyin Bey, age. s. 246.
12 Tahsin Paşa, Abdülhamit Yıldız Hatıraları, İstanbul-1931, s. 94.
13 Atıf Hüseyin Bey, age. s. 288, 320, 336.
14 BOA, Y..EE, Nr. 80-55.
15 BOA, Y..PRK, BSK, Nr. 38-72.
16 Erol Özbilgen, age. mad, c. I, s. 466; Yılmaz Öztuna, age. c. II, s. 635.
17 Hakan Karateke, Padişahım Çok Yaşa!, İstanbul-2004, Kitap Yay. s. 88.
18 İsmail Müştak Mayakon, Yıldız'da Neler Gördüm?, İstanbul-2010, s. 54-55.
19 BOA, İ..İMT, Nr. 2-14, BEO. 870-65202; Tahsin Paşa, age., s. 94; İsmail Müştak Mayakon, age. s. 54-55.
20 Tahsin Paşa, age. s. 94.
21 Atıf Hüseyin Bey, age., s. 151.
22 BOA, HR. SYS, Nr. 38-8.
23 Süleyman Kani İrtem, Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Temel Yay. İstanbul-1999, s. 85.
24 Ali Said, Saray Hatıraları, İstanbul-1994, s. 77; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrıazamlar, İstanbul-1964, s. 696.
25 The Illustrated London News, 26 September 1896; Süleyman Kani İrtem, age. s. 162.
26 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, age. s. 2119.
27 Tahsin Paşa, age. s. 94; Süleyman Kani İrtem, age. s. 164.
28 SüleymanKani İrtem, age. s. 164-165.
29 BOA, Y..PRK, ASK, Nr. 4-15; Tahsin Paşa, age. s. 94-96; Süleyman Kani İrtem, age. s. 165-166; Erol Özbilgen, age. mad. s. 466; Yılmaz Öztuna, age. s. 635.
30 Ethem Erkoç, Yedi Sekiz Hasan Paşa, Çorum-2004, s. 161-162; Süleyman Kani İrtem, age. s. 166.
31 Tahsin Paşa, age, s. 96-97.
32 BOA, Y.PRK, UM, 57-79.
33 Tahsin Paşa, age. s. 96.
34 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, age. s. 2119; Süleyman Kani İrtem, age. s. 169.
35 Süleyman Kani İrtem, age. s. 171-172.
36 BOA, BEO, Nr. 3396-254655; 3403-255186.
37 BOA, BEO., Nr. 3547-266009; 3511-263451.
38 BOA, BEO, Nr. 4151-311260, HR, İM, Nr. 164-42; İ..DUİT, Nr. 25-9; MV, 229-58.
39 BOA, BEO, Nr. 3662-274637; Sinan Kuneralp, Son Dönem Osmanlı Erkan ve Rical, İstanbul-1999, Isis Yay. s. 21.
40 Erol Özbilgen, age., mad. s. 466.
41 Ali Fuat Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara-1951, TTK. s. 71, 88.
42 Yılmaz Öztuna, age. s. 635.
43 Yılmaz Öztuna, age. s. 635.
44 Orhan Erdelen, Boğaziçi Sahilhaneleri, İstanbul-1994, c. 4, s. 694.
45 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, age. s. 2050.
46 Erol Özbilgen, age. mad. s. 466.

İSTANBUL'DA ULAŞIMDA YOL AYRIMI:

VAPURLARIN OTOBÜSLERLE REKABETİ

MURAT KORALTÜRK

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan itibaren İstanbul'da kent içi ulaşımında denizyolunun payının gerilemesinde birçok etken rol oynadı. Önce tramvay, ardından özellikle otobüslerle yaşanan rekabet Şehir Hatları vapurlarının taşıdığı yolcu sayısının ve buna bağlı olarak sefer sayılarının azalmasına, bazı iskele ve hatta hatların iptal edilmesine yol açmıştı. Bu durum, başlıca para kaynağı yolculardan alınan bilet ücretine dayalı bilet geliri olan Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi'nin sonunu getiren bir mali sıkıntı yaşanmasına yol açtı.

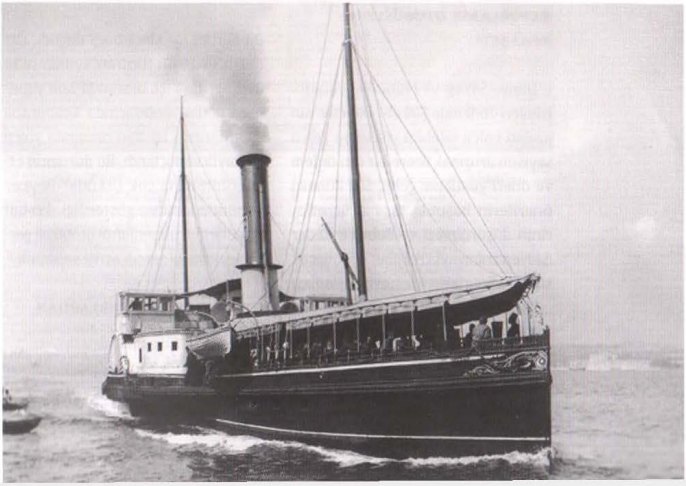
DENİZ ULAŞIMININ GERİLEMESİ

Her geçen gün büyüyen bir sorun olan İstanbul trafiğine gün geçmiyor ki yeni çözüm önerileri getirilmesin. Geçen son beş yıl içinde Marmaray ve metrobüs bu yönde atılmış adımların başında geliyor. Özelleştirme sürecinde kaderine terk edilmiş bir işletme olarak İstanbul ulaşımının deyim yerinde ise öksüz çocuğu olan Şehir Hatları İşletmesi'nin İDO'ya devrinden sonra, yani geçen yine son beş yıl içinde denizyolu ulaşımına dair yeni uygulamalar ve yatırımlar gündeme geldi. İDO bir yandan şehir hatları filosunu yenilemeye, diğer yandan bu filoyu yeni gemiler ile takviye etmeye çalıştı. Ancak bütün bu yapılanlara karşın ne deniz ulaşımının ne de bir belediye kuruluşu olan İDO'nun örneğin metrobüs kadar kent yaşamında ve kente dair haberler içinde popülaritesinin olduğu söylenemez. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Bunlardan biri metrobüsün Mart 2009 yerel seçimlerinden önce bir seçim yatırım olarak değerlendirilmesi olabilir. Bir diğer neden olarak ise İstanbullular nezdinde deniz ulaşımının aslında çok uzun bir süreden beri önemini yitirmiş olduğu da düşünülebilir.

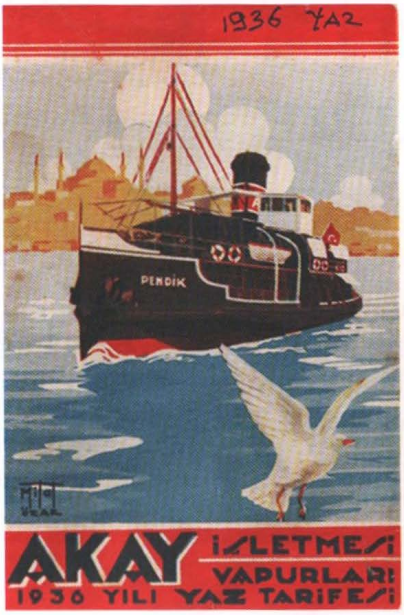
Deniz ulaşımının İstanbulluların gündeminde eskisi kadar yer almamasının çok önemli bir nedeni, deniz ulaşımının karayolu ulaşımı ile rekabeti veya daha açık ifade etmek gerekirse vapurların otobüslerle rekabeti ve bu rekabeti vapurların kaybetmesidir.

OTOBÜSLER İŞLEMEYE BAŞLIYOR

İstanbul'da kent içi ulaşımında otobüs taşımacılığına geçilirken başlangıçtaki düşünce tramvay hattı dışında kalan yerlere ulaşmak veya tramvayın yükünü hafifletmekti. Otobüs seferlerinin Boğaziçi'ni de kapsamına alması ise daha sonraya rastladı. 1930'larda bu güzergâhta yalnızca Taksim-Yenimahalle, Eminönü-Emirgân hattında otobüs çalışıyordu. Taşıma kapasitesi de düşük olan bu otobüsler en az 14, en çok 21 yolcuyla hareket ederdi.[1] Aynı dönemde kentin genelinde olduğu gibi Boğaziçi'nde de tramvayın etkisi arttı. Kabataş iskelesi işlemez hale geldi. Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek iskeleleri de önemli ölçüde yolcu kaybetti.[2]

Şirket-i Hayriye'nin 38 baca numaralı Şükran vapuru.

Akay İşletmesi'nin 1936 yılı yaz tarifesinin kapağı.

Şirket-i Hayriye'nin 1943-44 yılı kış tarifesinin kapağı.

VAPURLARIN OTOBÜSLERLE REKABETİ

I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarını izleyen dönemde Şirket-i Hayriye'nin azalan yolcu talebini yükseltip yolcu sayısını artırmak üzere bir dizi önlem ve öneri gündeme geldi. Söz konusu önerilerin başında taşıma ücretlerinin düşürülmesi ve Bebek'e kadar işleyen tramvayla rekabet edebilecek süratli vapurların işlemeye başlaması geliyordu.[3]

I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan itibaren İstanbul'da kent içi ulaşımında denizyolunun payının gerilemesinde birçok etken rol oynadı. Önce tramvay, ardından özellikle otobüslerle yaşanan rekabet Şehir Hatları vapurların taşıdığı yolcu sayısının ve buna bağlı olarak sefer sayılarının azalmasına, bazı iskele ve hatta hatların iptal edilmesine yol açmıştı. Bu durum özel şirket niteliği taşıyan ve dolayısıyla arkasında kamunun finansal desteği bulunmayan, başlıca para kaynağı yolculardan alınan bilet ücretine dayalı bilet geliri olan Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi'nin sonunu getiren bir mali sıkıntı yaşanmasına yol açtı.

Diğer yandan otobüs seferlerinin yaygınlaşması Şirket-i Hayriye'nin yolcu sayısında azalmaya, seyrekleşmesi ise bu sayının artmasına neden oluyordu. Ülkenin 1930'lar boyunca içinde bulunduğu genel ekonomik sorunlar da Şirket-i Hayriye yolcularının azalmasında etkiliydi.[4]

REKABETİN NEDENLERİNDEN BİRİ FİYAT FARKI

İki şirketin azalan yolcu sayılarını, dolayısıyla da bilet gelirlerini artırmak için çeşitli uygulamalara başvurması gerekti. Bunun için seçilen yollardan biri, otobüslerle rekabet etmek oldu. Bu uygulamalara değinmeden önce otobüslerin vapur işletmelerine karşı üstünlüklerinin neler olduğunu ifade etmek gerekir. Otobüsler herhangi bir resim ve vergi ödemedikleri için daha ucuza yolcu taşıyabiliyorken, vapur şirketlerinin artan maliyetlerden dolayı bilet ücretlerine zam yapması yolcu kaybının önemli nedenlerindendi.[5]

Bu durum 1930'lara özgü değildi. Örneğin 1958 yılı Haziran ayında bilet ücretlerine %150 oranında zam yapılması yolcu vapurlarında %50, araba vapurlarında ise %40 oranında yolcu kaybıyla sonuçlandı. Bu durumun etkilerinin daha çok Üsküdar-Beykoz yönünde kendini gösterdiği, bu hat yolcularının ulaşımlarını otobüsle gerçekleştirmeyi tercih ettiği saptandı.[6]

OTOBÜSLERİN VAPURLARDAN HIZLI OLMASI

Otobüsün sunduğu kolaylıklardan biri de vapurdan daha hızlı, dolayısıyla zaman maliyeti daha düşük bir ulaşıma olanak tanımasıydı; dolayısıyla Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi bu cepheden de bazı önlemleri gündemine almalıydı. Haliç Vapurları Şirketi'nin öngördüğü yöntemlerden biri, otobüslerle rekabet edebilmek için "doğru postalar", yani ekspres seferler düzenlemek oldu.[7] Bir ikinci seçeneğin ise mevcut vapurların daha hızlı hareket etmesini sağlamak amacıyla kömür yerine mazot kullanılması olduğu düşünüldü; ancak bu yatırımı gerçekleştirecek mali güce sahip olunmadığı için uygulamaya geçilemedi.[8]

VAPUR İŞLETMELERİNİN OTOBÜSLERLE REKABET ETME BİÇİMLERİ

Yine aynı dönemde vapur şirketleri vapur seferleriyle bağlantılı otobüsler işletmeye ve bunun için bir şirket kurmaya niyetlendi.[9] Ancak netice olarak otobüslerle rekabet edemeyeceğine kanaat getiren Haliç Vapurları Şirketi vapurlarından bazılarını seferden aldı.[10]

Otobüslerin yarattığı rekabet ortamı yalnızca vapur işletmelerinde değil, tramvay ve denizyolları şirketlerinde de önlem alma ihtiyacı doğurdu.[11] Bunlardan Seyr-i Sefain İdaresi, söz konusu rekabetten Şirket-i Hayriye ve Haliç Vapurları Şirketi kadar etkilenmese de yolcu sayısını artırmak için çeşitli çözümler üretmeye yöneldi. Şirket-i Hayriye'nin yaptığı gibi eğlence ve dinlence amaçlı seferlere yönelmek üzere yatırımlarda bulunmanın, örneğin Büyükada'da Dil ve Maden civarında plaj yaptırıp işletmek niyetiyle hızlı bir yeni vapur almanın planlanması bunlardan biriydi.[12] Bu yöndeki adımlar kendi döneminde de gündeme sokan AKAY İdaresi ise işletmesini sürdürdüğü Yalova Kaplıcaları ve Büyük Termal Otel'in bulunduğu Yalova'ya vapurlarla daha ucuz ulaşım sağlamayı, bunun yanı sıra söz konusu tesislerdeki hizmetleri ucuzlatmayı denedi.[13] Ancak bütün bu girişimler vapurların yolcu kaybetmesini engelleyemiyor, yolcu azlığı nedeniyle zaman zaman seferler iptal ediliyordu.[14] Örneğin 1956 yılında Sirkeci-Tophane ve Köprü-Kabataş-Beşiktaş hatları gibi

yeni açılan hatlar rağbet görmemesinden dolayı bir süre sonra kaldırıldı; yine otobüslerin varlığı nedeniyle rağbetin düştüğü eski bir iskele olan Küçüksu İskelesi'nin görevine ise 15 Nisan 1957'den itibaren son verileceği duyuruldu.[15]

Şehir Hatları Vapurları'nın taşıdığı yolcu sayısındaki azalma basında da yerini aldı. *Milliyet* gazetesi 14 Eylül 1959 tarihli nüshasında bir önceki gün şehir hatlarının yolcu sayısının azlığıyla rekor kırdığı duyuruluyor, habere şu sözlerle devam ediliyordu: "Köprü-Adalar son seferini yapan 00:45 vapuruna sadece 1 yolcu bindikten sonra vapurun hareket ettiği. Adalar'dan Köprü'ye dönüşünde de yalnızca 3 yolcu getirdi. Geminin 3 saatlik gidiş dönüş masrafı 1.800 liradır. 4 yolcudan toplam 480 kuruş tahsil edildi. 24:00'te kalkan 'Büyükada-Heybeli-Bostancı' ve yine aynı vapurun 'Bostancı-Heybeli-Büyükada' seferine ise hiç kimse binmedi. Bu sefer çiftinde toplam 800 lira masraf oldu."[16]

Şehir Hatları İşletmesi seferlerindeki talep düşüşünün en belirgin olduğu hat Boğaz hattıydı. Özellikle Rumeli yakasında vapurların 50-60 kişi gibi az sayıda yolcuyla sefer yapmak zorunda kaldığını belirten Şehir Hatları İşletmesi bu hatta otobüslerin işletilmemesini talep etti;[17] talebine olumlu bir karşılık alamaması üzerine ise yaklaşık iki ay sonra, İETT'nin bu hatta otobüs sayısını daha da artırması halinde seferlerine tamamen son vereceğini duyurdu; zira otobüs sayısının artmasıyla vapurlarda yolcu sayısı %50 oranında düşmüştü, ayrıca otobüs duraklarının sıklığı yolcuların istediği yerde inip binmesine imkân tanıyor, dolayısıyla İstanbullular otobüsle yolculuk yapmayı tercih ediyordu.[18] Bu durumun bugüne kadar büyüyerek sürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

MURAT KORALTÜRK
MÜ İKTİSAT FAKÜLTESİ
İKTİSAT BÖLÜMÜ

Tablo 1: İstanbul'da 1897,1912, 1913 ve 1914 Yıllarında Çeşitli Kent İçi Ulaştırma İşletmelerince Taşınan Yolcu Sayısı (milyon kişi) ve Yüzdesi

İşletme Adı	1897	%	1912	%	1913	%	1914	%
Banliyö Trenleri	5.6	13.33	5.95	9.64	7.67	9.80	8.67	10.07
Tramvay	6.2	14.76	8.99	14.57	16.5	21.08	24.07	27.97
Omnibüs ve Otobüs	0.6	1.42	0.8	1.29	1.2	1.53	1.4	1.62
Tünel	2.8	6.66	7.53	12.20	8.85	11.30	9.0	10.46
Seyr-i Sefain	9.0	21.42	14.8	23.98	15.1	19.29	16.5	19.17
Şirket-i Hayriye	9.0	21.42	14.39	23.32	18.61	23.78	15.89	18.47
Haliç Vapurları	8.8	20.95	9.24	14.97	10.32	13.18	10.5	12.20
Toplam	42.0	100	61.7	100	78.25	100	86.03	100

Kaynak: Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970, s. 171'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

Tablo 2: İstanbul'da 1935 Yılında Çeşitli Kent İçi Ulaştırma İşletmelerince Taşınan Yolcu Sayısı (Milyon Kişi) Ve Yüzdesi

İşletme Adı	Yolcu Sayısı	%
Tramvay	65.3	66,51
Akay	11	11,26
Şirket-i Hayriye	9	9,19
Tünel	6,1	6,25
Haliç Vapurları	3,6	3,66
Banliyö Trenleri	3	3,07
Toplam	98,1	100

Kaynak: *İstanbul Şehri Ekonomik İstatistikler Bülteni*, Yıl 3, Sayı 27, İstanbul 1937, s. 23-24. Sayı 28, s. 31-32'den hesaplanarak hazırlanmıştır.

DİPNOTLAR

1 Yaptığı gazete taramasından yararlanmamı sağlayan Akın Kurtoğlu'na ve taşınan yolcu sayısını gösteren grafiğin dayandığı tabloyu yapan Ali Bozoğlu'na teşekkür ederim.
2 *İstanbul Şehri Ekonomik İstatistikler Bülteni*, Yıl 4, Sayı 38, 1937, s. 31-32.
3 Osman Nuri, agm, s. 295-296.
4 *Şirketi Hayriye'nin 1929 Senesi Kânunusanisi İptidasından Kânunuevveli Gayesine Kadar Cari Muamelâta Müteallik Meclisi İdare ve Mürakipler Raporu ile Varidat ve Masarifat, Muvazenei Umumiye ve İstatistik Cedvellerini Havidir*, Zelliç Biraderler Matbaası, İstanbul 1930. *Şirketi Hayriye'nin 1934 Senesi Kânunusanisi İptidasından Kânunuevveli Gayesine Kadar Cari Muamelâta Müteallik Meclisi İdare ve Mürakipler Raporu ile Varidat ve Masarifat, Muvazenei Umumiye ve İstatistik Cedvellerini Havidir*, Ekspres Matbaası, İstanbul 1935. *Şirketi Hayriye 4 Mart 1943 Tarihinde Toplanarak Hissedarlar Umumi Heyetine 1942 Hesap Yılı Hakkında İdare Meclisi Raporu Murakipler Raporu ve Kâr ve Zarar Hesabı*, Berid Basımevi, İstanbul 1943.
5 *Vakit*, 4752, 2 Nisan 1931.
6 *Hürriyet*, 3647, 24 Haziran 1958, 3648, 25 Haziran 1958.
7 *Vakit*, 4683, 20 Ocak 1931, 4785, 8 Mayıs 1931.
8 *Vakit*, 4844, 6 Temmuz 1931.
9 *Vakit*, 4833, 25 Haziran 1931.
10 *Cumhuriyet*, 2640, 12 Eylül 1931.
11 *Cumhuriyet*, 2640, 12 Eylül 1931.
12 *Cumhuriyet*, 2399, 9 Ocak 1931.
13 *Yeni Sabah*, 21, 26 Mayıs 1938.
14 *Hürriyet*, 467, 15 Ağustos 1949;, *Yeni İstanbul*, 1815, 8 Aralık 1954.
15 *Milliyet*, 2291, 2 Ekim 1956; *Cumhuriyet*, 11591, 3 Kasım 1956; *Milliyet*, 2495, 26 Nisan 1957.
16 *Miltiyet*, 3356, 14 Eylül 1959.
17 *Milliyet*, 3552, 28 Mart 1960
18 *Milliyet*, 3600, 31 Mayıs 1960.

LES OTTOMANS ET LE TEMPS

OSMANLILAR VE ZAMAN

MERİH ZILLIOĞLU

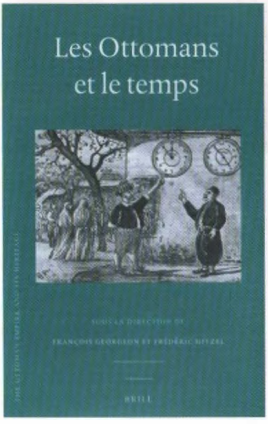
François Georgeon ve Frédéric Hitzel **Les ottomans et le temps** *başlığı altında derledikleri makalelerde devletin ve insanların zamanla ilişkisini irdeliyorlar: "...Osmanlı'da zamansallığa ilişkin tüm sorunların ele alınamadığının, özellikle toplulukların zamanı gibi toplumsal kategorilerde yaşanan zaman konularında daha fazla araştırmanın gerektiğinin bilincindeyiz. Bununla birlikte, bu derlemenin hâliyle bir boşluğu dolduracağını ve yeni bakış açıları sunacağını umuyoruz".*

Hollanda'da Brill tarafından 2012'de Fransızca olarak basılan *Les Ottomans et le temps*, dört bölümde sunulan on dört ayrı araştırmanın (ikisi İngilizce) inceleme yazısını ve Ahmet Haşim'in *Dergâh* dergisinde 1921'de yayımlanan "Müslüman Saati"nin Fransızcaya çevirisini içeren bir derleme. Kitabın editörleri, tanınmış Osmanlı tarihçileri François Georgeon ve Frédéric Hitzel.

Editörlerin sunuşta belirttiklerine göre, kitabın çıkış noktası, 2003-2004 yılında Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de (EHESS) "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Devlet ve Toplum" seminerinde gerçekleşen sunumlar ve tartışmalar; esin kaynağı ise Fransız Türkolog Louis Bazin'in çalışmaları. Editörler, son yıllarda Osmanlı'da zamanın tarihi konusunda artan araştırmalarda konunun özellikle teknik yönüne ağırlık vererek zamanla ilgili deneyimleri, anlayışları, zaman sorununun siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarının ihmal edildiğini vurguluyorlar. Bu nedenle, bugünkü biçimiyle "Osmanlı ve Zaman"ın, son dönemde yeniden canlanan Osmanlı incelemeleri içinde konuyla ilgili ilk eser olduğunu ifade ediyorlar.

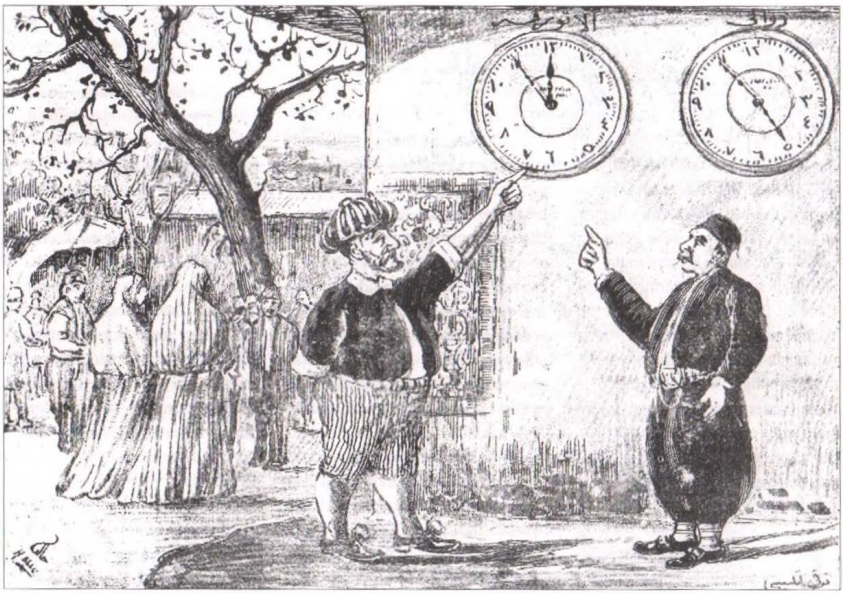
Kitabın, "Prendre la mesure du temps" (Zamanı Ölçmek) başlıklı birinci bölümü, Osmanlı İmparatorluğu'nda zamanın nasıl, kimin tarafından ölçüldüğünü ve hangi amaçlarla kullanıldığını inceleyen yazıları kapsıyor.

Bölümün ilk yazısı Frédéric Hitzel'in "De la clepsydre à l'horloge – L'art de mesurer le temps dans l'Empire ottoman" (Su Saatinden Mekanik Saate) başlıklı incelemesi. Osmanlı'da güneşin doğuşu ve batışı ile belirlenen günlük yaşam Müslümanlar için sonuçta Müslüman olmayanlar için de- müezzinin namaza çağrısı

ile zamansal olarak işaretlenir. Zamanı ölçmek için kullanılagelen güneş, su, kum saatlerine 15. yüzyılda Avrupa'da bir yüzyıl önce icat edilen mekanik saat eklenir. Bu tür saatlere Fatih Sultan Mehmed'le başlayan ilgi, Osmanlı sultanları ve ileri gelenlerinde giderek öylesine artar ki, zaman içinde saray ve erkânından bir lütuf, koruma isteyenler için verilecek çok değerli bir hediyeye dönüşür. Avrupalı diplomatlara eşlik eden ya da savaş esiri saatçilerin, saat tamircilerinin 16. yüzyılın sonundan itibaren Galata'da bir loca oluşturmaları, uzun süre doktorlar dışında saraya girebilen tek Batılılar olmaları, bu ilginin boyutu hakkında gerçekten şaşırtıcı fikir veriyor.

Muvakkit, gündelik yaşamdaki dini pratiklerin ve ritüellerin zamanını belirlemek için gökyüzünü incelerken; müneccim yaşam haritasını ve gelecekte olacakları kestirmek için inceliyor. Gülçin Tunalı, "An Ottoman Astrologer at Work: Sadullah el- Ankarâvi and the Everyday Practice of İlm-i Nücüm" (İşbaşında Bir Osmanlı Astrologu: Sadullah el-Ankarâvi ve İlm-i Nücüm'un Günlük Pratikleri) makalesinde İslam dünyasında ve Osmanlı toplumunda astrolojinin ne olduğunu, astrologla-

- Çorbacı böyle vakitsiz nereye?.. Zevali saat henüz 5.. Daha çalışacak 4 saat var...
- Sen o saate bakma.. Dediğin gibi o zavallı saat.
- Biçare!. Zavallı seninki, tam çalışılacak zamanda evine gidiyorsun.

Karagöz no 252, 10 Teşrin-i Sani 1326 (23 Kasım 1910).

rın (müneccimlerin) rolünü ve nasıl çalıştıklarını, 19. yüzyılda yaşamış Sadullah-el-Ankaravi'nin mesleki ve özel yaşamından notlarla inceliyor. İnceleme aynı zamanda, Tanzimat döneminde günlük, maddi zamansallık ve manevi, tinsel zamansallığın karşıtlık yaratmadan birlikte yaşanabildiğini, küçük ve orta düzeyde devlet memurlarının aynı zamanda astroloji ile ilgilenebildiğini ve Müslümanlıkla astroloji arasında bir çelişki görülmediğini sergilemektedir.

Mekanik saate ilgiyi yansıtan bir başka olgu da saat kuleleri. Klaus Kreisen bu ilgiyi "Les tours d'horloge ottomanes: inventaire préliminaire et remarques générales" (Osmanlı Saat Kuleleri: Ön Döküm Listesi ve Genel Gözlemler) başlıklı yazısında yer alan dökümüyle ortaya koyuyor. Yapım tarihi, yer, sipariş eden gibi ayrıntıları ile yüz saat kulesinin dökümü, Osmanlı öncesindeki bölge ve yerleri de kapsadığından 13. yüzyıla kadar uzanmakta. Ancak, bu tür kuleler 16. ve 19. yüzyıllar arasında imparatorluğun Makedonya, Bosna, Arnavutluk gibi Avrupa'daki batı topraklarında yaptırılmış, İstanbul ve Asya'da ise -belki de tutucu kesimlerin direnci nedeniyle- yer almamıştır. 19. yüzyılda ise saat kuleleri İstanbul'da ve tüm Osmanlı topraklarında, bu arada Anadolu kentlerinde kamusal alanda yaygınlaşmaya başlamış, özellikle II. Abdülhamid döneminde çoğalmıştır. Genellikle ve önceleri yerel seçkinlerin ve daha sonra sarayın da desteği ile yöneticilerin yaptırdığı saat kulelerinin tarihsel süreçte mekânsal dağılımı, Osmanlı'da modernleşme sürecinin işleyişini somut olarak yansıtan ilginç örneklerden biri sayılabilir.

Derlemenin ikinci bölümü "Temps et Temporalités" (Zaman ve Zamansallıklar) ile ilgili yazılardan oluşuyor; bunlardan birincisi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan zaferi ile ilgili,.. Askeri seferde olumsuz hava koşullarına, ulaşım sorunlarına karşın; düşmanın manevralarına göre haberin hızlı akışının sağlanması, askerin ve cephanenin taşınması zamanla ilgili stratejik kararları ve taktik uygulamaları, kısaca başarılı bir zaman yönetimini gerektirir. Nicolas Vatin "L'homme d'Etat ottoman, maitre du temps: la crise de 1566" (Zamanın Efendisi Osmanlı Devlet Adamı: 1566 Krizi) başlıklı yazısında, 1566 yılında "Muhteşem Süleyman"ın Zigetvar Kalesi kuşatmasında ölümü ile Sokollu Mehmed Paşa ve tahtın vârisi II. Selim'in davranışlarını zaman yönetimi açısından inceliyor. Makalede bu ikilinin, ölüm haberinin ordu ve saltanat açısından yaratacağı krizi başarılı bir zaman yönetimiyle nasıl aştığı zamandizinsel ayrıntıları ile sunuyor. Bu başarıda öncelik 48 gün boyunca ölümü saklarken maddi koşulların dayatması ve askeri, dini, siyasi zorunluluklar arasında dengeleri gözeterek kararlar alan ve uygulayan sadrazama verilmekte, Osmanlı'da zamanın efendisi olması hep beklenen türde bir devlet adamı olduğu vurgulanmakta.

Osmanlı'da tarih anlayışı nasıldı ve tarihçilik nasıl yapılıyordu? Tarihin öznesi kimdi, neydi, modern tarih anlayışı ne zaman ortaya çıktı? Bu soruların yanıtını Nikos Sigalas "Des histoires des sultans à l'histoire du l'Etat. Une enquete sur le temps du pouvoir ottoman – XVI.-XVIIIe siecles" (Sultanların Tarihinden Devletin Tarihine. Osmanlı Erkinde Zamanla İlgili Bir Araştırma) başlıklı yazısında veriyor. İlk yüzyıllarda tarih anlayışı, saltanat ve devlet kavramlarının zamansallığı ile iç içe geçen, başka bir şekilde ifade edilirse bu iki kavramın dönemin sultanıyla ilgili olması nedeniyle onun saltanatı ya da devleti

kadar süren döngüsel bir anlayıştır. Nitekim 18. yüzyıla kadar Osmanlı kronikleri "tarih" değil, "tevârih" başlığını taşır. Bu anlayışın 18. yüzyılın ikinci yarısında değişmeye başladığı, İbrahim Müteferrika'nın kendi matbaasında bastığı tarih kitaplarında gözlenebilir. Böylece tarih, Osmanlı olmayanlar da dâhil birçok saltanatı ve devleti kapsayan daha geniş bir bakışla ele alınır. Bu bağlamda, tarihçilikte sultanların tarihçiliğinden Osmanlı Devleti'nin tarihçiliğine bir dönüşümün izleri bulunabilir. Ancak asıl dönüşüm 19. yüzyılda uluslararası konjonktüre, Avrupa devletleriyle olan ilişkilerde değişen güç dengelerine bağlı olarak "devletin sultanın metafizik karizması olmaktan çıkarak, saltanatın sekülerleşmiş temelini oluşturması..." ile gerçekleşir.

Özgür Türesay'a göre, "...Osmanlı almanakları kültürel ve entelektüel tarih konusunda araştırma yapmak için eşsiz bir kaynak..." oluşturmaktadır. Bu nedenle "Le temps des almanacs ottomans: usage des calendriers et temps de l'histoire (1873-1924)" (Osmanlı Almanaklarında Zaman: Takvimlerin ve Tarihi Zamanların Kullanımı) başlıklı yazısı 19. yüzyılın ikinci yarısında Arap harfleriyle Türkçe basılmaya başlanan ve yoğun ilgi gören resmi ve özel Osmanlı almanaklarında kullanılan takvimler (hicri, rumi, ibrani, celali) yeni yılın başlangıcının belirlenmesi, zamandizinleri ve yazılı metinlerin incelenmesi ile ilgili... Almanaklar, zaman anlayışı, kullanımı ve değişimi açısından, Osmanlı'daki çok kültürlülüğü farklı takvim ve zamandizinlerinin -birçoğunda birlikte- kullanımı ile yansıtmaktaysa da çoğulculuk içinde öncelik hicri takvimdedir. Yazarın kendi ifadesiyle, incelemenin odaklandığı 1873-1914 dönemi Osmanlı toplumunda zaman anlayışının evrimi açısından kesin bir sonuç çıkarmak için kısa da olsa, kullanılan zaman yapılarındaki çeşitlilik ve çoğulculuk, başka modern öncesi toplumlarınkinden farklı olarak, birbirine karışmışlık, birbirine çevrilme özelliği gösterdiğinden "melez bir zamansallık" kurgusunu yansıtır.

Sınırları giderek daralsa da 19. yüzyılda hâlâ üç kıtaya yayılmış bir imparatorlukta taşra, merkezden farklı bir zaman boyutunda ve ritminde, kendi dünyasında mı yaşar? Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun bütününde gelişen, onu sarsan olaylarla ilişkisi ne ölçüde söz konusudur? Marc Aymes, ilgisini çeken bu soruların yanıtını "A l'heure de la province, querelles de clocher et rythmiques d'empire" başlıklı yazısında payitahttan uzak bir taşra sayılabilecek Kıbrıs örneğinde arıyor. Görülen o ki, ada ile Avrupa ve İstanbul arasında haberleşmede kullanılan resmi mektup, telgraf ve fermanlarda şikâyet edilen denizyolu ulaşım sorunlarına karşın, adada görevli yabancı diplomatlar, Osmanlı bürokratları gibi okumayı veya sadece kulak vermeyi bilen yerliler de iletişim ağlarına girebilmekte, uzaklarda olup bitenden haberdar olabilmektedir. Bu ağlarda söylentiler, fısıltı gazetesi etkin rol oynamaktadır. Adadan çıkan haberlerin, söylentilerin önce İzmir gazetelerinde yer alması, oradan basın yoluyla İstanbul'a ulaşması ve Kıbrıs'a dönmesi söylentilere basılı oldukları için geçerlilik kazandırdığı gibi, ilginç bir zaman-mekân bağlantısını da göstermektedir. Bu bağlantı taşranın, Kıbrıs'ın, kendi aktüalitesini, güncelini merkezin tarihine katabildiğini gösterir. Kısaca taşra her zaman çok uzak bir "taşra" değildir.

Bernard Lory ve Hervé Georgelin'e göre, değişik etnisite, din ve mezheplerden toplulukların aynı mekânı paylaştıkları Osmanlı kentlerinde zaman algısı ve yönetiminin nasıl olduğu az bilinen bir olgudur. "Les temps entrelacés de deux villes

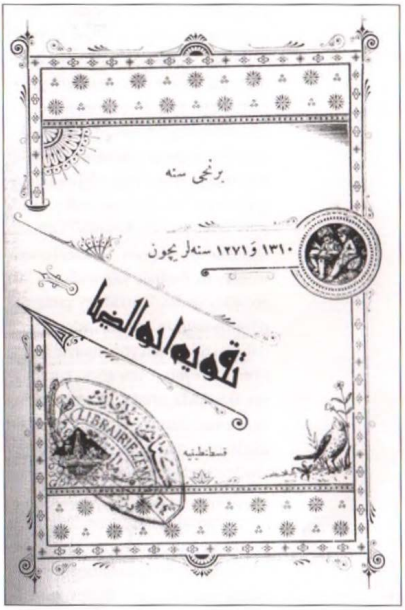
İstanbul'da Büyük Postane'nin önü. Gişelerin üstünde iki kadran iki tip saati gösteriyor. 1900'lerden bir kartpostal.

pluricommunautaire: Smyrne et Monastir" (Çok Toplumlu İki Kentte Birbirine Geçmiş Zamanlar: İzmir ve Manastır)'da karşılaştırdıkları İzmir ve Manastır kentlerinde -ve bu tür başka kentlerde- dini ve etnik kültürlere göre değişik zaman biçimleri kullanılmaktadır. 19. yüzyılın başında Manastır "çok taşra özellikli" bir kenttî; yüzyıl boyunca gelişmesi Balkanlar'da bölgesel bir idari ve askeri merkez olması için uygulamalar çerçevesinde olmuş, İzmir ise Akdeniz, Avrupa ve hatta Amerika ile bağlantıları olan gelişmiş, canlı bir liman kenti. Nüfus, ekonomik etkinlikler ve dış çevre ile olan bağlantılar açısından farklılık gösterseler de zaman algısı ve kullanımında benzeyen özellikler var. Müezzinin beş vakit namaza çağrısı, günlük yaşamda herkes için önemli bir zamansal işaret... Gün içi çalışma ve dinlenme zamanlarının ayrımı, hava durumundaki değişimler, mevsimlerin ritmi, kuşların göçü vb. olgular da paylaşılıyor. Haftalık tatil günü, dini bayram ve ritüeller ise toplulukları birbirinden ayrıştırıyor. Dini ritüel ve bayramları her topluluk kendi içinde yaşamakta, özellikle Müslüman olmayanlar bunları kamusal alana yansıtmada özenli davranmaktadır; kısaca farklılıklara saygı gösterilmektedir. İmparatorluğun siyasi sorunlarla sarsıldığı son dönemde bile "...zamansallığın çoğulluğu en azından yüzeysel olarak herkesçe kabul edilen bir şey".

19. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmenin etkisinin, bu bağlamda zaman yönetimi ve algısının da Batı'dakine dönüşmesi sürecinin yaşandığı yüzyıl. "Temps Modernes, Version Ottoman" (Osmanlı Tarzı Modern Zamanlar) başlıklı üçüncü bölüm, tarih anlayışındaki dönüşümü yönetimde, askeriyede ve eğitim kurumlarında inceleyen yazıları kapsıyor.

Johann Straus'un "Kurûn-i vusta: la découverte du 'Moyen Âge' per les Ottomans" (Kurûn-i Vusta: Ortaçağ'ın Osmanlılarca Keşfi) makalesi, Osmanlı tarihçiliğinde Batı'da çağlara göre yapılan klasik Antikçağ, Ortaçağ ve Modern Zamanlar sıralamasının benimsenme sürecini işliyor. Ortaçağ kavramına yabancı, tarihi genelde İslamiyet öncesi (cahiliye) ve İslamiyet sonrası iki döneme ayıran, Hicret'i tarih belirlemede temel alan Müslüman dünyasında yer alan Osmanlı tarihçiliğinde Ortaçağ kavramının kurûn-i vusta (ortadaki yüzyıllar) olarak yer alması bu süreçte önemli bir adım. Kavramı ileri süren 19. yüzyıl tarihçisi Hayrullah Efendi klasik Batı sıralamasında Ortaçağ'ı Hicret'e kadar uzatan ve Osmanlıların ortaya çıkışını da dâhil eden bir değişiklik önerir. Kavramın kabulü tarihçilerin tartışmaları ve Avrupa'nın tarih kaynaklarının okunması ve çevirisi aşamalarıyla gerçekleşir. Encümen-i Daniş'in kurulması Ahmed Vefik, Ahmed Hilmi, Ahmed Midhat gibi makalede eserleri ele alınan birçok tarihçinin evrensel tarih yazımı çalışmaları Osmanlı tarihçiliğindeki eksikleri tamamlamaya, tarihçilik anlayışının modernleşmesine katkıda bulunmuş ve Türk geçmişlerini yeniden değerlendirmelerini sağlamıştır.

François Georgeon "Temps de la réforme, réforme du temps. Les avatars de l'heure et du calendrier à la fin de l'Empire ottoman" (Reform Zamanı, Zaman Reformu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Saatin ve Takvimin Değişimi) makalesinde Osmanlı Devleti'nin zaman alanına nasıl müdahale ettiğini, bunun değişik gerekçelerini, bunda rol oynayan aktörleri, dini kuruluşların tepkisini, alınan kararlar ile uygulamalar arasındaki ayrımı ve bunların imparatorluk halklarınca ne ölçüde benimsendiğini sorguluyor. Daha önceki yazılarda da belirtildiği gibi, Osmanlı toplumunda zamanla ilgili değişik belirleme ve ölçme biçimleri eşzamanlı olarak kullanılıyordu. 19. yüzyılda Tanzimat'tan sonra, ulaşım ve iletişim teknolojileri ile ivme kazanan, Batı ile ilişkilerin yoğunlaşması ile gelişen modernleşme sürecinde takvimde, saatlerin hesaplanmasında, günlük çalışma zamanının, tatil ve bayram günlerinin belirlenmesindeki çoğulluk idari ve toplumsal sorunlar yaratıyordu. Bu sorunların aşılması, merkezi yönetimin başka alanlarda olduğu gibi zaman alanında da reformlar yapmasını, denetimini güçlendirmesini gerektirdi. Öngörülen ya da gerçekleştirilen reformların amacı "devleti ussallaştırmak, bütünleştirmek, merkezileştirmek ve yeni simgelerle meşrulaştırmak olduğu kadar, dış dünya ile iletişimin ve ilişkilerini daha iyi koşullarda gerçekleştirebilmesine uygun araçlar sağlamaktı". Georgeon, Osmanlı Devleti'nin son döneminde birçok alanda olduğu gibi zaman konusunda da Tanzimat'tan başlayarak Jön Türkler'le devam eden dönüşüm ve modernleşme anlayışının Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleşmesindeki rolüne işaret ediyor.

Takvim-i Ebüzziya'nın iç kapağı, Hicri 1310.

Zaman algısı ve kullanımında modernleşmenin gerçekleştiği kurumların başında Osmanlı ordusu yer alır. II. Mahmud'un dönemin gerekleri sonucu 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasıyla kurulan düzenli modern ordu, zaman disiplininin ve disiplinde zamanın önemine dayanıyordu. Askeri manevralar, kışlada düzenli günlük rutinler, kumanda ve denetim yöntemleri katı zamansal düzenlemeleri gerektirdiğinden, orduda Batı tipi zaman algısı yavaş yavaş kurumsallaştı. Yüzyılın sonla-

rında Alman ordusu ile gelişen askeri ilişkiler, özellikle Prusyalı General Goldz'un etkisiyle okullu subaylar arasında ulusal ordu bilincini geliştirdiği gibi, zaman yönetiminin de giderek etkinleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Avner Wishnitzer "With the Precision of a Watch? Time Organization in the Ottoman Army, 1826-1918" (Bir Saat Gibi Kesinlik? Osmanlı Ordusunda Zaman Düzenlemesi, 1826-1918) başlıklı yazısında, 19. ve 20. yüzyıllarda "...modern zamansal düzenlemelerin, kendi işleyişlerini daha iyi bir zaman yönetimiyle iyileştirmek isteyen çeşitli güçlü kurumların arayışıyla ortaya çıktığını" belirtir. Bu kurumlardan biri olan ordu da modern zaman anlayışının topluma yayılmasında öncülük etmiştir.

Bu zamansal dönüşümde belirleyici rol oynayan kurumlardan biri de geleneksel Osmanlı okullarından farklı olarak kurulan "çağdaş" devlet okulları ve bunların içinde ayrı bir yeri olan Galatasaray Lisesi'dir. Gülsün Güvenli'nin "Le temps de l'ecole, le temps à l'ecole" (Okul Zamanı, Okulda Zaman) yazısı, Galatasaray Lisesi örneği üzerinden, modern eğitim ve öğretim kurumlarında zaman algısı ve yönetiminin değişimini açıklar. Okulların ilk, orta, lise, üniversite olarak belirlenmesi, günlük okul ritminin kesinleştirilmesi, ders saatlerinin disiplinlere göre dağıtılması vb. düzenlemeler denetlenen ve örgütlenmiş bir zaman anlayışının genç kuşaklarda yerleşmesine katkıda bulunur. Çünkü okul, araştırmacının da belirttiği gibi, "... yalnızca bilgi aktarmaz, aynı zamanda, belli bir dönemin, Bourdieu'nün deyişi ile söylenecek olursa 'eğitilmiş habitus'ünü oluşturan düşünme biçimlerinin, zihnin işleyiş tarzının aktarıldığı yerdir".

"Le Temps de l'Empire Sous la République Turque" (Türkiye Cumhuriyeti'nde İmparatorluğun Zamanı) kitabın son bölümündeki yazıları toparlayan başlık. İçeriğinden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyet kuşaklarının geleneksel (eski) ve modern anlayışları arasında yaşadıkları çelişkilerin, özlemin bazen de direnişin edebiyatta, müzikte dile getirilişiyle ilgili iki inceleme ve Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati"nden alıntıyı kapsıyor.

CharlieChaplin"ModernZamanlar"da kentsel yaşamda endüstriyel üretime bağlı acımasız koşullardan ve zamansallıktan kurtuluşu kır a yönelişte gösterir. Kırda, köyde gerçekten farklı bir zamansallık, farklı bir zaman ritmi ve algılanışı var mıdır? Bu fark kentten mekânsal uzaklığa koşut olarak artar mı? Müzik bu farkları ya da dönüşümleri yansıtır mı? Etnomüzikolog Jérome Cler'in "Temps Vécu et Temps Musical en Milieu Yörük de Turquie Méridionale" (Akdeniz Türkiyesi'nde Yörüklerde Yaşanan Zaman ve Müzikal Zaman) başlıklı yazısı, Batı Toroslar bölgesinde Denizli ve Acıpayam'a yakın dağ (yayla) köylerinde Yörüklerle 1991'den beri yaptığı ayrıntılı gözlem ve görüşmelerin ürünü. Cumhuriyet'te doğmuş "eski adam, yeni adam ve çocuk" kuşaklarında sosyo-ekonomik koşullar, beğeni ve beklentilerden ötürü zaman algılayışı ayrımlar gösterse de, köydeki zamansallık kentlerden farklı doğal döngülerle yaşanan durağan bir zamansallıktır. Eski adamların çalıp söyledikleri halk şiiri ve şarkılarından bazılarının unutulmasına ya da dönüşmesine, arabesk ve pop müziğin genç kuşaklara sızmasına karşın, müzikte geleneğin sürdürülmesi Cler'e göre, bu topluluğun toplumsal ve kültürel olarak ayrı olduğu öteki, "dış" toplumun zamansallığına bir direniştir.

Timour Muhidine, "A la recherche du temps ottoman, Nostalgie et modernité chez quelques écrivains turcs du milieu du XXe Siècle" (Osmanlı Zamanının Ardından, XX. yy Ortasının Birkaç Türk Yazarında Geçmişe Özlem ve Modernite) başlıklı yazısında (Yörüklere göre "dış" dünyanın, insanı sayılacak) yazarlardan seçtiklerinin eserlerinde eski ve yeni/modern zamana bakışlarını araştırır. Yahya Kemal Beyatlı'dan Orhan Pamuk'a uzanan çizgide, özellikle Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi Hisar ve Ahmet Haşim'de gözlediği geçmişe özlem yalnızca geçip gitmiş çocukluğa, gençliğe duyulan özlem değil; yalıların, eski evlerin, türkülerin çağrıştırdığı başka bir zamansallığın özlemidir. Modernleşmenin kaçınılmazlığını gören ancak geçmişten hızla kopuşundan kaygılanan aydının özlemidir.

Kitabın son metni Ahmet Haşim'in "Müslüman Saati"nden (Le Temps Musulman) çevrilmiş bir alıntı. Modernizmin eski zamansallıktan kopuşuna, aceleci ritmine, "İstanbul'u yenileştiren ve yerlerini şaşırtan istilaların en gizlisi ve en tesirlisi yabancı saatlerin hayatımıza girmesi oldu" diyerek açıkça dile getiren Haşim'e Tanpınar, şiirinde hüzünle yanıt verir gibidir: "Ne içindeyim zamanın / Ne de büsbütün dışında...".

Hepsi akademisyenler, araştırmacılar tarafından yazılan incelemeleri kapsayan derlemenin özgünlüğü, seçilen tarihsel olay ve olgularda değil, bunların ele alınış biçiminde. En azından tarihçilerin zaten bildiği tarihsel olay, olgu ve süreçlerin; zaman algısı, kullanımı ve yönetimi açısından incelenmesi tarihçilere tartışma olanağı sağlıyor. Sosyoloji, antropoloji gibi sosyal ve beşeri alanlarda çalışanlara da ilham verebilecek nitelikte bu çalışma, meraklı okur için de oldukça ilginç bir kaynak. Ancak iki İngilizce makale dışında tüm metinler Fransızca. Şimdilik Frankofonlara önerilebilecek değerli bir çalışma. Dikkatle, mantıkla birbirini tamamlayan ya da pekiştiren incelemelerden oluşan bu derlemeyi okumak ne kadar keyifliyse tanıtımı yapmak da bir o kadar zorlayıcıydı. Çünkü her metin ayrı bir eleştirme ve tartışma değeri taşıyor.

Son sözü yine editörlere bırakmakta yarar var: "...Osmanlı'da zamansallığa ilişkin tüm sorunların ele alınamadığının, özellikle toplulukların zamanı gibi toplumsal kategorilerde yaşanan zaman konularında daha fazla araştırmanın gerektiğinin bilincindeyiz. Bununla birlikte, bu derlemenin bu haliyle bir boşluğu dolduracağını ve yeni bakış açıları sunacağını umuyoruz".

PROF. DR. MERİH ZİLLİOĞLU
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
İLETİŞİM FAKÜLTESİ

DOSYA: BİLİM TARİHİ

Bilim Tarihi ile Felsefesini buluşturmak

EDİTÖR: BENO KURYEL

Bilim tarihinin, farklı boyutlarıyla tartışılması henüz bir gelenek değildir. Bilim tarihi bir akademik disipilin olarak eskiye dayansa da çokdisiplinli bir araştırma ve tartışma ortamı sağlanmış değildir. Sadece disiplinin kabukları içinde ya da dersler biçiminde değil, bilimin çeşitli alanlarını kapsayacak şekilde bilginin tarihsel evirimini, bugünde somutlayarak ele almakta yarar vardır. Yaşamın evrimi, tarihin belleğidir. Bu çok yönlü çizgisel olmayan yaşam öyküsünü gündemde tutmak ve bilim tarihi ile felsefesini buluşturmak üzere bu dosya tasarlanmıştır. Bilim tarihi, felsefi boyutlarıyla çizgisel olmayan bir etkileşim içinde ele alınmalıdır. Bilgikuramsal çözümlemeler tarihsel süreçlere odaklanmalıdır. Çokdisiplinli araştırmalarla bilginin örgütlü biçimi olan bilimin tarihi felsefi irdelemelerle buluşturulmalıdır. Bu dosyanın bir adım olduğunu düşünerek disiplinlerarası bir etkileşim içinde, ekip çalışmalarını da kapsayarak yeni tartışmalara yelken açacağını öngörmekteyiz. Dosyayı oluşturan makaleleri kısaca şöyle betimleyebiliriz:

Hüseyin G. Topdemir, bilimin tarihsel süreç içindeki evrimini, disiplinler arası bir alan olarak inceleyen bilim tarihini, bir disiplin olarak ortaya çıktığı 18. yüzyıldan başlayarak değerlendiriyor. Bilim tarihi ile bilim felsefesinin bilgikuramsal çerçevede birbirinden ayrılamayacağının altını çiziyor. Bilimde elde edilen sonuçların yaşamı nasıl etkilediğini vurgularken bilim tarihinin araştırma bulgularının bilim felsefesine sağladığı verilere ve oluşturduğu ilişkiler ağına ışık tutuyor. Bilim tarihini olgular toplamından kurtaran ve bilgikuramsal çözümlemelerle yaşama bağlayan süreçleri incelerken verili bir çağın biliminin, doğduğu dönemden ayrılamayacağını ve bilim tarihçileriyle bilim felsefecilerinin birbirlerini tamamlayan unsurlar olduklarını belirterek bizi bu konuda düşünmeye sevk ediyor.

Cem Kamözüt, bilim tarihinin yazılmasında farklı yaklaşımların olduğuna ve bu konuda eleştirel yaklaşarak farklı boyutların ortaya çıkarılabileceğini ortaya koyuyor. Çeşitli tarihsel öykülerin ciddi önyargılarla uzun yıllar taşınabildiğini vurgulayıp Galileo örneğiyle önerisini açıklamaya çalışıyor. Galileo'nun cezalandırılmasına ilişkin öykü oldukça popüler olmasına rağmen cezalandırılma konusunun yanlış aktarılageldiğini belirttikten sonra ceza gerekçesinin aslında doğanın incelenmesinin, bilginin meşru bir kaynağının olduğunu savunmasına bağlıyor. Böylece, 17. yüzyılda bilimsel bilgi anlayışını dönüştüren bu yaklaşım hakkında aydınlatıcı bilgiler veriyor.

Umut Morkoç, tarihin ne olduğunu soran Carr'dan hareketle, tarihin çizgisel mantığa dayalı bir nedensellik anlayışıyla kurgulanamayacağını vurguluyor ve tarih yazıcısının felsefi, toplumsal, politik, ideolojik, akademik, ahlâkı, estetik kaygılarının ve amaçlarının yazacağı tarihi de belirleyeceğinin altını çiziyor. Pozitivist bilim tarihçiliğine eleştirel yaklaşarak bu konuya temel eleştirilere 20. yüzyılın ikinci yarısında Koyre ve Kuhn'un öncülük ettiğini belirtiyor. Kuhn'un bilim tarihi/felsefesiyle ilgili teorik yapısını özetleyerek bilim tarihi yazma denemesinin felsefi bir sorgulama ve yönlendirmeyi gerektirdiğini savunuyor.

Beno Kuryel, Kuhn ünlü eseri *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* ile bilim tarihine yeni boyutlar katan kavramlardan birisi olan bilimsel devrim olgusunun matematik tarihindeki yerinin imkânını araştırıyor. Bunu yaparken de, özellikle Platon'dan bu yana matematiksel düşünceye atfedilen durağan anlayışlara eleştirelyaklaşarak bu düşüncenin evrimi süresince devrim niteliğinde kavramsal dönüşümlere uğradığını öne sürüyor. Matematikteki bilimsel ve felsefi anlayış değişimlerinin yalnızca matematik içinde kalmayıp, yaşamın tümündeki değişimlere ve özellikle doğa bilimlerin bu süreçte karşılıklı etkileşim içinde evrildiğinin altını çizerek örnekler veriyor.

Ayrıca Leed Üniversitesi'nde bilim tarihçisi Gregory Radick ile yapılan bir söyleşinin çevirisi yer alıyor. Evrim sözcüğünün hemen çağrıştırdığı olgu biyolojideki evrimdir. Biyolojik olana koşut ve birliktelik içinde evrilen kültürün bir bileşeni olarak dil de evrilmektedir. Söyleşi bunu vurgularken aynı zamanda Darwin'in yaşadığı dönemin görüşlerinden nasıl etkilendiği de, örneğin uygarlaştırma önyargısı hatta Avrupa merkezci ideoloji, vurgulanmaktadır.

Dosyanın kısmî olarak açtığı tartışmaya derginin gelecek sayılarında da yeni konu ve boyutlarla devam edilebilir. Örneğin, bu sayıda yer kısıtı nedeniyle yer veremediğimiz bilim-iktidar ilişkileri, bilim-teknoloji-çevre, bilim-akademya-pazar gibi tarihsel sürecin içinde bugün yaşanılan olayların ve olguların araştırılmasının, çözümlenmesinin çeşitli görüş ve fikirlerle zenginleştirilebileceği heyecanını taşıyoruz.

BİLİM TARİHİ İLE BİLİM FELSEFESİNİN BİLGİ KURAMSAL BAĞDAŞIKLIĞI

HÜSEYİN GAZİ TOPDEMİR

Bilim felsefesini bilim tarihi verileriyle yüzleştiren Kuhn'a göre: "Eğer zamanı geçmiş inançlara efsane denilecekse, o zaman bugün bilimsel olduğu kabul edilen bilgi türünün dayandığı yöntemlerle ve mantıkla da aynı şekilde efsaneler üretilebileceği gayet açıktır. Yok, eğer bunlara bilim denilecekse, o zaman da bilim bugün bizim sahip olduklarımızla hiç de bağdaşmayan inanç topluluklarını kapsamış oluyor. Bu seçenekler karşısında tarihçi ikincisini yeğlemek zorundadır. Zamanını doldurmuş kuramların, sırf bir kenara atıldıkları için, ilkece bilimsel olmadıkları söylenemez. Gelgelelim bu seçenek de bilimsel gelişmenin doğal birikim süreci olarak açıklanmasını güçleştirmektedir. ..."

GİRİŞ

Bilim tarihi, bilim denilen özel bir bilgi türünün tarihsel süreç boyunca geçirdiği serüveni, alanın seçkin ürünlerinin incelenmesiyle ortaya koymaya çalışan disiplinler arası entelektüel bir etkinliktir. İlgi alanı geçmiştir ve geçmişin sorunu başarılarının altında yatan siyasi, toplumsal ve ekonomik durumları analiz ederek geleceği öngörmek ve tasarlamak gibi yüksek amaçları vardır. Bilim tarihinin bu amaçlarını belirleyen temel motif ise bireysel ve toplumsal anlamda gerçek bir ilerlemenin olduğuna ilişkin kabullerdir. Bundan dolayı ilerlemeye derin bir bağlılık ve güven besler. Zihniyet dönüşümünü esas alır ve 'ilerleme'nin bedende değil, zihinde gerçekleşeceğini temel bir kural olarak kabul eder.

KISA TARİHÇE

Bilim tarihinin akademik bir disiplin olarak ortaya çıktığı dönem 18. yüzyılın son çeyreğidir. Bu dönem özellikle Batı Avrupa için çok özeldir. Çünkü Batı bu tarihten yaklaşık 150 yıl öncesinden başlayarak Rönesans, Aydınlanma ve Bilimsel Devrimler süreçlerini arka arkaya yaşamış; sonuçta ekonomik, toplumsal ve siyasal olarak ilerlemeye ve güçlenmeye başlamıştır. İlerlemenin ve güçlü olmanın yarattığı olağanüstü yüksek moral, gerçek gücün ne olduğunun sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorgulama sonucunda gerçek gücün bilim ve bilime dayalı yaşam olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu ise bilimin veya bilimsel bilginin doğasının tam olarak anlaşılabilmesi için neler yapılması gerektiğinin araştırılmasına ve sonuçta bu araştırmanın sistemli bir biçimde yapılması için de yeni bir disipline gereksinim olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu da bilim tarihidir.

Bilim tarihinin bu şekilde gündeme gelmesinin bir diğer nedeni de bilimsel ilerlemeyle toplumsal ilerleme arasında açıkça görülen koşutluktur. Bilim tarihinin ciddi bir biçimde işlenmesinde rol alan ilk bilim ve düşün insanlarının sosyolojinin kurucuları olması da bu durumu açıklamaktadır. Nitekim ilk önemli sosyolog olarak kabul edilen Saint Simon (1760-1825) ilerleme olgusuna dikkat çekerek şunları belirtmektedir: "İnsanlık Ortaçağdan beri epeyce ilerlemiştir. Ancak bu ilerleme yalnızca düşünsel bir ilerlemedir, ahlaksal bir ilerleme olmamıştır. İnsanlığı öyle bir örgütlemeli ki, insanlık geçen üç yüz yılda devşirilmiş olan bilimin meyvelerinden yararlanabilsin. Yapılacak şey Ortaçağ yapısına geri dönmektir. Ancak bugüne kadar gelen ilerlemeleri de katmak gerekir."[1]

Saint Simon yeni bir toplum yapısı önermektedir. Bu yapıda planlı ve devletçe düzenlenmiş bir ekonomi geçerlidir. Düzeni sağlayacak olan bilimdir. Endüstri hiçbir zaman bilimden ayrılamaz. Endüstri bilimin uygulamasıdır. ... Geleceğin devleti başkan ya da kurulca yönetilen devlet olmayıp, bir yönetim aygıtın-

ca yönetilen devlettir. Bu aygıt bir ekonomi aygıtıdır. Saint Simon'un Ortaçağ yapısına dönmek isteğinin temelinde de bu ekonomik ağırlıklı düşünce yer almaktadır. Çünkü ona göre Ortaçağ devlet yapısı ekonomisi ile organik bir bütündü.[2]

Toplumsal ilerleme bilimin ilerlemesiyle bağlantılıdır. Bu nedenle toplumsal olaylar biliminin kurulması gerekir. Amaç kafaların yeniden biçimlendirilmesidir. Bu sonuca ulaşabilmek ancak, toplumsal bilimlerin kanunlarının bilgisine sahip olmakla olanaklıdır. Toplum reformu politik ve sosyal bilimlerin ve felsefenin reformunu gerektirmektedir.[3] Çünkü Saint Simon'a göre her bilim başlangıçta birtakım dinsel tasarımlar, fizikötesi sanılarla yüklüydü. Başlangıçta tanrıbilimsel bir temeli olan ve fizikötesi kavramlarla geliştirilen, gerçek olmayan bir bilim yerine sonraları gerçek bilim, pozitif bilim geçmiştir. İşte ilerleme, başlangıçta içine karışmış olan bu öğelerin bilimden temizlenmesinde aranmalıdır. Simon'a göre tanrıbilim ve fizikötesi dönemleri aşılmış artık pozitif bilim çağı başlamıştır.[4]

Dolayısıyla bilimin doğası öyle anlaşılmalı ki, adeta "zaman zaman" değil "sürekli" ilerleyen bir yapıya dönüştürülmeli. Bunu yapabilmenin en iyi yolu da bilimin tarih boyunca ilerleme kaydetmesini sağlayan seçkin ürünlerini irdelemektir. Böylece ilerlemeyi sağlayan dinamizmin ne olduğu anlaşılacak ve bu bir tür tükenmeyen enerjiye dönüştürülebilecektir. Bu aslında harika bir düşüncedir ancak bilimin doğasını tam anlamıyla yansıtacak gibi görünmemektedir. Çünkü örneğin bütün zamanların en seçkin fizik kitabı olan *Principia* irdelenebilir, fakat orada her şey söylenmiş midir acaba? Örneğin Isaac Newton (1642-1727) integral hesabı geliştirmesine karşın, neden bütün hesaplarını Eukleides geometrisi bağlamında yapmıştır. Bu ve benzeri birçok sorunun yanıtı kuşkusuz *Principia*'da yer almamaktadır. Bu gerçeğin kavranması yeni bir düşüncenin de doğmasına yol açmıştır: Bilimin doğasını anlamak için bilim tarihi iyi bir yoldur, ama tek yol değildir.

Bilim doğasını anlamak için bilim tarihini yeterli bulmayanlar yeni bir yaklaşımda bulunarak, bilimin doğasını her ne ise o haliyle kavramanın ancak bilimin yöntem, kavram ve üretildiği sürecin ciddi şekilde anlaşılmasıyla olanaklı olacağını ileri sürdüler. Birçok bakımdan doğru belirlemeler içeren bu yaklaşımın esası bilime felsefe açısından bakmak üzerine kurulmuştur. Burada ilerleme düşüncesi belki aynı ölçüde önem taşımakta ve gerektiği şekilde ele alınmaktadır. Ancak bilim felsefecisi, bilim tarihçisinden farklı olarak ilerleme nedir sorusunu da sormak ve bir yanıt vermek durumundadır. Başka bir deyişle bilim tarihçisi bilimin yüzyıllar boyunca fiili gelişimiyle ilgilenirken, bilim felsefecisi bunlara ek olarak bilimsel bilginin doğası ve meşrulaştırılmasıyla da ilgilenmek durumunda kalmıştır.[5] Başka bir deyişle bilim tarihçileri bazen geçmişte kalmış bilimsel çabaların ince detaylarının toplanıp bir araya getirilmesi işinin dar sınırları içinde kaybolmaktan çekinmezlerken, bilim felsefecileri ise sık sık değerlerden, tarihten ve hatta mantığın ve semantiğin araçları dışında, hemen hemen her şeyden bağımsız olan bir bilim modelini savundular.

Bu ayrıntılı olmayan ayrımdan hareketle şöyle bir betimleme yapmak olanaklıdır: Bilim tarihi, kültürün, özellikle de entelektüel kültürün en temel bileşenidir ve başta bilimsel düşünüş olmak üzere, insanın bütün zihinsel etkinliklerinin tarihsel serüvenini içermesi bakımından ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır. Bu bakımdan bilimsel, kültürel ve siyasi boyutlar içermektedir. Çünkü bir ulusun kendi tarihinin görkemini görmek ve göstermek için başvuracağı en iyi alanlardan birisi bilim tarihidir. Bu nedenle uluslar özellikle kendi bilim tarihlerini ve dolayısıyla da tarihte yakalamış oldukları başarıları gün ışığına çıkarabilmek için bu alanda önemli ve köklü çalışmalar yapmak zorundadırlar.

Bu yüzden bilim tarihi çok geniş bir bilgi alanını kapsar. İlgi alanı geçmiştedir ve bu nedenle yönelimi de tarihsel olmak durumundadır. Diğer taraftan bir bütün olarak geçmişin bilinmesinin hem bugün ve hem de geleceğin anlaşılmasında önemli rolü olduğundan, insanlar sıkça geçmişe, yani tarihe yönelirler. Ancak tarih denildikçe genellikle akla siyasi tarih gelmektedir ve konu genellikle krallar, padişahlar ve kahramanlarla sınırlanmıştır. İlginin bu kadarla sınırlanmış olması, insanın diğer etkinliklerinin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla da, bilim tarihi çok önemli bir boşluğu doldurmakta ve bilimsel etkinliğin doğasının anlaşılması ve etkin konuma getirilmesi bakımından rol oynamaktadır.

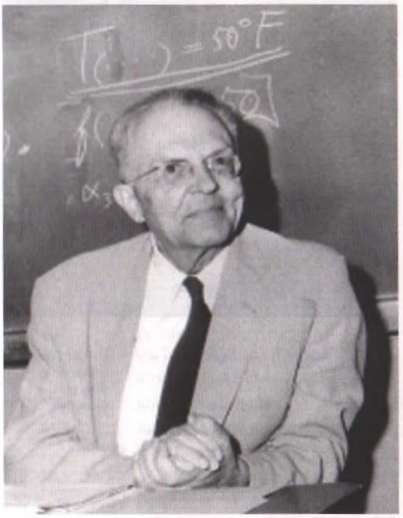
Moritz Schlick'in (1882-1936) 1930'lardan bir fotoğrafı.

Öyleyse bilim tarihi ve bilim felsefesi bilimin doğasının ussal ve gerçekçi şekilde nasıl belirleneceği konusunda farklı düşünceler sergileyen ancak aynı amaca yönelik iki düşünsel etkinlik olarak, yaklaşık aynı tarihlerde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan ikisi de birer felsefe disiplinidirler ve bilimin modern dönemden başlayarak kazandığı göz alıcı ve hızlı gelişmesinin yarattığı toplumsal ve düşünsel değişimleri sistemli bir biçimde analiz ederek, içeriği ve mantıksal örgüsü daha iyi düzenlenmiş bir gelecek tasarımlamak düşüncesinin

ürünüdür. Dolayısıyla bilimde ortaya çıkan her usdışı gelişme veya olağan bilimin yürüyüşünde beliren sıra dışı kaymaların söz konusu olduğu her durumda bilim, bu iki disiplini çağırmış demektir. Nitekim bilimin zamandizinsel gelişimine bakıldığında böyle birkaç önemli evrenin tarihte gerçekleştiğini görmek olanaklıdır.

dünyayı da evrenin merkezine koymayı ihmal etmemişti. Bilimsel devrimin tamamlanmasıyla birlikte, artık dünya herhangi bir gök nesnesi, insan da herhangi bir varlık konumuna düşmüştü. Bu yeni dünyanın yeniden tanımlanması ve her bir öğenin bu dünyadaki konumunun yeniden belirlenmesi gerekliydi. Bu tanımlama

"Ben bütün özü ve doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yere ihtiyacı bulunmayan ve maddi hiçbir şeye bağlı olmayan bir cevherim." Bu haykırış güçlü bir biçimde akla dikkat çekmektedir. Yeni vaziyet alış esasen düşünsel gelişme, yani insanın aklını kendisinin efendisi durumuna getirmesi demektir.

Rudolph Carnap (1891-1970), bilim mantığına geçerken "doğruluk" ve "pekiştirme" kavramları arasındaki ayrıma dayalı yeni bir anlayış getirmektedir.

ÇEVRESEL, BİLİMSEL VE DÜŞÜNSEL GELİŞMELER

Doğa karşısında Rönesans, Reform ve Aydınlanma süreçleri sonucunda oluşan yeni vaziyet alış, bilen ve bütün özü düşünmekte olan bir ben olarak insanın doğa, evren ve insan algısını da değiştirdi. Hatta ciddi anlamda sarstı. Çünkü geleneksel olarak dinsel ve metafizik düşünce motiflerinden oluşan bir yapı içerisinde kendisini Tanrı'nın en şereflı yaratığı kabul eden insan, üzerinde yaşadığı

uşçu ve deneyci filozoflardan geldi: "Ben bütün özü ve doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yer'e ihtiyacı bulunmayan ve maddi hiçbir şeye bağlı olmayan bir cevherim."[6] Bu haykırış güçlü bir biçimde akla dikkat çekmektedir. Öyleyse yeni vaziyet alış esasen düşünsel gelişme, yani insanın aklını kendisinin efendisi durumuna getirmesi demektir. Diğer bir deyişle, artık tek dayanak ve tek mutlak güç akıl olmuştur. Bu yüzden insanlar birbirlerine şöyle haykırmaktadırlar: *Sapere aude!* Aklını kendin kullan.[7] Artık bütün varlığı yöneten ve bilgiye dayalı yeni bir güç ortaya çıkmıştı.[8] İnsanın artık yeni bir dünyada yaşaması gerektiği anlaşılmıştı. Çünkü basit anlamıyla doğa olgularına başvurulduğunda, dinsel ve metafizik kabullerle donatılmış Aristoteles'in doğa ve evren görüşünün yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Her şeyde olduğu kabul edilen düzenlilik artık yoktu. Bütün varlık yeni güç doğrultusunda yeniden düzenlenmeliydi.

İnsanın doğa, evren ve insan hakkında sahip olduğu bilgilerinde ortaya çıkan bu köklü değişimler yetmezmiş gibi, bir yandan da geleneksel anlamda etkinliğini sürdüren matematik, fizik ve astronomi gibi disiplinlerin dışında, pek de bunlarla benzeşmeyen tarih, biyoloji, psikoloji, sosyoloji gibi yeni disiplinler ortaya çıktı. Biri diğerine benzemeyen bu disiplinlerin hepsi de kendisini bilim diye adlandırılmaya başladılar. Artık klasik bilim tanımıyla bu çeşitli ve benzeşmeyen disiplinlerin anlamlandırılması kolay değildi. O zaman bütün bilimleri kapsayacak bir bilim tanımının yapılmasının gerekliliği apaçık ortadadır. Modern dönem entelektüelleri de bu gerekliliktен hareketle, niçin birbirinden çok farklı olmasına rağmen bu uğraşlara bilim denildiğini aydınlatma çabası içine girdiler. Artık ortaya çıkan bu kaosu geleneğin çözmesini beklemek saf dillik olurdu ve filozofu çağırmaktan başka çare kalmamıştı. Böylece kısa süre sonra bilimi kendisine konu edinen, yapısını ve doğasını anlamaya çalışan bir disiplinin doğması kaçınılmazdı.

Modern dönem entelektüeli şaşırmaya devam ediyordu. Çünkü aynı süreçte doğa karşısında anlamlı bir ilerlemeyi sağladığından kuşku olmayan bilimin de aslında çeşitli ve ciddi sıkıntılarının olduğu, daha doğrusu düşüncede yer alan bilim imgesiyle, yürürlükte olan bilimin tam olarak örtüşmediği anlaşılmaya başlandı. Özellikle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına doğru fizikte ve matematikte oluşan devrimci gelişmelere bağlı olarak Isaac Newton'un (1642-1727) fizik kuramının çökmesi, kafaların karışmasına ve bilime olan güven ve bağlanmanın sarsılmasına yol açtı. Çünkü 20. yüzyılın başlarında Albert Einstein'ın (1879-1955) Görelilik Kuramı ve bundan kısa bir süre önce Max Planck (1858-1947) tarafından geliştirilen Kuantum Kuramı, Euklides (MÖ 300) ve Newton sistemlerini ağır problemlerle karşı karşıya koyunca, bilim ve düşün insanları bilim üzerinde daha ayrıntılı düşünmeye ve sorgulamaya başladılar.[9] Çünkü her iki kuram da bilimin gözlem ve deneye dayalı, bütünüyle ussal çıkarımlarından oluşan bir etkinlik olduğu geleneksel kabulleriyle çelişmekteydi. Her iki kuram da gözlemi ve deneyi aşan çıkarımlara dayalı düşünceler ileri sürüyordu ve bu düşüncelerin de bilimsel olduğunu tereddütsüz savunmaktaydı. Bu en

sıradan ifadeyle bilimin alışıldık gidişine tersti. Başka bir deyişle olağan bilimin rayından çıkmasından başka bir anlam taşımıyordu. Öyleyse ortaya çıkan bu sorunu çözecek olanlar, kuramları ileri süren ve savunan bilim insanları değil, bilim tarihçileri ve bilim felsefecileri olmalıydı ve öyle de oldu. Mantıkçı pozitivizmin böyle bir zeminde doğması tesadüfi değildir.

MANTIKÇI POZİTİVİZM

Yeni bilimin çalışma biçimini göz önünde bulunduracak ve bilimin içerisine karışma ihtimali olan metafizik unsurları dışarıda bırakacak bir bilimsel çalışma izlencesi ortaya koymak tek çözümmüş gibi görünmektedir. Sorun her iki kuramda da içerilmekte olan algılanamayan süreçlerin ve varlıkların nasıl gözlemlenebileceği olağan dilde nasıl tanımlanıp ifade edilebileceğidir. Bu noktada kafa yormaya başlayan mantıkçı pozitivist filozoflar, önce bilim tanımını değiştirdiler, bilimle bilim olmayanı ayırt edecek bir sınırlandırma ayracı geliştirdiler. Gözlenebilirliğin temel bir sınırlandırma ayracı olduğundan vazgeçmeden çözüm üretme yoluna gittiler.

Viyana Çevresi ya da Yeni Pozitivist görüş olarak tanımlanan bu görüşün ana savları şunlardı: Bilim olmak iddiasında olan bütün entelektüel uğraşlar aynı niteliklere sahip olmalıdır. "Doğa" ve "sosyal" bilimlerin birliği esastır. Ancak yöntemsel açıdan aralarında bir farklılığın olduğu kabul edilmelidir. Bu bağlamda sosyal bilimlerde açıklamanın yerine anlama (verstehen) daha temeldir. Bu vurgudaki ayırt edici yön, felsefede de kesin (exact) yöntemler ve deneye dayalı yaklaşımın ciddi anlamda ön plana alınmış olmasıdır. Bu bakış açısının yarattığı en önemli sonuç ise, irrasyonel ve teolojik felsefelere karşıt bir tutum içerisine girerek, Aydınlanma düşüncesinin temel savlarıyla bağlaşık ve bilim idealine dayalı bir anlayışın yerleşmiş olmasıdır. Bu aslında, zaman zaman içeriği bakımından yanlış anlaşılmış olan "bilimsel felsefe" belirlemesini de aydınlatmaktadır. Çünkü böylece aslında "bilimsel felsefe" derken kastedilenin sadece "felsefenin genel bilimsel kavranışı" olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Viyana Çevresi içerisinde felsefe, hem genel çözümleyici ve dile yönelmiş bir etkinlik olarak, hem de doğa ve sosyal bilimlerin temellerini araştıran bir disiplin olarak görülmüştür. Böylece çok açık olarak felsefenin amacının esas itibariyle "önermelerin (proposition) anlamını açıklamak (clarification) ve anlamsız sahte önermeleri de dışarı atmak (elimination)"[10] olduğu açıkça ortaya konulmuş olmaktadır.

Albert Einstein, Max Planck'in elinden Alman Fizik Cemiyeti'nin Max Planck Madalyasını alıyor. 28 Haziran 1929, Berlin.

Pozitivizm, yalnızca gözlem ve deneyi pozitif veri sayıp tüm bilgileri ve varlıkları bu verilere indirgeyen felsefi görüştür. Bu bakış açısıyla her yönüyle metafiziğe ve metafizik önermelere karşı olan pozitivizmin esasını deney oluşturur. Buna karşılık yeni pozitivizm ise önermelerin anlamının doğrulanabilme yöntemleriyle özdeş olduğunu ileri sürerek, bir önermenin doğrulanabilmesinin, doğru olup olmadığının gözlem, deney ya da mantık ve dil kurallarına dayanarak saptanmasıyla olanaklı olduğunu kabul etmektedir. Buna göre doğruluğu gözlem ve deneyle saptanabilen önermeler deneye dayalı, mantık ve dil kurallarına dayanılarak saptananlar ise analitik önermedir."

Yeni pozitivist anlayışı savunanlar arasında pek çok farklı görüş ortaya çıkmış olmakla birlikte, akımın kurucusu olan Moritz Schlick'in (1882-1936) "Anlam ve Doğrulama" başlıklı makalesinde ileri sürdüğü "Bir önermenin anlamı, onun doğrulanma yöntemidir" savı, ana düşünce niteliğine ulaşmış ve anlamlı olmanın ölçütünün doğrulanabilirlik olduğu düşüncesinde uzlaşılmıştır. Buna göre, olgusal bir anlatımın veya önermenin ancak ve ancak ampirik bir biçimde doğrulanıyorsa, anlamlı olabileceği savı benimsenmiştir. "Doğrudan doğrulanabilirlik" adı verilen bu türden bir sayıntıyı Schlick, yukarıda söz konusu edilen makalesinde şöyle temellendirmektedir:

"Günlük yaşamda ve hatta bilimde bir önermenin anlamına ilişkin bir soruyu o önermeyi ya daha açık bir şekilde ya da biraz değişik sözcüklerle yineleyerek yanıtlamak, hem mantıksal olarak geçerli, hem de gerçekten doğal olan yoldur. ... Çünkü her sözcüğün ancak içine yerleştirildiği belirli bir bağlam içerisinde belirli bir anlamı vardır. Bu sözcüğün yeni bir durum içinde kullanılması için yeni kurallar sağlamazsak, bu sözcük başka bir bağlam içinde hiçbir anlam taşımayacaktır."[12]

Schlick'in bu açıklamaları, açıkça bir sözcüğün ya da sözcükler dizgesinin anlamının, onların kullanımlarını düzenleyen bir kurallar dizisince belirlendiğini ileri sürmektedir ve dolayısıyla da, ona göre, "bir tümcenin anlamını dile getirmek, bu tümcenin hangi kurallara göre kullanılacağını dile getirmek demektir. Bu da tümcenin ne şekilde doğrulanacağını söylemekle aynı şeydir. Yani bir önermenin anlamı, onun doğrulanma yöntemidir."[13] Schlick, buradan şöyle bir sonuca varmaktadır: "Her hangi bir anlamı, sonunda örnekle yapılan tanımlara başvurmadan kavrama olanağı yoktur. Bu da apaçık anlamında deneye ya da doğrulama olanağına başvurmak demektir."[14] Bu sonuç aslında "doğrudan doğrulanabilirlik" ve "bir önerme ancak doğrulanabilirse anlamlıdır" savlarını oluşturması bakımından önemlidir. Bundan dolayı mantıkçı pozitivizmin bu bilim ve bilimsel bilgi yorumuna doğrulamacı bilim anlayışı adı verilmiştir.

Mantıkçı pozitivizme göre bilimlerin ideali kuramsal aşamaya ulaşmaktır. Bu aşamaya ulaşmış bir bilimsel kuram ise formel bir bilim dilinde ortaya konulmuş bir aksiyom sistemidir. Bilim dili üç tür terimi kapsar: 1. Gözlem terimleri (bu masa, şu sandalye); 2. Teorik terimler (elektron, entropi); 3. Mantıksal ve matematiksel terimler (',$,+,-).[15]

Bilim dili aynı zamanda gözlem ve teorik dil olmak üzere iki alt dil kapsar. Teorik dil aksiyom sistemini kapsar. Teorik dilin ortaya koyduğu önermelerin, dolayısıyla da teorik kanunların anlamlı olması için gözlem diline çevrilmesi gerekir. Buradaki en önemli sakınca doğrudan gözlemlenemeyen bilgilerin yani önermelerin anlamsız olarak kabul edilip, metafiziğin önermeleri gibi düşünülmesidir. Çünkü böylece pek çok teorik bilimsel bilgi dışarıda bırakılmış olmaktadır. Durum böyle olunca bu görüşün eleştirilmemesi düşünülemez. Çözüm için iki yol vardır: Ya doğrulanabilme ilkesinden vazgeçmek ya da yumuşamaya gitmek. Bu ikinci seçeneği özellikle Rudolph Carnap (1891-1970) ve Carl Hempel (1905-1997) benimsemişlerdir. Bunlar teorik önermelerin doğrulanabilme ilkesi gereği anlamsız olmalarını önlemek için, doğrudan doğruya doğrulanabilen önermeler ile dolaylı olarak doğrulanabilenleri ayırt etme yoluna gitmişlerdir. Buna göre teorik önermeler de dolaylı olarak doğrulanabilirler. Yani doğru olup olmadıkları kesin olarak bilinemez, ancak olasılıklı olabilirler.[16] Buna göre özellikle Carnap, mantıkçı pozitivizmin bilimin alanını gereksiz yere daraltmaması ve gelişmesini önlememesi için, bilim dilinin mantıksal sözdiziminden (sentaksından) başka bir şey olmayan bilim mantığına geçmesi gerektiğini ileri sürerek, "doğruluk" ve "pekiştirme" kavramları arasındaki ayırıma dayalı yeni bir anlayış getirmektedir.

DOĞRULAMA MI, YANLIŞLAMA MI?

Carnap'a göre, pekiştirme, bir önermenin bilimsel olarak onanması veya yadsınması anlamına gelmektedir ve deneysel bilimin önermeleri hiçbir zaman kesin olarak onanıp yadsınmayan türden önermelerdir. Onlar, ancak belli bir derecede pekiştirilebilir veya sarsılabilirler. Bu bağlamda Carnap, deneysel önermeleri, doğrudan doğruya denetlenebilen ve yalnızca dolaylı olarak denetlenebilen önermeler olmak üzere iki gruba ayırmakta ve bir yıldırbirkaç gözlemle yeteri kadar pekiştirilmiş veya sarsılmış, bundan dolayı da apaçık bir şekilde onayacağımız ya da yadsıyacağımız önermeler durumuna "doğrudan doğruya denetlenebilme"; buna karşılık, kendisiyle belli bazı mantıksal ilgileri olan başka önermelerin denetlenmesiyle denetlenen önermeler durumuna da "dolaylı doğrulama" adını vermektedir.[17]

Ancak bu anlayışta eleştirilmiş ve Popper tarafından bilimsel kanunların hep hipotez niteliğinde kalması gerektiği savunulmuştur. Yanlışlamacı bilim anlayışı adını alan bu görüş hipotezlerin haklı gösterilmesi ve sınanması ilkesine dayanmaktadır. Buradaki haklı gösterme veya sınama gözlem, deney, mantık ve matematik işlemlerine dayanır ve tam anlamıyla ussal bir süreçtir. Haklı gösterme, her tür sınamaya rağmen yanlışlanmamış olma demektir. Akılcı yol, hipotezleri sürekli olarak sınayıp yanlışlanan hipotezi anında atarak başkasıyla değiştirmektir.[18] Buna göre bilim bir kuramı doğrulamaya çalışmaz. Aksine herhangi bir şekilde ortaya atılmış bir kuramı yanlışlamaya çalışır. Yanlışlama asıl ölçüttür. Eğer bir kuramın öngörüleri hiçbir şekilde yanlışlanamıyorsa o kuram savunulmaya devam edilecektir. Buna karşılık tek bir aykırı kanıt ya da bulgu o kuramın yanlış olduğunu gösterir ve bu durumda yapılacak en iyi şey kuramı terk etmek ve yerine yeni bir kuram oluşturmaktır.

İlk bakışta cazip gelse bile Popper'ın bu görüşü bilimsel bilgi için yeterince açıklayıcı değildir. Çünkü burada sadece doğrulanamayan bilgi açıklanabilmektedir. Ancak bir bilginin doğru olmasının koşullarının ne olduğu söylenmemektedir. Ayrıca bir bilgi yanlışlanamıyorsa gerçekten doğru olduğu anlamına gelir mi? Bu sorunun yanıtı Popper'da yoktur.

Gelişimini tamamladığı kabul edilen mantıkçı pozitivizm, genellikle analitik felsefenin belirlediği gelişme çizgisi içerisinde yer almaktadır. Burada söz konusu edilen analitik felsefe ise, felsefenin üstlenmesi gereken görevi hem gündelik dil ve hem de bilim dilinin analizini yapmak olarak görmektedir. Burada vurgulanmak istenen asıl tema, bilimsel açıklamada kullanılan kavramların, savların

ve tartışmalı noktaların açıklanmasının ön plana çıkartılmasıdır. Bu bağlamda, analitik okulun amacı bilgikuramsal ya da metafizik problemlere özgül çözümler getirmek olmadığı gibi, felsefi problemlerin anlamlı olduğunu savunmak da değildir. Aksine bu okulun benzer amaçlı diğerlerinden farkı, konuya metodolojik yaklaşımının sağladığı farklılıktır. Çünkü okulun temsilcilerinin dayandıkları temel sav, felsefenin mutlaka bilimsel problemlerin formüle edildiği dilin mantıksal analiziyle uğraşmasının gerekliliğine vurgu yapan düşüncedir.[19]

Burada bir noktaya daha dikkat çekilmelidir. Mantıkçı pozitivist görüşün bilim felsefesinin problemlerini formüle etmek için matematiksel mantığa dayanmasının altında yatan nedenler veya neden bu denli mantıkçı bir yapı sergilediklerinin açıklanmasıdır. Mantıkçı pozitivizmin bu denli formel mantık çalışmalarını ekolün ayırt edici unsuru yapmasının nedeni, bilim felsefesinin, Aristoteles'ten beri önermelerin içeriğinden ziyade formuyla ilgilenen formel mantığın yaptığı gibi, bilimsel önermelerin içeriğinden ziyade mantıksal yapısıyla ilgilenmesini esas kılmaktı. Çünkü felsefecinin işinin çıkardığı sonuçların fiili bilimsel prosedürlerle yüzleştirilebilmesi görevini bilimin uygulayıcısına bırakmak ve bilimsel ifadelerin formel temsil edilişlerini sunmak olduğu kabul ediliyordu. Böylece, tikel bilimsel teorilerin özgül dayanaklarından kopartılmış olan bilim felsefesi, değişikliklere maruz kalmaya ve geçerli inançlardan vazgeçilmesine karşı bağışıklık kazanacaktı. Eğer bilim felsefecisi en azından ilke olarak, bütün mümkün açıklamaların özelliklerini kaba taslak çıkarabiliyorsa, aynı biçimde, bütün gelecek açıklamalarının formel özelliklerini de ortaya koyabilecekti. Bu, deneye dayalı mantıkçı programın en çekici görünümlerinden biriydi. Çünkü bu yaklaşım anlamayı tümdengelim mantığınca geliştirilmesi mümkün argümanlara ve sınıflandırmalara indirgemeye alışkın olan zihnimizin yönetici işleyişine hitap ediyordu.[20]

Bilimlerin mantığının ikinci ve buna yakın bir özelliği de, bilimsel teorileri matematiksel mantığın araçlarıyla formüle edilebilecek formel sistemler olarak kavramasıydı. Bilim felsefecisi bütünüyle gelişmiş ya da idealize edilmiş sistemler üzerinde yoğunlaşmıştı ve bilimin eski hipotezlerinin, yeni hipotezlerle birleştirilerek yeni bir terkip oluşturulmasıyla geliştiğini sorgulamadan kabul etmişti. Böylece eski hipotezler sınırlı deney alanlarında uygulanabilir olan özgül durumlara dönüşüyordu, örneğin, Newton'un kütlenin değişmez olduğunu bildiren ilkesinin, kütlenin hızla değiştiğini bildiren özel görelilik kuramının oldukça sınırlı bir durumu olduğu; yani, hızın ihmal edilebilecek derecede küçük olduğu zamanlarda geçerli olan bir olgu olduğu varsayılıyordu.[21]

1950'lerde gözlem dilinin sağlam olduğu söylenen temeli sarsılmaya başladı; fakat mantıksal pozitivizmin içine gireceği kriz ertelenmişti, çünkü dikkatler sorunun ampirik yönünden mantıksal yönüne kaymıştı. On yıldan fazla süren bir dönem, bilim felsefecileri ve göze çarpar bir biçimde Hempel çalışmalarını teorilerin tümdengelimci karakteri üzerinde odaklandırmışlardı ve kanıtın (evidence) tümdengelimsel biçimde varılan önermeleri nasıl teyit edeceğine ya da onları nasıl çürüteceğine dair birçok stratejiyi tartışmaktaydılar. Tartışma ilerledikçe, tatmin edici bir kriterin bulunamayacağı ve tümdengelimsel değerlendirmenin, anlam sorununu ya da bilimsel teorilerin doğruluğu sorununu çözmeye muktedir olmadığı gittikçe daha artan bir açıklıkla ortaya çıktı. Güçlü bir tepki kaçınılmazdı ve ellilerin sonunda mantığın teknik sorunları üzerinde yoğunlaşmakla, mantıkçı ampiristlerin gerçek bilimle ilişkilerini yitirdiklerine ilişkin şikâyetler, giderek artmaya ve dile getirilmeye başlandı.[22]

FELSEFEYİ BİLİM TARİHİ VERİLERİYLE YÜZLEŞTİRMEK

Yukarıda dile getirildiği üzere, kural koyucu bir kimlik kazanmış olan felsefeyi bilim tarihi verileriyle yüzleştirmeyi başaran Thomas Kuhn (1922-1996) oldu. Kuhn tarihi başka türlü okumak gerektiğine inanıyordu ve ellili yıllarda tarihi büyük bilginlerin kaydı olarak okuma alışkanlığı vardı. Oysa yapılan bilim tarihi çalışmaları tarihin hiç de pasif bir bilgi yığını olmadığını ortaya koymuştu. Bu gerçeği fark eden Kuhn, boş inanç veya efsane olarak nitelendirilip bir kenara atılan birçok eski teorinin, örneğin Ortaçağ mekaniğinin ve Flojiston Teorisi'nin bir yanlışlık ve önyargıdan daha fazla şey içerdiğini görmüştü.[23] Giderek teorilerin yapısı daha dikkatli bir biçimde incelendiğinde teorik bağlamın yalnızca ortaya attığı sorunları değil, aynı zamanda bu sorulara verilen cevabın kabul edilebilir olarak değerlendirilmesi için ifade edildiği terimleri de belirlediği ortaya çıktı. Bu durum mutlak, teoriden bağımsız bir gözlem dili olduğunu ve bu dilin terimlerinin bütün rekabet halindeki teoriler için aynı ortak anlam çekirdeğine sahip olduğunu iddia eden mantıkçı ampirizme karşı doğrudan meydan okumaydı. Yeni görüşe göre, ister teorik olsun isterse de olgusal bütün bilimsel terimlerin anlamı, onların önemini belirten ve içinde vücut buldukları (genelde paradigma adı verilen) genel bir arkaplan tarafından sağlanmaktaydı.[24]

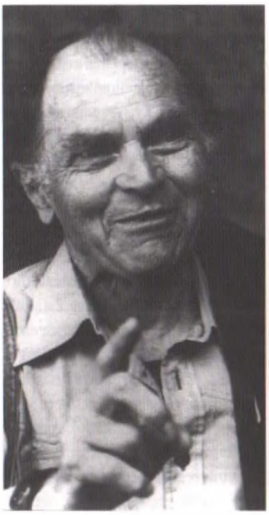
Bu yeni yoruma Paul Feyerabend (1924-1994) da katıldı ve mantıkçı pozitivistlerin aksine, kullandığımız her terimin anlamının, bu terimin geçtiği teorik bağlama bağımlı olduğunu savundu. Dolayısıyla tarihe ve fiili bilim pratiğine kulak vermeyen bir bilim felsefesi kendisini soyut mantığın konu dışılığına mahkûm eder.[25]

Mantıkçı pozitivizme Feyerabend'in yönelttiği bu eleştiri, bilimin tarihsel serüveninden öğrenilebilecek çok şey olduğuna dikkat çekmiş oldu. Yukarıda değinildiği üzere, bilim felsefesini bilim tarihi verileriyle yüzleştiren Kuhn da, konuya ilişkin şunları dile getirmektedir: "Eğer zamanı geçmiş inançlara efsane denilecekse, o zaman bugün bilimsel olduğu kabul edilen bilgi türünün dayandığı yön-

Paul Feyerabend (1924-1994) mantıkçı pozitivistlerin aksine kullanılan her terimin anlamının, bu terimin geçtiği teorik bağlama bağımlı olduğunu savundu.

temlerle ve mantıkla da aynı şekilde efsaneler üretilebileceği gayet açıktır. Yok, eğer bunlara bilim denilecekse, o zaman da bilim bugün bizim sahip olduklarımızla hiç de bağdaşmayan inanç topluluklarını kapsamış oluyor. Bu seçenekler karşısında tarihçi ikincisini yeğlemek zorundadır. Zamanını doldurmuş kuramların, sırf bir kenara atıldıkları için, ilkece bilimsel olmadıkları söylenemez. Gelgelelim bu seçenek de bilimsel gelişmenin doğal birikim süreci olarak açıklanmasını güçleştirmektedir. Tek tek keşif ve icatları bir başlarına almanın zorluklarını ortaya seren de bilime yapılan bu bireysel katkıları birleştirdiği sanılan birikim süreci hakkında derin kuşkulara zemin hazırlamış olmaktadır."[26]

Bu gerçeğin ışığında her kuramın ancak bilimsel bir topluluğa kuramsal araçlar ve doğrulama kriterleri sağlayan bir paradigma ışığında anlaşılabileceğini öne süren Kuhn'a göre, her kuram kendi koşulları içerisinde değerlendirilmelidir ve zaten anlamı da o koşullar tarafından sağlanır. Bu kezaçıkçabaşkabir sorun ortaya çıkmaktadır. Eğer gözlem terimlerinin anlamı bütünüyle teorik çerçeveye bağımlıysa, birbirlerini izleyen kuramlardaki farklı kullanımlara nasıl süreklilik atfedebiliriz? Mevcut bilim

felsefesinin, bilim tarihinin sağladığı veriler ışığında geçersizliğini kanıtlayan bu yaklaşım, açıkça iki kuramı karşılaştırmanın ve bunlar arasında öznel zeminler dışında başka bir seçim yapmanın olanak dışı olduğu sonucuna ulaştı. İki kuramın veya söylem kümesinin ya tam olarak aynı anlama sahip olması gerektiği ya da bütünüyle farklı olmak zorunda oldukları varsayımına dayanan bu çıkarımın olası tek sonucu vardı: "Bilim tarihi, birikerek gelişen bir süreç değil, bütünüyle paradigmaların birbirlerinin yerine geçtiği kümülatif olmayan bir süreçtir."[27]

Kuhn'un bu yaklaşımı önemli yenilikler getirse de, pozitivist felsefenin gündeme getirdiği anlam sorununu çözmemiş, yalnızca anlamın değişmezliğine ilişkin pozitivist tezi kıyaslanamaz anlamlar doktrini ile değiştirmiştir.[28]

Bu tartışmaların bugün de sürdüğü göz önüne alındığında, bilime felsefe açısından ya da tarihsel çizgi bağlamında bakmak kendi başına birçok karanlıkta kalan noktayı aydınlatmasına karşın, tek başına yeterli olmadığını göstermiştir. Kuramlar, bilim insanlarının, aynı entelektüel, kültürel, dinsel ve siyasal dünyayı paylaşan başka insanlarla sürekli etkileşim halinde ortaya çıkardıkları ürünler olarak anlaşılmalıdır. Verili bir çağın bilimi, doğduğu dönemden ayrılamaz. Dolayısıyla bilimin doğasını tartışan bilim felsefecileri ve tarihçileri birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Başka bir deyişle bilimin doğası en iyi şekilde felsefenin ve bilim tarihinin verilerinin bütünlüğü içerisinde anlaşılabilir.

PROF. DR. HÜSEYİN GAZİ TOPDEMİR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ, FELSEFE BÖLÜMÜ

KAYNAKLAR

Akarsu, Bedia *Çağdaş Felsefe*. İstanbul 1979.
Blumberg, Albert E. & Herbert Feigl, "Logical Positivism", *Journal of Philosophy*, 28 (ii), 1931.
Carnap, Rudolf, "Doğrulak ve Pekiştirme", Çeviren: Necla Arat, *Çağdaş Felsefe Akımları*, İstanbul 1979.
Descartes, René, *Metod Üzerine Konuşma*, Çeviren: K. Sahir Sel, İstanbul 1984.
Feyerabend, Paul, *Yönteme Hayır*, Çeviren Ahmet İnam, İstanbul 1989.
Francis Bacon, *Novum Organum*, Çeviren: Sema Önal, Ankara 1999.
Grunberg, Teo, "Neopozitivizm'in Bilim Anlayışının Eleştirisi", *Bilim Kuramı Sempozyumu Bildiriteri*, Ankara 1984.
Kant, Immanuel, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" Çeviren: Nejat Bozkurt, *Kant*, İstanbul 2005.
Kolakowski, Leszek, *Positivist Philosophy from Hume to Vienna Circle*, Great Britain 1972.
Kuhn, Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çeviren: Nilüfer Kuyaş, İstanbul 1982.
Schlick, Moritz, "Anlam ve Doğrulama", Çeviren: Necla Arat, *Çağdaş Felsefe Akımları*, İstanbul 1979.
Shea, William R., "Geçmişte ve Günümüzde Bilim Tarihi ile Bilim Felsefesi Arasındaki Bağlar", *Bilim Tarihi*, Çeviren: Zeynep Direk, Sayı: 8, İstanbul 1992.
Thilly, Frank, *Felsefe Tarihi*, Çeviren: İbrahim Şener, Cilt 2, İstanbul 1995.
Topdemir, Hüseyin Gazi, "Kuhn ve Bilimsel Devrimlerin Yapısı ÜzerineBir Değerlendirme", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 36, Ankara 2002.

DİPNOTLAR

1 Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İstanbul 1979, s. 10.
2 Akarsu, s. 9-10.
3 Thilly, Frank, *Felsefe Tarihi*, Çeviren: İbrahim Şener, Cilt 2, İstanbul 1995, s. 138.
4 Akarsu, s. 10.
5 Shea, William R., "Geçmişte ve Günümüzde Bilim Tarihi ile Bilim Felsefesi Arasındaki Bağlar", *Bilim Tarihi*, Çeviren: Zeynep Direk, Sayı: 8, İstanbul 1992, s. 10.
6 René Descartes, *Metod Üzerine Konuşma*, Çeviren: Çeviren: K. Sahir Sel, İstanbul 1984, s. 33.
7 Immanuel Kant, "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" Çeviren: Nejat Bozkurt, *Kant*, İstanbul 2005, s. 263.
8 Francis Bacon, *Novum Organum*, Çeviren: Sema Önal, Ankara 1999, s. 197-200.
9 Shea, s. 10.
10 Blumberg, Albert E. & Herbert Feigl, "Logical Positivism", *Journal of Philosophy*, 28(ii), 1931, s. 269.
11 Teo Grunberg, "Neopozitivizm'in Bilim Anlayışının Eleştirisi", *Bilim Kuramı Sempozyumu Bildiriteri*, Ankara 1984, s. 33-34.
12 Moritz Schlick, "Anlam ve Doğrulama", Çeviren: Necla Arat, *Çağdaş Felsefe Akımları*, İstanbul 1979, s. 249-250.
13 Schlick, s. 252.
14 Schlick, s. 256.
15 Grunberg, s. 35.
16 Grunberg, s. 36-37.
17 Rudolf Carnap, "Doğruluk ve Pekiştirme", Çeviren: Necla Arat, *Çağdaş Felsefe Akımları*, İstanbul 1979, s. 268.
18 Grunberg, s. 37-38.
19 Leszek Kolakowski, *Positivist Philosophy from Hume to Vienna Circle*, Great Britain 1972, s. 203.
20 Shea, s. 11.
21 Shea, s. 11.
22 Shea, s. 11-12.
23 Shea, s. 12.
24 Kuhn, Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çeviren: Nilüfer Kuyaş, İstanbul 1982, s. 46.
25 Shea, s. 12.
26 Kuhn, s. 40.
27 Kuhn, s. 105.
28 Shea, s. 13.

BİLGİNİN MEŞRU BİR KAYNAĞI OLARAK DOĞANIN İNCELENMESİ

GALİLEO'NUN 'SAPKIN'LIĞI

CEM KAMÖZÜT

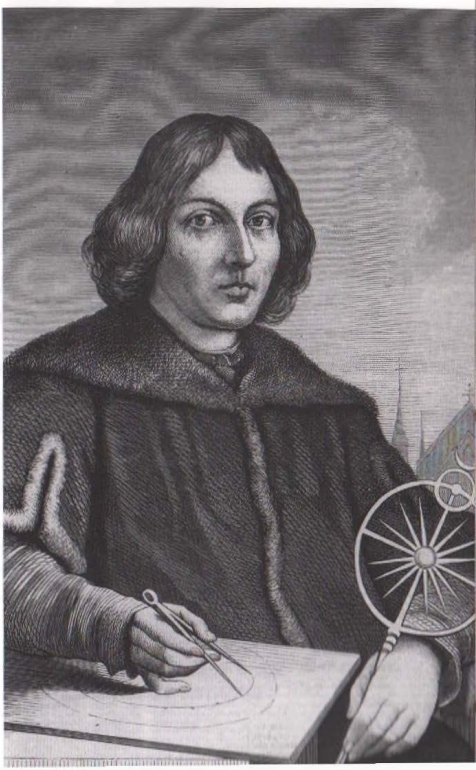
Galileo'nun Güneş merkezli evren modelini savunduğu için Kilise tarafından yargılanıp, ev hapsi ile cezalandırılması, bilim tarihinin en popüler öykülerinden biridir. Ancak bu öyküde, Galileo'nun neden cezalandırıldığı genellikle yanlış anlaşılmaktadır. Mesele sanıldığı kadar basit değildir. Galileo'nun Kilise'nin şimşeklerini üstüne çekmesinin asıl nedeni (ve bilime asıl katkısı) Dünya'nın hareket ettiğini ileri sürmesi değil, doğanın incelenmesini bilginin meşru bir kaynağı olarak sunmuş olmasıdır. 17. yüzyılın bilimsel bilgi anlayışımızı değiştiren bilimsel devriminin temelinde bu yaklaşım vardır.

KOPERNİK VE KOPERNİKÇİLİĞİN ELEŞTİRİSİ

Kopernik kitabını yayınladığı 1543 yılında öldü. Kitabı ölüm döşeğinde yayınlamasının nedeni belki de gelecek eleştirilerden korkmasıydı. Kitaba yazdığı önsözden de anlaşılacağı gibi görüşlerine "kutsal metinlere uymadığı" gerekçesiyle karşı çıkılabileceğinin farkındaydı ve uzun süre yayınlamak konusunda kararsız kalmıştı. Sonunda yayınladığında ise kitap, yalnızca 400 adet basılmış ve bu bile hemen satılamamıştı. Çünkü teknik bir dille yazılmış olmasından dolayı az sayıdaki uzman dışında kimsenin anlayabileceği bir metin değildi.

Yine de Kopernik'in kitabının hemen yasaklanmamasının nedeni bilinmiyor oluşu olamaz. Aslında Kopernik'in 1515'ten beri bu konuda çalıştığı biliniyordu. Görüşleri Katolik Kilisesi'nin yanı sıra Protestanlar tarafından da kutsal kitaba aykırı sayılmaktaydı. Luther 1539 yılında yani Kopernik'in kitabını yayınlamasından dört yıl önce, Kopernik'i, akıllı görünmek için kutsal metinleri ve sağduyuyu hiçe sayarak, tüm astronomiyi baş aşağı çevirmeye çabalamakla suçlamıştı.

Sonunda yayınlandığında Kopernik'in kitabını hemen yasaklanmaktan kurtaran üç önemli etmen vardır. Bunlardan ilki kitabın ortaya koyduğu hesaplama teknikleriydi. Bu açıdan kitap öylesine değerliydi ki gök cisimlerini incelemekle ilgilenenler kitabı görmezden gelememiş, onun sunduğu yöntemleri öğrenmeye ve uygulamaya başlamıştı. Bu yalnızca gökyüzü meraklılarıyla sınırlı küçük bir topluluk değildi. Gökcisimlerinin konum ve hareketleri yaşamın pek çok alanını ilgilendiriyordu. Öncelikle mevsimlerin belirlenmesi gibi tarım açısından önemli konular vardı. Ayrıca önemli dini günlerin saptanması gibi ibadete ilişkin konular için de iyi bir takvime gereksinim duyuluyordu ve bu da ancak gökcisimlerinin hareketlerinin gözlemlenmesiyle oluşturulabilirdi. O dönem için bilgi kaynağı sanılan astroloji de tedavi yöntemlerinden savaş zamanlarının

belirlenmesine, çeşitli konularda önemli görülüyordu.

İkinci olarak kitabın başındaki giriş yazısı da kitabı yasaklanmaktan koruyan bir unsurdu. İlginç olan bu giriş yazısının Kopernik tarafından değil, bir başkası tarafından yazılmış olmasıdır. Yazar, Kopernik'in bir arkadaşı ve Lutherci bir teolog olan Andreas Osiander'dir. Kopernik'in izni olmaksızın ve Osiander'in adı verilmeden sunulan bu girişin, Kopernik'in görüşlerini yansıttığı sanılmaktaydı. Bu girişte Osiander şöyle söyler: "Bu hipotezler üzerinde dikkatle duran biri buradan, başladığı zamankinden daha budala ayrılmamak adına, başka bir amaç uğruna düzenlenmiş bilgileri hakikat olarak alıp kesin bir bilgi sunmaya muktedir olmayan astronomiden kesinlik beklemesin" (Copernicus, 2010: 6).

Görüldüğü gibi Osiander, astronomiyi bir bilgi alanı olarak görmemektedir. Bilginin kaynağı tanrısal esindir. Kusurlu insanların, Tanrı'nın yardımı olmaksızın kesin bilgiye ulaşmaları olanaksızdır. Bu nedenle Osiander'e göre, astronomi de yalnızca birtakım hesaplama teknikleri sunan ve doğruluk savı barındıramayacak bir alandır. Bu, dönemin kesinlik anlayışını yansıtan bir yaklaşımdır. Kuşkusuz kitabı okuyan biri, bunun kitapta savunulan bir tutum olmadığını kolayca anlayacaktır. Ancak her ne kadar bu Kopernik'in görüşleriyle uyumlu olmasa da bu girişe atıfla araştırmacılar, bir yandan Dünya'nın hareketsiz olduğunu savunmaya devam ederken bir yandan da Kopernik tarafından ortaya konan matematiksel araçları kullanmayı olanaklı hâle getirebilmişlerdir.

Son olarak kitapta savunulan görüş; yani Dünya'nın Güneş etrafında dönüyor olduğu görüşü pek de ikna edici değildir. Kuşkusuz, bu "varsayım" altında kimi hesaplar başarıyla yapılabiliyor olsa da Dünya'nın gerçekten hareket ettiği savı doğru görünmemektedir. Kitabın yayınlanmasının ardından 50 yılı aşkın bir süre geçtikten sonra bile bu durum değişmeyecektir. 1597 yılında yayınlanan bir kitabında Jean Bodin, aklı başında hiç kimsenin bunu kabul edemeyeceğini söyler. Gerekçeleri ise bu görüşün kutsal metinlere aykırı olması değildir. Aksine bu eleştirinin içinde yer aldığı kitap, kimi dini görüşlere aykırı bulunarak yasaklanmıştı. Bodin, Kopernikçiliğe bilimsel gerekçelerle karşı çıkmaktadır:

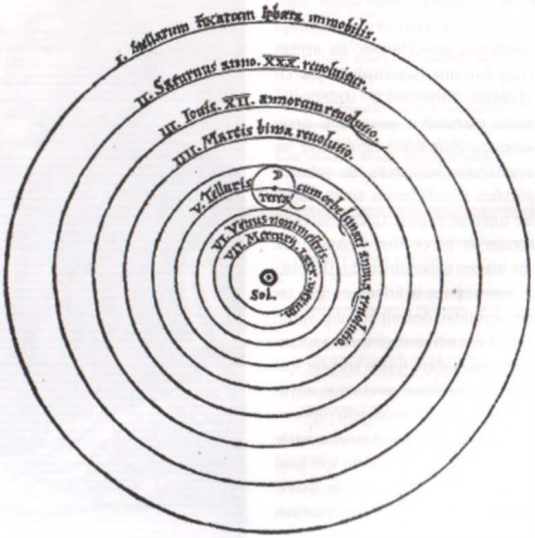
"Dünya deviniyor olsaydı, dosdoğru yukarı doğru fırlatılan bir ok da bir kulenin tepesinden yere bırakılan bir taş da dikine düşmeyecek, ileriye ya da geriye düşecekti... son olarak, Aristoteles'in yazdığı gibi, kendi doğalarına uygun yerleri bulan nesneler orada kalırlar. Dünya'nın doğasına uygun bir yer ayrıldığına göre, Dünya kendisinin dışındaki bir devinim tarafından döndürülemez (aktaran, Kuhn, 2007: 311-312)".

Kopernik'in önerisini ikna edici olmaktan çıkaran bu kusurlar Kopernik'in kitabı için sorun oluşturması gereken unsurlar olarak görülebilirse de, aslında kitabın yasaklanmamasını sağlayan önemli bir avantaj sağlamaktaydılar. Açıkça yanlış olduğu düşünülen bir savın kutsal metinlerle çelişmesi, bu savı bir tehdit olmaktan çıkarıyordu.

Bütün bunlardan dolayı Kopernik'in kitabı yasaklanmadığı gibi, uzmanlar arasında ilgi görmüş ve kullanılmıştır. Ancak 1616 yılına gelindiğinde kitabın yasaklanmasını engelleyen bu üç neden de ortadan kalkmıştır. Bu nedenleri ortadan kaldırmakta en büyük pay sahibi olan Galileo'nun elinde Kopernikçilik, Kilise için ciddi bir tehdit haline gelmişti.

Mikolaj Kopernik (Torun 1473- Frombork 1543). Katolik Kilisesi'nin yanı sıra Protestanlar tarafından da kutsal kitaba aykırı sayılmaktaydı. Luther, Kopernik'i, akıllı görünmek için kutsal metinleri ve sağduyuyu hiçe sayarak, tüm astronomiyi baş aşağı çevirmeye çabalamakla suçlamıştı.

Galileo, Kilise ile kutsal kitabın nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin bir anlaşmazlık içindedir. Kutsal metinler, bizlere ahlak yasaları gibi doğanın gözlemlenmesi ile bilinemeyecek konular hakkında bilgi verecektir.

Kopernik'in evren tasarımı, merkezde Güneş var.

KOPERNİKÇİLİĞİN YASAKLANMASI

Öncelikle 1616 yılına gelindiğinde Kopernik'in matematiksel araçları o kadar çok çalışılmış ve özümsenmişti ki, artık kitabın yasaklanması, bu teknikleri ortadan kaldırma riski taşımıyordu. Ancak asıl önemli olan

diğer iki etmenin nasıl ortadan kalktığıdır.

Galileo, 1615 yılında Güneş merkezli evren modeli konusunda görüşlerini dile getirdiği ünlü *Büyük Düşes Christina'ya Mektup*'unda (Galileo, 1957a) Kopernik'in kitabında, Kopernik tarafından yazılan önsözden şu bölümü alıntılar:

"Aslında onlara ait yargıları çılgınlık olarak görüp küçümseyeceğim için, tümüyle matematik cahili olmasına rağmen yargısını sunmaya yeltenecek [gevezeler] çıkar da Kutsal Söz'ün bir yerini kendi amaçlarına göre çirkince bozup çalışmama saldırmaya ve beni paylamaya kalkışır diye pek de endişeleniyor değilim. Öyle ki, yazarlığıyla tanınan fakat matematikçiler arasında sayılmayan Lactantius'un, Dünya'nın küre şeklinde olduğunu söyleyenlerle çocukça alay etmesi bilinmeyen bir şey değildir. Yani demem o ki, benimle bu şekilde alay edecek birileri çıkarsa âlimler hiç şaşırmasın. Matematik, matematikçiler için yazılır; ve düşüncem beni yanıltmıyorsa, çalışmalarımın, şu anda başında sizin Kutsal Makamınızın bulunduğu Kilise Devleti'ne de hizmet ettiği görülecek (Copernicus, 2010: 15-16)".

Bu alıntıya dayanarak Galileo, haklı bir biçimde Kopernik'in kuramını gerçeklikle ilgisi olmayan bir hesaplama tekniği olarak ortaya atmadığını vurgulamaktadır. Kopernik, kuramının hem doğru hem de kutsal metinlerle uyumlu olduğunu düşünmektedir. Üstelik Galileo bununla da yetinmeyip, bu kadar başarılı bir kuramın başarılı olmasının tek olası nedeninin doğru olması olduğunu savunmaktadır. Böylece Kopernikçiliği yasaklanmaktan kurtaran önemli bir etmen olan "gerçeklikle ilgisi olmaması savı" dayanağını yitirmektedir. Ancak *Mektup* bununla sınırlı değildir. Galileo, Kopernik'ten de ileri giderek, kutsal metinlerle Güneş merkezli modelin neden çelişemeyeceğini de anlatmak istemiştir.

Galileo bu metinde, Agustinus ve Aquinas gibi önemli dinsel otoritelere referansla, kutsal kitabın yorumlanması gerektiğine işaret etmekte ve Dünya'nın durduğu sonucunu çıkarabileceğimiz pasajların Kilise tarafından yanlış yorumlandığını öne sürmekteydi. Doğru tavır Galileo'ya göre şöyle olmalıydı: Eğer doğa bilimlerinden çıkan bir sonuç kutsal metinlerle çelişiyor gibi görünüyorsa, kutsal metinleri yanlış yorumladığımızı kabul edip, ilgili bölümleri yeniden ve bilimlere uygun biçimde yorumlamalıydık. Galileo, bu görüşü için akıllıca bir gerekçe de sunmaktaydı. Kutsal metinlerin doğru olmasının nedeni onların Tanrı'nın eseri olmalarıydı. Ancak Galileo, evrenin de Tanrı tarafından yaratıldığına, yani evrenin de Tanrı'nın eseri olduğuna işaret ederek, uygun biçimde okunduğunda kesin bilgiler verebileceğini söylemekteydi. Bu ise Kilise'nin Tanrı'nın sözü üzerindeki mutlak kontrol ve otoritesini tehdit etmekteydi. Eğer doğruları bulmakta matematikçiler, Kilise kadar yetkin olarak görülürse, Kilise'nin bilgi alanında özel bir konumu kalmayacaktı. Dahası Kilise'nin kimi zaman yanılan, hata yapabilen bir kurum olabileceği kabul edilemez görünüyordu.

Galileo'nun, Kopernikçiliği doğru bir kuram olarak savunması belki de Kilise'nin göz yumabileceği bir durumdu. Hem Galileo güçlü dostları ve çok saygın bir konumu olan bir kişiydi hem de Kilise bu tür astronomi araştırmalarına doğrudan müdahale etmekten yana değildi. Üstelik herkesin açıkça yanlış olduğunu düşündüğü bir sav, Kilise için gerçek bir tehdit olamazdı. Bu da bizi Kopernikçiliği koruyan son dayanağın nasıl yıkıldığına getirir.

Her ne kadar Kopernik'in kitabı, gökcisimlerinin konumlarını etkin biçimde hesaplama olanağı sunuyorduysa da, bu kuramın kabul edilebilir olmasını sağlamak için hiçbir gerçek çaba içermiyordu. Bodin ve benzerlerinin eleştirileri yersiz değildi. Sağduyumuz bize açıkça hareketsiz olduğumuzu söyler. Üstelik nasıl olup da Dünya büyük bir hızla hareket ederken bunu hissetmediğimiz sorusu bir yana, neden kuleden atılan bir taşın kulenin tam da dibine düştüğü, kuşların neden Dünya'nın dönüş yönünde uçmaya çalışırken geride kalmadığı açıklanamamıştı. Son olarak Bodin'in eleştirisinin belki de en önemli noktası, Dünya'nın hareket etmediğine ilişkin görüşün basit bir sav olmadığını anımsatan son tümcesidir. Buna göre neden taşların düştüğü gibi bir sorunun yanıtı, Dünya'nın da hareketsiz kalması gerektiğini içerir. Yani Newton ve 'yer çekimi kuramı' ortaya çıkıncaya dek, elimizdeki harekete ilişkin en iyi kuram, Dünya'nın hareket etmediğini söylüyordu.

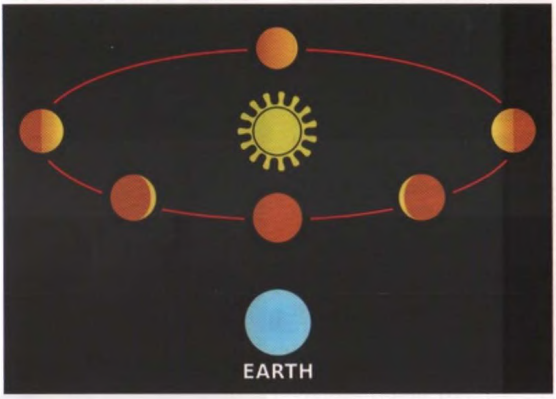
Galileo Galilei (Piza 1564 – Floransa 1642). Ottavio Leoni tarafından yapılan Galileo Galilei portresi.

1624, Biblioteca Marucelliana.

Böylece kuramı gerçekten savunulabilir hâle getirmek için yalnızca bunun hesap yapmada kimi kolaylıklar sunduğunu göstermek yeterli olmayacaktır. Galileo bunlara tatminkâr yanıtları hemen sunamasa da öncelikle Dünya merkezli yaklaşımı zayıflatmaya girişmiştir.

1610 yılında yayınladığı *Siderius nuncius* (*Yıldızların Haberi*) adlı kitabı (Galileo, 1957b), teleskop yardımıyla yaptığı gözlemlerini ve bunların sonuçlarını tartışır. Bu eserde konumuz açısından özellikle önemli iki çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki Jüpiter'in uyduları olduğu gözlemidir. Söz konusu dört büyük

uydu, evrende her şeyin Dünya etrafında döndüğü savıyla çelişmekte ve Dünya merkezli evren anlayışını zayıflatmaktadır. Aynı zamanda, tıpkı Dünya gibi Jüpiter'in de uyduları olması, Dünya'yı diğer gezegenlere benzetmektedir. Bu eserde ayrıca Venüs'ün evrelerine ilişkin gözlemleri aktarılmış ve yine Dünya'nın hareket halinde olduğu görüşünün bu durumu geleneksel yaklaşımdan çok daha başarıyla açıkladığına işaret etmiştir. Son olarak kitap, bu ve benzeri verilere dayanarak yazılacak, Kopernikçiliğin anlatılıp kanıtlandığı bir başka kitap projesinden söz eder. Bu eser

Galileo tarafından 1610'da gözlemlenen Venüs'ün pozisyonları.

her ne kadar Kopernikçiliği kanıtlayamıyor olsa da, Kilise için iki önemli sorun barındırmaktadır. İlk olarak Dünya'nın hareketsiz olduğu görüşünün de çok sayıda sorunu olduğu ortaya konmuştur. Daha da önemlisi Galileo, bir teolog gibi davranarak kutsal metinlerin nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin bir tartışmaya girişmiştir. Başka birinin elinden çıkmış olsa derhal cezalandırılacak bu görüşler, politik nedenlerle büyük ölçüde görmezden gelinmiştir.

Ancak yine de Kilise Kopernikçiliğin artık ne tür bir tehdit oluşturduğunu fark etmiştir. 1616 yılında Güneş merkezli evren modeli "yanlış ve kutsal metinlere aykırı" olduğu gerekçesiyle yasaklanmış, Kopernik'in kitabı da gerekli değişiklikler yapılana dek yasaklanmıştır. Kopernik'in kitabı yasaklandığında aslında sorunlu görünen yalnızca dokuz tümce barındırmaktaydı. Bu tümcelerde Güneş merkezli model salt bir varsayım değil doğru olarak anlatılıyordu. Kilise bu ifadelerin düzeltilmesi ve bunun yalnızca kullanışlı bir araç olarak görülmesi koşuluyla kitabın yeni basımlarının bile yapılabileceğini belirtmişti. Buradan, Kilise'nin öncelikli sorununun Dünya'nın hareketine ilişkin bir tartışma değil de insanların Tanrı'nın desteği olmaksızın bilgi edinebileceği savı olduğunu anlıyoruz.

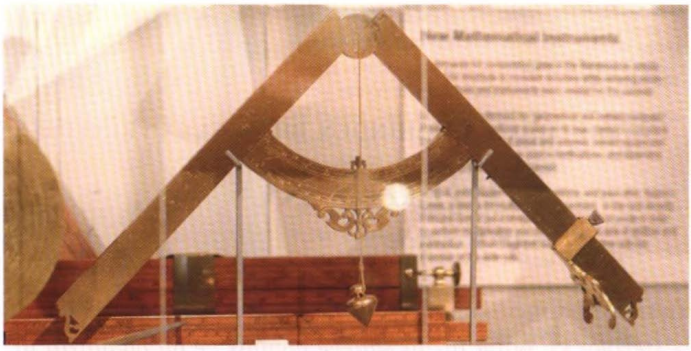
Özetle Galileo, Kilise ile kutsal kitabın nasıl yorumlanması gerektiğine ilişkin bir anlaşmazlık içindedir. Kutsal metinler, bizlere ahlak yasaları gibi doğanın gözlemlenmesi ile bilinemeyecek konular hakkında bilgi verecektir. Geri kalan her şeyi öğrenmek için Tanrı'nın diğer "kitabını" yani doğayı "okumamız" gerekir. Ünlü sözü olan "doğanın dili geometridir" ifadesi bu kitap metaforuna dayanmaktadır. Geometriye olan vurgusu ise yanılabilirliğimizi açıklamaktadır. İnsan ancak geometriyi doğaya uygun biçimde uygulayabildiğinde Tanrı'nın bu eserini anlayabilecektir. Gözlemlerimizle yanılgıya düşme durumlarımızın tümü, bizim geometriyi uygulamadaki özensizliğimizden kaynaklanmaktadır. Ancak Galileo, deneyime yönelik oluşan bu güveni, yanılmayacağını düşündüğü bir yorumlama tekniğiyle -yani geometriyle- birleştirdiğinden, sonuçlarının doğru olduğundan kuşku duymuyordu.

GALİLEO'NUN KANITI

Galileo, 1632'de yayınladığı *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyaloglar* adlı kitabında (Galileo, 2008), Dünya'nın hareket ettiğine dair "*kesin kanıt*" vermeye çabalamıştı. Üstelik kanıtları, tanrısal esinle ya da kutsal metinlerin incelemesiyle ulaşılan şeyler değildi. Kiliseyi kızdıran ve Galileo'nun yaşam boyu ev hapsi cezasına çarptırılmasına neden olan işte bu tavrıdır. Galileo, bu eserinin başına yerleştirdiği görelilik kuramı yardımıyla neden Dünya'nın hareket ettiğini hissetmediğimizi, neden kuleden atılan taşların tam da kulenin dibine düştüğünü açıklamakta ve Kopernikçiliğin en temel sorunlarını çözmektedir. Böylece Kopernikçilik yalnızca kullanışlı olmaktan çıkmış ve Dünya merkezli modelden çok daha ikna edici bir kurama dönüşmüştür. Üstelik görelilik kuramına ilişkin savları yalnızca teleskop sahibi insanların değil, isteyen herkesin kolayca gözlemleyebileceği kanıtlara dayanmaktaydı. Son olarak kitap Galileo'nun "kesin kanıtı" ile son bulmaktadır. Basitçe özetlenecek olursa bu, hareket eden bir kap içindeki suyun çalkalanacağı bilgisine dayanır. Öyleyse Dünya'nın hareketi denizlerin çalkalanması etkisini yaratmalıdır. Böylece Galileo gel-git olaylarının açıklamasını da sunmaktadır.

Ancak Galileo'nun savlarının şöyle sonuçları vardır: Kilise Dünya'nın hareketi konusunda yanılmıştır, kutsal metinlerin yorumlanmasında bilimciler söz sahibidir ve kutsal kitap yalnızca ahlak alanında bilgi vermekle sınırlıdır. Tüm bunlar Kilise için kabul edilemezdi. Bu nedenle Galileo'nun hem eseri yasaklanmış hem de kendisi ev hapsi cezasına çarptırılmıştı. Galileo, yalnızca "yanlış ve kutsal metinlere aykırı" bir görüş savunmakla suçlanmamıştır. Anımsanacak olursa Kopernikçiliğin yasaklanma nedeni yalnızca bu kadardı. Oysa Galileo, "sapkınlık"la suçlanmıştır. Zira yalnızca Kopernikçiliği savunmamış, kutsal kitabın gücüne sınırlama getirmeye kalkmış, Kilise'nin otoritesine karşı çıkmıştır.

Ancak Galileo'nun sesini bastırma çabaları pek sonuç vermemişiir. Yalnızca Kopernikçilik değil, Galileo'nun bilimsel yöntemi ve kutsal kitabı ahlak alanına sınırlama önerileri de hızla kabul görmüştür. Üstelik Galileo bütün bunları aslında yanlış bir kurama dayanarak başarmıştır. Kesin kanıtı olan gel-git olaylarının Ay'ın etkisinden kaynaklandığı ve Dünya'nın dönüşüne bağlı olmadığı bugün bilinmektedir. Ayrıca bu sonuca ulaşırken izlediği akıl yürütme de kusurludur.

Galileo'nun geometrik ve askeri kumpası, ustası Marc'Antonio Mazzoleni tarafından 1604'te yapılmış.

Görüldüğü gibi Galileo'nun katkısı ve "suçu" önerdiği bilimsel yöntemde yatmaktadır. Kusurlu insanın, nasıl olup da bilgi edinebileceğini anlatmıştır. Doğa biliminin bilgi verebileceğini savunmuştur. Bu yöntem o kadar başarılı olmuştur ki uzun süre asla yanılmaz olduğu düşünülmüş ve zamanla tek geçerli bilgi edinme yöntemine dönüşmüştür. Kuşkusuz Galileo, bu kadar büyük bir devrime yol açtığının farkında değildi. O yalnızca Kilise'yi ileride utanç duyacağı bir yanlış savdan geri çevirmeye çalışıyordu. Buna karşın Kilise, söz konusu tartışmanın bilgi anlayışı ve bilgi edinme yöntemlerinde kendi otoritesini sarsacak bir konu olduğunu fark etmiş ve bunun önüne geçmeye çalışmıştı.

KİLİSE'NİN ÖZRÜ

Galileo'nun yargılanması Papa II. John Paul tarafından Katolik Kilisesi'nin en önemli ayıbı olarak nitelenmiştir. Bu konuda kurulan bir komisyonun araştırmaları 4 Kasım 1992'de Papa tarafından açıklandı. Papa, Kilise'nin Galileo Davası'nda hatalı davrandığını duyurdu. Ancak söz konusu hata Dünya'nın dönmediğinde ısrar etmek değildi; Kilise'nin bu konudaki görüşünün hatalı olduğu uzun süredir zaten bilinmekteydi. Einstein'ın genel görelilik kuramına da atıfta bulunan Papa, Galileo'nun da Dünya'nın hareketi konusunda son sözü söylemediğine dikkati çekiyordu. Asıl önemli hata Galileo'nun kutsal metinleri yorumlama yönteminin benimsenmemiş olmasıydı. Papa II. John Paul'e göre Galileo, evrenin de -tıpkı kutsal kitap gibi- Tanrı'nın eseri olduğunu söylerken haklıydı ve eğer bu ikisi arasında bir tutarsızlık görülürse bu bizim onları doğru yorumlamayı başaramamamızdan kaynaklanıyor olmalıydı.

Görüldüğü gibi günümüzde Kilise bile doğa bilimlerinin bilgi verdiğini kabul etmiş durumdadır. Şu an elde etmeye çalıştıkları, Kilise'nin *de* hiç değilse *bazı konularda* bilgi verebileceğini kabul ettirmektir.

SONUÇ

Güneş merkezli evren modeli Kopernik tarafından 1543 yılında yayınlanan bir kitapta anlatılmıştır (Copernicus, 2010). Galileo'nun 1633 yılındaki yargılanmasından neredeyse bir yüzyıl önce yayınlanan bu kitap uzun süre, astronomi ile uğraşanlar tarafından çalışılmış ve ancak 1616 yılında yasak yayın olarak kabul edilmiştir. Bu kadar uzun süre bu görüş yasaklanmadığına göre Galileo'nun yargılanmasının asıl nedeni Dünya'nın hareketine ilişkin bir tartışma olamaz. Diğer yandan Kopernik'in kitabın yasaklanmasına neden olan yalnızca dokuz tümce belirlenmişti. Ancak 1632 yılında Galileo Kopernikçiliği savunduğunda kitabı düzeltilemeyecek kadar kusurlu bulundu. Üstelik Kopernik'in savları yanlış bulunurken, Galileo'nunkiler "sapkın" olmakla suçlanıyordu.

Bu yazıda Kopernik'in kitabının nasıl olup da 73 yıl yasaklanmadığını ve Galileo'nun Kilise tarafından yargılanmasına hangi görüşlerinin neden olduğunu inceleyerek, 17. yüzyıl bilimsel devriminin bilgi anlayışımızı nasıl dönüştürdüğünü göstermeye çalıştım. Bu dönem yaşanan tartışma doğa incelemesinin, meşru bir bilgi kaynağı olarak görülüp görülemeyeceği tartışmasıydı. Bugün için bilimin bilgi veren bir alan olması bizlere apaçık görünüyorsa bunu sağlayan, Galileo gibi insanların tavırlarıdır. Galileo bu sonucu, yaptığı başarılı gözlemler ve doğru kuramlar geliştirerek sağlamamıştır. Savunduğu kuramların pek çoğu daha sonra yapılan araştırmalarla terk edilmiştir. Ancak önerdiği yöntem hâlâ büyük ölçüde bilgi anlayışımızı şekillendirmektedir.

Bilim tarihi hemen hemen her felsefe bölümünde zorunlu ders olarak okutulmaktadır. Kanımca bu alanı felsefe için vazgeçilmez kılan en önemli unsur, bilim tarihinin geçmişte ortaya atılmış kuramları anlatmasından çok, hangi kuramın hangi gerekçelerle doğru kabul edilebileceğine ilişkin tartışmaları dile getirmesidir.

KAYNAKLAR

Copernicus, N. (2010), *Göksel Kürelerin Devinimleri Üzerine*, çev. C. Cengiz Çevik, İş Bankası.

Galileo, (1957a), *Letter to the Grand Duchess Christina*, içinde yer aldığı eser: Galileo (1957), *Discoveries and Opinions of Galileo*, giriş ve notlarla çeviren: Stillman Drake, Anchor Books, sayfa 173-216.

Galileo (1957b), *Starry Messenger*, içinde yer aldığı eser: Galileo (1957), *Discoveries and Opinions of Galileo*, giriş ve notlarla çeviren: Stillman Drake, Anchor Books, sayfa 27-58.

Galileo (2008), *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyaloglar*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İş Bankası.

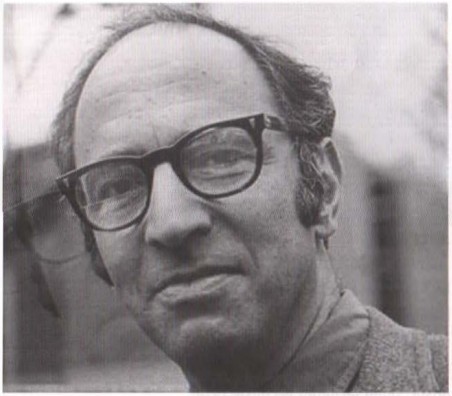
Kuhn, T. S. (2007), *Kopernik Devrimi*, çev. H. Turan, D. Bayrak, S. K. Çelik, İmge.

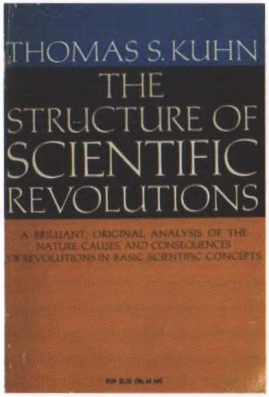
BİLİM TARİHİNDEN BİLİMSEL DEVRİMLERE:

THOMAS KUHN

UMUT MORKOÇ

Kuhn'un bilimcilikten bilim tarihçiliğine, bilim tarihçiliğinden felsefeye giden yolu gösteriyor ki; bilim tarihi sadece olgular ve bu olguların ilişkilerinin değil, tüm mümkün ilişkilerin sahnesidir; dolayısıyla her bilim tarihi yazma denemesi felsefi bir sorgulama ve motivasyon gerektirir. Bilim tarihçisi ise sadece bilimsel olgu ve olayların aktarıcısı değil, aynı zamanda, sunduğu olgular ve olaylar sahnesiyle bilimin mahiyeti üzerine söz söyleyen bir bilim felsefecisidir.

Thomas Kuhn Ohio, 1922 Massachusets, 1996.

Kuhn'a göre tarihsel olgu ve olaylar içerisine yerleştirebileceğimiz mutlak bir ilişkiler ağı yoktur, bu ilişkileri belirleyen kavramsal çerçeve değiştikçe tarih de değişir.

Bir Copernicus'un ya da Darwin'in gerçek başarısı, doğru bir teori bulmak değil, yeni ve verimli bir bakış açısı bulmaktır.

Ludwig Wittgenstein,
Kültür ve Değer.

İngiliz tarihçi Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*[1] adlı eserinde, klasik tarihçilerin düz mantığa dayanan bir nedensellik anlayışına sahip olduklarını ve bu mantık anlayışının felsefecileri her zaman tatmin etmeyeceğini söyler. Tarih, geçmişteki olayların ve bu olaylar arasında kurulacak bağıntı ve bağlantıların bir manzumesidir. Dolayısıyla hangi olayların bu manzume içerisinde ele alınacağı ve olaylar arasında kurulacak ilişkilerin mahiyeti, tarihi yazanın tasarrufundadır. Tarih yazıcısının felsefi, toplumsal, politik, ideolojik, akademik, ahlaki, estetik kaygıları ve amaçları yazılacak tarihin mahiyeti üzerinde etkili olmaktadır. Carr'ın bu meşhur ve etkili kritiğinin bir benzerini bilim tarihi konusundaki fikirleriyle oldukça derin bir iz bırakmış olan Alexandre Koyré'de de görmek mümkündür. Koyré "Bilim Tarihine Yaklaşımlar" adlı çalışmasında, geçmişten daha hızlı değişen bir şey olmadığını söyler. Kuşkusuz ki buradaki eleştiri, bir disiplin olarak tarihi değil, bu disiplinin söylemlerinin nesnel, genel geçer, evrensel niteliğe sahipmiş gibi sunulmasını hedef almaktadır. Tarihe yönelik bu eleştirilerin temelinde, modern bilimlerden birisi olarak kurgulanan tarihin, modern bilimlerin taşıması 'gereken' özelliklere sahip olması gerektiği yönündeki kabul yatar. Tarihin sahip olması gerektiği düşünülen bu özelliklerin başında olgulardan hareket etmek gelmektedir. Başka bir ifadeyle, olguların ötesindeki dinamikler tarih çatısı altında ele alınmamalıdır. Dolayısıyla değerler alanı, tarihin konusu olmamalıdır; aksi halde tarihin nesnelliğinden söz edilemez. Bu özellikler sayesindedir tarihin, bilimin sahip olduğu kanıtlanabilirlik, nesnellik, tümel geçerlilik yani evrensellik gibi nitelikler kazanabileceği düşünülür. 16. ve 17. yüzyılda köklerini bulan bu modernist tutum, 18. yy Aydınlanma hareketi ile beraber daha kabul görür hale gelir. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren *pozitivizm* çatısı altında teorize edilen bu yaklaşım, yarattığı olgu-değer, bilgi-yargı ayrımıyla; insan aklını, olgu ve bilgi arasındaki köprü olarak belirlemekle kalmaz, akla ve bilgiye atfettiği kurucu nitelikler itibariyle bunların birer tahakküm aracı olarak belirlenmesinin de önünü açmışolur.

Koyré, aklın bu yeni ve kuvvetli pozisyonunun, tarihi de "insan aklının tarihi" kıldığını söyler. Bu sebepledir ki, insan aklının en görünür olduğu alan olan bilimin tarihi 18. yüzyılda "bilim tarihi" olarak bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Pozitivist bilim tarihinin temel karakteristiği, bilimlere dair veri ve olay birikiminin serimlemesidir. Bilim tarihinin temel işlevi olan bu serimleme süreci, bilimlerin geçmişinde yer alan olgu ve olayların dökümünü yapmasının yanı sıra bilimlerin sırrına erecekleri bir gerçeğe doğru ilerlediğinin göstergesi olması açısından da oldukça kritiktir. Böylelikle bilim tarihi hem pozitivist yönteme riayet etmekte hem de bu yöntemin geçerliliğini ortaya koymaktadır.

Pozitivist bilim tarihçiliğine yönelik temel eleştiriler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuvvetli bir şekilde dillendirilmeye başlar. Bu minvalde anılması gereken en önemli iki isim Alexander Koyré ve Thomas Kuhn'dur. İlk defa Koyré, yukarıda temel niteliklerini özetle sunmaya çalıştığımız bilim tarihi anlayışıyla çatışan bir bilim tarihçiliği sergiler. 17. yy bilimsel devriminin Koyréci yorumu, döneminin hâkim genel bilim tarihi kabulleriyle örtüşmemektedir. Bir bilim tarihçisi ve felsefecisi olan Kostas Gavroğlu, Koyré'nin bu konudaki önemini şöyle aktarır: "Eski tarihli bilimsel metinleri incelerken, felsefi metinlerde olduğu gibi, bugünün değil de yazıldıkları dönemin olanak ve kısıtlamalarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ilk söyleyen de Koyré'dir."[2] Thomas Kuhn, Koyré'nin bilim tarihçiliği açısından takındığı bu yeni ve özgün tavrı, tarih yazıcılığı açısından entelektüel bir devrim olarak niteler.[3] Nitekim Kuhn, Koyré'nin temellerini attığı bu tarihçilik anlayışından hareketle, 20. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuracak olan bilimsel devrim anlayışını şekillendirmeye başlar.

Aslen bir fizikçi olan Kuhn 1949 yılında, daha sonra Nobel ödülü de kazanan meşhur fizikçi John H. Van Vleck danışmanlığında yürüttüğü

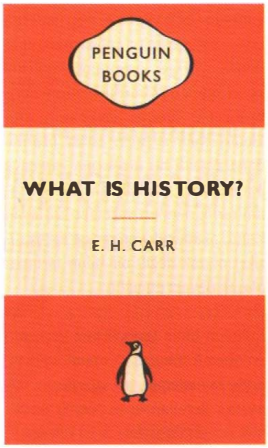

Pozitivist bilim tarihçiliğine yönelik kuvvetli eleştirileri olan Alexandre Koyré. (Taganrap, 1892-Paris, 1964)

teorik fizik çalışmalarıyla doktora derecesi alır. Doktorası sırasında yaptığı Aristoteles fiziği okumaları, Kuhn'un entelektüel yaşamı açısından oldukça kritik bir önemi haizdir. Çağdaş fiziğin temel kavramları ve bu kavramlar çerçevesinde şekillenen fizik kavrayışıyla Aristoteles fiziği oldukça anlamsız görünmektedir. Bu problem Kuhn'un bilim felsefesi ve tarihi çalışmaları açısından temel olan bakış açısının şekillenmesine yol açar. Kuhn'a göre Aristoteles fiziğinin anlamsız görünmesine yol açan şey, Aristoteles'in fizik anlayışının mevcut fiziğin kavram ve dinamikleri çerçevesinde değerlendiriliyor olmasıdır. Bazı temel kavramlar değiştirildiğinde Aristoteles'in fizik anlayışı anlamlı hale gelmektedir. Bu düşünce bilim tarihi açısından oldukça kritiktir; zira eski metinleri okurken birbirinden farklı anlamlandırma süreçlerinin imkânından söz etmektedir. Carr'ın ve Koyré'nin yukarıda kısaca bahsetmeye çalıştığımız tarih yazımı eleştirisi Kuhn'da da karşımıza çıkar: Tarihsel olgu ve olaylar içerisine yerleştirebileceğimiz mutlak bir ilişkiler ağı yoktur, bu ilişkileri belirleyen kavramsal çerçeve değiştikçe tarih de değişir. Kuhn, farklı kavramlara dayanan her bir okumanın ayrı bir dünyaya işaret ettiğini söyler. Tarihe yönelik akıl yürütmeler aracılığıyla farklı farklı dünyaların kurulabileceği yönündeki bu saptamaları Kuhn'u, farklı dünya tasavvurları üzerine bir incelemeye iter. Bu süreçte, İsviçreli psikolog Piaget'nin çocukların birbiriyle bağdaşmayan farklı farklı nedensellik bağları kurmalarını konu alan çalışmalarını, algı ve algısal örgütlenmelerin yapısı ve değişimlerini konu olan Gestaltcı çalışmaları, dilin dünya görüşü üzerindeki etkisini konu edinen Whorf'un çalışmalarını inceler. Tüm bu tespit ve incelemeleri Kuhn'u bilim tarihi üzerine daha detaylı bir araştırma yapmaya yönlendirir. Nitekim Harvard'da bilim tarihi dersleri vermeye başlayan Kuhn, akademik kariyerine de bir fizikçi olarak değil, bir bilim tarihçisi olarak devam etmiştir.

Kuhn'un bilim tarihçiliğine geçişinin en önemli sonucu, ilk olarak 1962 yılında yayımlanan, 20. yüzyılın en çok atıfta bulunulan ve en önemli akademik çalışmalarından birisi olmuştur: *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*[4] (*BDY*). Kuhn *BDY*'nin önsözünde eserini, kendine ve dostlarına, bilimcilikten bilim tarihçiliğine geçişinin izahatını verme çabası olarak adlandırır.[5] Ancak *BDY* sadece Kuhn'un bilimcilikten bilim tarihçiliğine geçişinin izahatını sunmaz, o aynı zamanda, Koyré ile başlayan yeni bilim tarihçiliği yaklaşımının felsefi sonuçlarını ele almaktadır. *BDY*'nin temel problemi, tahakkümcü ve tekçi bir tarih kavrayışıyla beslenen, birikimci ve ilerlemeci bilim anlayışıyla hesaplaşmaktır. Kuhn'un bu süreçte başvurduğu temel kavram *paradigma* kavramıdır. Paradigma, "belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bir aradalığı anlamına gelmektedir."[6] Başka bir ifadeyle paradigma, bilimsel etkinliğin içerisinde şekillendiği çerçeve manasına gelmektedir. Paradigma, bir bilimsel etkinliğin sosyal, pratik, kavramsal,... her türlü dinamiğinin belirleyicisidir; dolayısıyla o, belli bir bilim döneminin kurucu unsurudur. Kuhn belli bir paradigma tarafından belirlenen bilimsel etkinlik dönemlerini *normal bilim* dönemi olarak adlandırır. Normal bilim döneminde bilimsel etkinlik, aynı paradigmayı paylaştığı bilimsel etkinliklerin yolunu izler. Bu dönemde hangi olgular ya da olayların bilimsel veri niteliği taşıdığı, hangi verilerin bilimsel açıdan dikkate alınması gerektiği gibi sorular, paradigmanın belirlediği çerçeve ile yanıtlanmaktadır. Kuhn'a göre, çağdaş fiziğin kavramlarıyla

Edward Hallett Carr'a (Londra, 1892 - Londra 1982) göre tarih yazıcısının felsefi, toplumsal, politik, ideolojik, akademik, ahlaki, estetik kaygıları ve amaçları yazılacak tarihin mahiyeti üzerinde etkili olmaktadır.

Aristoteles fiziğinin anlamsız bulunması, çağdaş fiziğin ve Aristoteles fiziğinin ayrı paradigmalar içerisinde olmalarından kaynaklanmaktadır.

Mevcut paradigmalar bilimsel etkinliğin ihtiyaçlarına ve sorunlarına her zaman yanıt veremezler. Yanıt verilemeyen sorular çoğu zaman bir sonraki nesle aktarılmak üzere göz ardı edilir, ancak zamanla, yanıt verilemeyen soru ve sorunlar göz ardı edilemeyecek boyutlara ulaşır. Kuhn bilimin bu durumunu *kriz dönemi* olarak adlandırır ve kriz dönemleri yeni bir paradigmanın işaretçisidir. Yeni paradigmanın ortaya çıkışı bir devrime işaret etmektedir, Kuhn bu dönemi de *devrimci bilim* olarak adlandırır. Paradigma değişiminin devrim olarak kabul edilmesinin nedeni, yeni paradigma ve eski paradigma arasında yaşanan kopuştur. Kuhn yeni ve eski paradigma arasındaki kopuşu anlatmak için *eşölçülemezlik* kavramına başvurur. Eşölçülemezlik, rakip paradigmaların kavramsal çerçevelerinin farklı olması nedeniyle bu paradigmaların birbirlerini anlayamayacağı manasına gelmektedir. 20. yüzyıl fiziğinin kavramlarıyla bakıldığında Aristoteles fiziğinin anlamsız olması her iki dönemin bilimsel paradigmasının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Kuhn bu teorisiyle esasen, bilimde ilerleme olmayacağını değil, ilerlemenin ancak normal bilim döneminde olabileceğini dile getirmektedir. Devrimle beraber bilimsel anlayışımızı belirleyen öyle kırılmalar meydana gelmektedir ki, farklı paradigmalar içerisinde bilimin ayaklarını üzerine bastığı anlam dünyaları arasında adına geleneksel anlamda ilerleme diyebileceğimiz bir bağ kurulması olanaksızlaşmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kuhn'un bu bilim anlayışı modern bilimin temel karakterini oluşturan ilerlemecilik, birikimcilik gibi ilkelerle çelişmektedir; ancak modern bilim ve Kuhn'un bilim anlayışı arasındaki farklılık bu noktayla sınırlı kalmaz. Kuhn'un devrim anlayışı, paradigma kavramının mahiyeti ve taşıdığı kurucu nitelik itibariyle modern bilim anlayışının nesnellik ve evrensellik iddialarıyla da çelişmektedir. Kuhn'a göre, bir paradigma içerisinde şekillenen bilimsel faaliyet bu paradigmanın belirlediği çerçeve ekseninde belirlenmektedir. Başka bir ifadeyle, paradigmanın karakteri bu paradigma içerisindeki her türlü etkinliğe de sirayet etmektedir. Bu sebeple paradigmanın belirleyicisi olan her etmen, bilimsel etkinliklerin de belirleyicisi olur ve Kuhn için paradigma tarihsel, sosyal, kültürel belirlenimleri olan bir kavramdır. Dolayısıyla paradigma, her bilimsel etkinlik döneminin ruhunu yansıtır ve tarihten, toplumdan, kültürden azade, genel geçer, evrensel bir bilim mümkün değildir. Kuhn'un bu tespitleri bilim ve felsefe camiasında oldukça büyük yankı uyandırmıştır ve *BDY* postpozitivist dönemin bilim anlayışını teorize eden en önemli metin olarak tarih sahnesindeki yerini alır.

Kuhn'un bilimcilikten bilim tarihçiliğine, bilim tarihçiliğinden felsefeye giden yolu gösteriyor ki; bilim tarihi sadece olgular ve bu olguların ilişkilerinin değil, tüm mümkün ilişkilerin sahnesidir; dolayısıyla her bilim tarihi yazma denemesi felsefi bir sorgulama ve motivasyon gerektirir. Bilim tarihçisi ise sadece bilimsel olgu ve olayların aktarıcısı değil, aynı zamanda, sunduğu olgular ve olaylar sahnesiyle bilimin mahiyeti üzerine söz söyleyen bir bilim felsefecisidir. Kuhn'un bilim felsefesi tutumunun iyi bir özeti olduğunu düşündüğümüz için yazımıza 20. yüzyılın belki de en önemli filozofu olan Wittgenstein'dan bir mottoyla başlamıştık, bitirirken de Wittgenstein'dan Kuhn'un söylediklerinin ruhuna uygun bir tarih öğüdüyle bitirelim:

"Nedensel yaklaşımın sinsiliği, kişiyi şöyle söylemeye yöneltmesindedir: 'Tabii ya, bu böyle olmalı.' Oysa şöyle düşünmek gerekir: Bu *böyle* de olup bitmiş olabilir, başka birçok şekilde de.

En önemli yöntemlerimden biri, düşüncelerimizin tarihsel gelişimini bir zamanlar gerçekleştiğinden farklı bir şekilde tasarlamaktır. Bu yapıldığında sorun yepyeni bir yanını gösterir."[7]

UMUT MORKOÇ
EGE ÜNİVERSİTESİ, EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
FELSEFE BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Bkz. Carr, E., H. *What Is History* Cambridge University Press İlk baskı 1961, Türkçe çevirisi *Tarih Nedir?* Çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yay. 2009, İstanbul. (İlk Türkçe baskısı Birikim Yay. 1980)

2 Gavroğlu, K. (2006), *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, Çev. Ari Çokona, İletişim Yay., İstanbul, s.62.

3 Kuhn, T. (1970). "Alexandre Koyré and the History of Science: On an Intellectual Revolution", *Encounter*, 34, s. 67-69, s. 67.

4 Bkz. Kuhn, T. (1996), *The Structure of Scientific Revolutions. The university of Chicago Press*, Chicago, Londra. Eser, Kırmızı Yayınevi tarafından Nilüfer Kuyaş'ın çevirisi ve sur uşuyla 2016 yılında *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

5 Kuhn, T. (1996), s. vii.

6 A.g.e., s.175.

7 Wittgenstein, L. (2009), *Kültür ve Değer*, Çev. Doğan Şahiner, Metis, İstanbul, s.167.

MATEMATİK TARİHİNDE

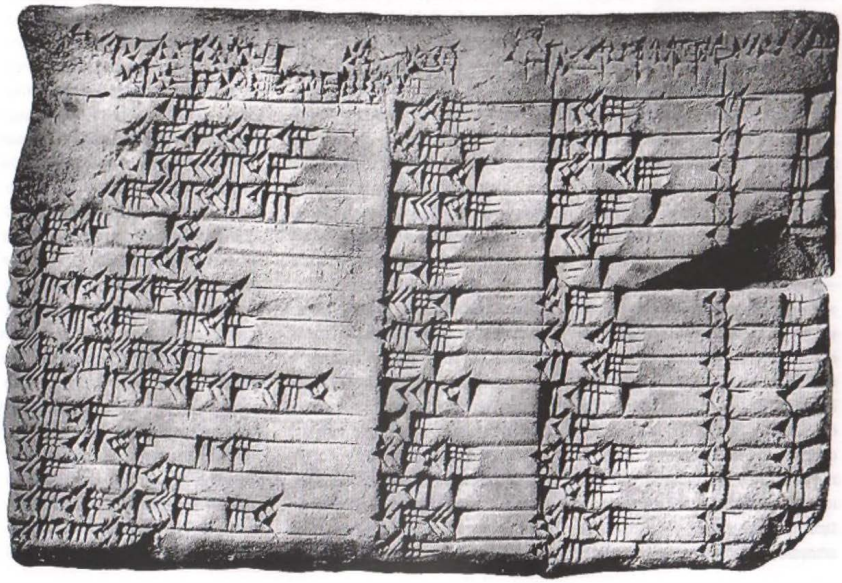
BİLİMSEL DEVRİMLER...

BENO KURYEL

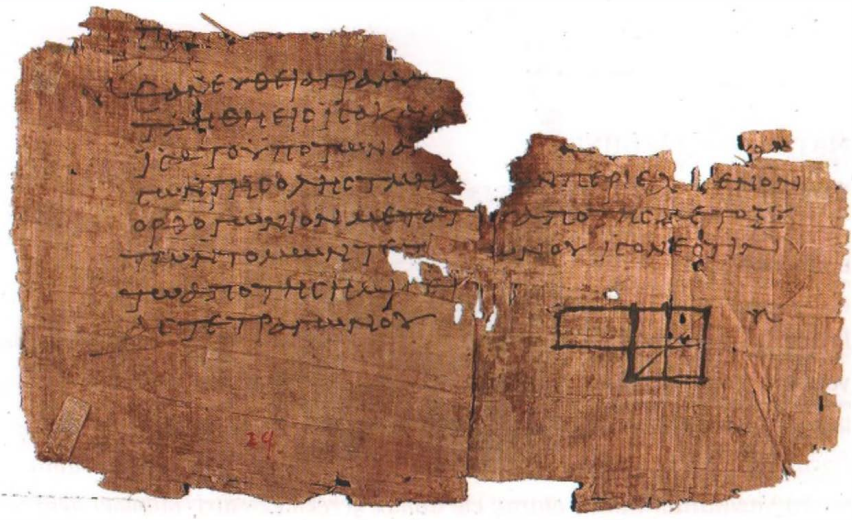
Bir paradigma, tek başına bir teori veya bir sonuç değildir. Bir paradigma, yeni teorilerin gelişmesine olanak tanıyan bir ortam oluşturmalıdır. Ancak böyle bir ortam paradigma sayılabilir. Matematikte de paradigmalar vardır. Doğabilimlerinde olduğu gibi ve etkileşerek [sosyal bilimlerdeki durumu, ayrıca başka yazı(larda) ilintili olarak ele almak gerekmektedir]. Bilimsel devrim kavramı, bilginin üretildiği, örgütlendiği, kullanıldığı, öğretildiği/öğrenildiği, uygulandığı, ürüne dönüştüğü, pazarını oluşturduğu her yerde ele alınabilir.

Giriş

Matematik tüm kültürlerde, en yakın temasta olan kişiden olabilecek en uzak mesafede duran kişisine kadar herkesin ilgi duyduğu bir olgudur. Bu ilgi, merak ve heyecandan nefrete kadar yaygın bir duygulanım spektrumu içinde yaşanır. Bu konuda geniş bir alana yayılmış araştırma ve görüşlerimi *Toplumsal Tarih*'in daha önceki sayılarında paylaşmaya çalışmıştım. Bu makalede ise matematik tarihinde kavramsal dönüşümlere ya da epistemik kopuşlara yol açan gelişmelerin olup olmadığı ya da ne gibi süreçlerde gerçekleşmiş olabileceğini, teknik ayrıntıya fazla girmeden, kısaca ele alacağım. Özellikle akademik çevrede ve mühendislik gibi matematiğin uygulama alanlarında matematiğe sadece bir yöntem olarak bakan ve öğretimini de ona göre örgütleyen kalıplaşmış bir zihniyet

Pisagor üçgenlerinin listesini veren Babil tableti, Plimpton 322.

Öklit'in *Stoikheia* (Elemanlar) adlı geometri kitabından en eski ve tamama yakın çizimlerinden biri. Oxyrhynchus'un papirus yığını içinde 1896-97'de B. P. Grenfell ve A. S. Hunt tarafından bulunmuştur.

Şu anda Pennsylvania Üniversitesi'nde bulunmaktadır.

Öklit dışı geometrilerde kavramsal çatının değiştiğini görmekteyiz. Tıpkı zenginleşmiş bir dil gibi. Hem de dinamik bir değişim içinde. Bu şekilde Öklit geometrisi, birçok geometriden bir tanesi olmuştur. Dışlanan herhangi bir şey yoktur. Önceki kavramlar da hükmünü sürdürmektedir.

hâkimdir. Bu da, başta matematik kaygısı olmak üzere birçok toplumsal önyargının oluşmasına ve sorunların ciddi bir biçimde yapılanmasına neden olmaktadır. Matematiğe tarihsel ve felsefi boyutlar katmanın ve diğer bilim alanlarıyla olan evrimsel birlikteliğinin araştırılıp tartışmaya açılmasının sorunların çözümünde ve matematiğin yeniden yapılanmasında büyük destek sağlayacağını söylemek abartılı olmaz sanırım.

20. yüzyılın ikinci yarısında bilim tarihi ve felsefesinde önemli bir dönüm noktası yaşandı. Bu aynı zamanda, bilim tarihi ve felsefesi anlayışında bir kavramsal dönüşüme de tekabül ediyordu[1]. Söz konusu dönüşümü ateşleyen ve birçok yönüyle belirleyen Thomas S. Kuhn'un 1962'de yayımlanan kitabı *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*[2] idi. Bu eserin ortaya çıkmasından sonra, matematikte geleneksel olarak yer etmiş durağan ve formel bakış açısı, yerini matematiksel düşüncenin evrimsel süreçlerine odaklanmaya bıraktı. Bir bakıma matematiksel düşüncenin dinamikleri araştırma alanına girmeye başladı. Bu süreçte Kuhn'un daha çok doğa bilimlerine yönelen çözümlemelerinin matematik bilimine uygulanıp uygulanamayacağı tartışılmaya başlandı. Kuhn'un getirdiği kavramsal dönüşüme, "*tarihsel bilim felsefesi*" de denmektedir. Burada tarih ile felsefenin ayrılmaz bütünlüğünü görmekteyiz. Tarihin yazıldığı süreç o toplumsal dinamiğin paradigmasından geçmektedir. Bilimsel bilgi üretiminin çok farklı alanlarda gerçekleşmesine rağmen tümü toplumsal dinamiğin örgüsünde ortak bir dinamik oluşturur. Göreli özerk ve karşılıklı etkileşimli bu yapılar tarihsel bilim felsefesinin temel konusudur.

BİLİMSEL DEVRİM

Bu noktada, "bilimsel devrim" kavramını biraz açmakta yarar vardır. Kuhn'un doğa bilimlerini çözümlerken ifade ettiği "*devrim*" ifadesi ile bunun matematikte uygulanmasını izah edebilmek için gerekli bir altyapı elzemdir. Kuhn'un bilimsel devrimler teorisinin matematiğe uygulanıp uygulanamayacağı tartışmaları sırasında aşağıda da verileceği gibi, bilimsel devrim kavramıyla ilgili en azından iki yaklaşım öne çıkmıştır. Bu iki *bilimsel devrim* yaklaşımı, hem eski paradigmayı alaşağı etme derecesi hem de eski ve yeni paradigmaların karşılaştırılamamazlık (incommensurability) ölçüsü üzerinde oturmuştur. Kuhn'un doğa bilimlerindeki özgün örnekleri olan Kopernik devrimi ve Einstein devrimi bunlara karşılık gelen tarihsel süreçlerdir. Kuhn'un kullandığı anlamda *devrim* sözcüğü, bir disiplin içinde özgül bir altüst oluşa giden büyük bir değişime işaret eder. Ancak, Kuhn'un kendisi de dahil ilgili yazında taraftar ya da karşıtlarının buluştuğu nokta, bu kavramın belirli ölçüde muğlak yönler taşıdığıdır. Bir paradigma, eskisinin yerine geçerken onu tümüyle çürütmekte midir? Kopernik'in devriminde tümüyle yeni bir anlam ortaya çıkmıştı. Güneş ve dünya yer değiştirerek eskisinin tümüyle çürüdüğü ve artık var kalamayacağı yeni bir evren modeli egemen

olmuştu. Bir başka örnek de oksitlenmeyle ilgilidir. Flojiston kuramının yerini oksijen kuramının alması bilim tarihinde muhteşem ve köklü bir kavramsal dönüşüm örneğidir. Lavoisier 1772'de görüşlerini daha yeni geliştirmeye başladığı sırada, kimyadaki egemen görüş Stahl'in(1730) flojiston kuramıydı. Lavoisier 1789 yılında *Traité élémentaire de chimie* (Temel kimya incelemeleri) adlı eserini ilk kez yayımlamıştı.[3] Günün kimya topluluğunun büyük bölümü bu incelemelerin sonuçlarına kaymıştı. Çünkü o güne kadar flojiston kuramının iddia ettiklerinin tam aksine yanma, kireçlenme ve solunum olaylarına oldukça farklı açıklamalar getirmekteydi. Lavoisier'nin kuramı sözü geçen olaylarda oksijenin soğurulduğunu kabul ederken, flojiston kuramı tüm bu olayların flojiston kaybından kaynaklandığını iddia etmekteydi. Bu, maddenin korunumu idi ve esaslı bir farktı. Keskin bir kavramsal dönüşüm, bütünüyle bir epistemik kopuştu. Gerek Kopernik devrimi gerekse oksitlenme teorisi birer epistemolojik ve kavramsal dönüşümü temsil etmekteydi. Bir başka devrim/dönüşüm biçimi de eskisinin yanlışlanması ancak yeni paradigmanın farklı bir olgu ya da sistemi açıklarken eski paradigmanın bunu açıklayamamasıdır. Ancak, eski paradigma açıkladığı olguları izah etmeyi de sürdürmektedir. Newton fiziği ya da hareket yasaları halen geçerli iken atom ve atom altı parçacıkların hareketlerini izah edememektedir. Bu da bir bilimsel devrim ya da kavramsal dönüşümdür.

Kuhn'un yeni ufuklar açan çalışmasının ardından çizmiş olduğu çerçeveyi matematiğe uygulamak üzere girişimler yapılmıştır. Bu konuda matematik topluluğundaki tartışma ve çekişme diğer bilim alanlarında olduğundan daha hararetli ve çalkantılı olmuştur. Kuhn, o güne kadar bilim felsefesine hâkim olan bilimlerin sürekli, çizgisel ve yatışkın büyüme içinde olduğu görüşünü yıkmıştır. Kuhn'dan sonra bilimlerin gelişimiyle ilgili görüşler daha *insan yüzlü* olmuştur. Matematik tarihi ve felsefesiyle uğraşanlar arasında *devrimler* konusunda birbirinden uzak görüşler ortaya çıkmıştır. Elbette burada *devrim* olgusundan ve yansıttığı kavramından ne anlaşıldığına göre değişmekteydi bu görüşler. Altını çizmek gerekir ki, Kuhn'un kendisi, matematik tarihine değinmemiştir. Matematik örgüsünde tartışmanın çalkantılı olması anlaşılır bir tarihsel mirasa sahiptir. Matematikte kavramsal dönüşümlerin olduğunu açıklayabilmek için önemli bir engelden kurtulmak zorundayız. Öncelikle, edilen bu paradigma, aksiyomatik (belitsel) olarak nitelendirilir. İslam uygarlığında, Ortaçağ Latin dönemlerinde ve modern Avrupa'da benzer paradigmalar hüküm sürmüştür.

MATEMATİKTE BİLİMSEL DEVRİM TARTIŞMALARI

Matematikte Kuhn'un önerdiği anlamda devrimlerin olmadığını savunanlar arasında simge isim olan Michael J. Crowe 1975'te şöyle yazmıştı[4]:

Bilgi, toplumsal bir örgütlenmedir. Belirli bir konsensus çerçevesinde bir kabulü ima eder. Ve de dinamik bir süreçtir. Toplumsal dinamiği oluşturan ekonomik, kültürel, bilimsel, teknolojik ve siyasi öğeler gibi değişkenler bilginin örgütlenme biçimini ve o an için kabul gören çerçeveyi, yani paradigmayı belirler. Son derece çizgisel olmayan bir yapı arz eder.

Platonik veya formalist matematik anlayışıyla hesaplaşmak durumundayız. Ve buna koşut olarak yeni bir matematik kavrayışı kurulmalıdır. Örneğin, bu Lakatos'un[4] terminolojisiyle matematiğe "yarı-deneysel" bir bilim olarak yaklaşabilmek olabilir. Özellikle Kuhn ve Lakatos'un girişimleriyle matematiğin, yarı deneysel ve zamana bağlı bir bilgi üretim süreci olduğu kabul görmesine rağmen, bugün genele şöyle bir önermede bulunulursa: "Matematiksel hakikat her zaman doğrudur ve zamana bağlı değildir, o halde, kelimenin tam anlamıyla matematik hiç değişmez." Neden bu önerme, birçok kimse tarafından doğru olarak kabul edilir. Bunu günün ideolojik ve kültürel dinamikleriyle izah etmek mümkünse de, yine bugüne bu dinamiği sağlayan tarihsel süreçlere bakmak gerek. Matematik, tümdengelimsel çıkarım (inference) kullanan en eski bilimlerden biridir, Böylesine sağlam bir paradigma, tarih öncesine dayanır. Matematiğin her daim ideal bir dünya ile ilişkilendirilmesi ve "soyut" olduğunun kabulü, temeli sağlam bir gelenektir. Antik Yunan'da inşa

"... Bilimin yeni tarihine (Kuhn) aşina olan matematik tarihçilerinden çoğu, orada içerilen görüşlerin, herhangi bir dolaysız yolla matematik tarihine uygulanabileceği konusunda kuşkulu olmuşlardır. Matematik ile bilimin (doğa bilimlerinin) kavramsal yapıları arasındaki başlıca farklar, her iki alanın benzer gelişim örüntüleri göstermesi gerektiği tartışmalıdır." Bu makalesinde Crowe, matematikte devrimlerin asla meydana gelmediğini ifade etmiştir. Ancak Crowe, 1975 yılındaki bu görüşlerini garip bir biçimde değiştirmiştir. 1988'deki ifadeleri ilginçtir:[6] "Matematik ve gelişimiyle ilgili daha önce kabul ettiğim on tane iddianın ciddi bir şekilde yanlış olduğuna ve matematiğin tarihsel incelenmesine ayak bağı olduğuna ikna olmuş bulunuyorum." Fakat, Crow fikrini değiştirse de 1975'te öne sürdüğü iddiaların günümüzde de taraftar bulduğunu söylemek gerekir.

Kuhn'un bilimle ilgili görüşlerinin matematikte de geçerli olduğunu söyleyenlerin temsilcisi ise Joseph W. Dauben olmuştur[7]. Hem ölçülebi-

len hem de ölçülemeyen niceliklere uygulanabilen Eudoxus'un[8] oranlar teorisini ve Georg Cantor'un[9] transfinit (sonlu ötesi) kümelerini örnek alarak Crow'un iddiasını tersine çevirmiştir: "Matematikte devrimler meydana gelmiştir." Bu noktada konuyu kısaca ayrıntılandırmakta yarar vardır. Eudoxus'un oranlar teorisinde ilginç bir durum vardır. O dönemde (antik Yunan), irrasyonel sayılar kabul edilmediğinden bu büyüklükleri sayılarla değil, geometrik varlıklarla betimleme yoluna gidilmiştir. Örneğin, kenarları birim uzunlukta olan karenin köşegeni 2'nin karekökü'dür ve irrasyoneldir. Ya da, iki tam sayının oranı biçiminde ifade edilemez. Geometrik olarak varlığını sürdüren bir büyüklük, rasyonel bir sayı ile ifade edilememektedir. Ancak, yaklaşık bir değeri söz konusu olabilir. Böylece o dönemde daha önce sayı ve oran kavramları bilinmesine rağmen Eudoxus, irrasyonel sayılara geometrik bir anlam yükleyerek bu kavramlara bir dönüşüm sağlamıştır. İlginç olan da, bu matematikçinin matematiksel bilgi sürecine getirdiği katkının yanından reel sayılar teorisini 2000 yıl civarında geciktirdiği gibi bir latife de yapılır.

René Descartes (Touraine 1596 - Stockholm 1650). Yağlı boya, 77,5 X 68,5, Louvre Müzesi.

Bir başka ilginç yaklaşım, Carolin Dunmore'un[10] önerisidir. Dunmore, matematiği iki bölüm olarak düşünür: Konu kısmı ve meta-matematiksel kısım. Dunmore'a göre konu bölümde değil de meta-matematiksel bölümde sıkı devrimsel değişimler meydana gelir. Örnek olarak Öklit geometrisinden (Euclidian) Öklit'e dayanmayan geometriye (non-Euclidian) geçişi, meta-düzeyde[11] bir devrim olarak nitelendirir. O güne kadar olabilecek tek geometri olarak düşünülen Öklit geometrisine bir seçenek ortaya çıkmış ve matematiksel düşüncede bir dönüşüm olmuştu. Bu dönüşümün işaret ettiği kavramsal değişim uzama bakış açısı ve fiziksel olgunun algılanış ve modellenme biçimiydi. Ancak, bu dönüşüme rağmen Öklit geometrisi de geçerliliğini koruyordu. Geçerlilik, fiziksel olguyu anlamlandırmadaki tutarlılığını sürdürmesiydi. Bina tasarımında statik hesaplamalar Öklit geometrisi ile yapılmaya devam edilirken, kuantum mekaniğinde Öklit dışı geometrinin getirdiği yeni boyutlarla modelleme daha kolay yapılabiliyordu. Dunmore'un bu yaklaşımı betimleyici olmakla birlikte, farklı geometrilerin ortaya çıkışı matematiksel düşüncenin evriminde, tıpkı dilin evriminde olduğu gibi, *konularda* da dönüşümlere neden oluyordu.

KAVRAMSAL DÖNÜŞÜMLER

Joseph Dauben[8] 1984'te Crowe'a yanıt verir. Devrim kavramına farklı bir öneri getirir. Matematikte kavramsal dönüşümler, kimya ya da astronomideki keskin devrimler gibi değildir. Yukarıda da ifade ettiğim gibi, Öklit dışı geometrilerde kavramsal çatının değiştiğini görmekteyiz. Tıpkı zenginleşmiş bir dil gibi. Hem de dinamik bir değişim içinde. Bu şekilde Öklit geometrisi, *birçok* geometriden bir tanesi olmuştur. Dışlanan herhangi bir şey yoktur. Önceki kavramlar da hükmünü sürdürmektedir.

Nanjing Üniversitesi'nde matematikçi ve felsefeci olan Yuxin Zheng, Dunmore ve Dauben'in yaklaşımlarından bir hibrid yapar.[12] Zheng'e göre, "matematik" ve "devrim" kavramlarının en iyi açıklamaları, bu sözcüklerin olağan kullanımını dikkatlice gözleyerek yapabiliriz. Düşüncesine göre Dunmore, uygun bir matematik görüşü sunarken Dauben'in devrim görüşü hatasızdır. Böylece, hem *konu* düzeyinde hem de *meta-düzeyde* değişimler oluşabilmektedir.

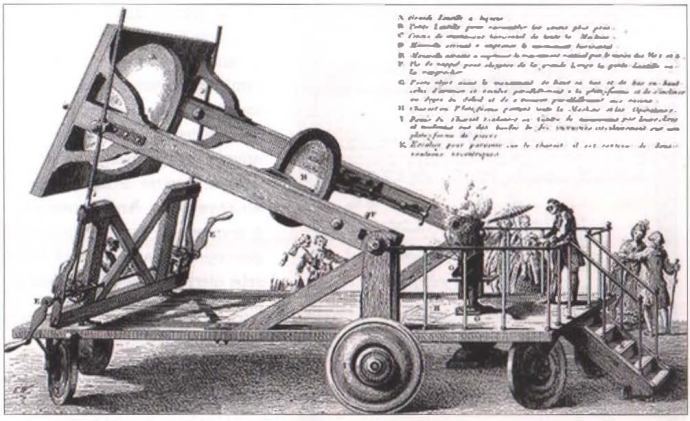
Antik Yunan'da belitsel dizgelerin (aksiyomatik sistemlerin) ortaya çıkışı, 17. yüzyılda Viète ve Descartes tarafından cebirsel analizin geliştirilmesi, Newton ve Leibniz'in sonsuz küçük çözümlemesinin ya da türev ve integral ile yeni bir hareket ve değişim dilinin icat edilmesi, 19. yüzyılın ilk yarısında Gauss, Boyai Janos, Lobachevsky ve Riemann *geometrilerinin* matematik diline kazandırılması hem konu düzeyinde hem de meta-matematik düzeyinde kavramsal dönüşümleri yapılandırmıştır. Matematik teorilerindeki bu devrimsel değişimler temel anlayış ve kavramsal çerçevelerde daha önce hiç yaşanmamış dönüşümlere neden olmuştu. Bu dönüşümler, yaşamın içinde de örgütlendi. Teknik anlamda yaşamın tasarlanmasında birçok almaşık yöntem ortaya çıktı. Salt deneyle elde edilmesi çok güç ve/veya pahalı olan

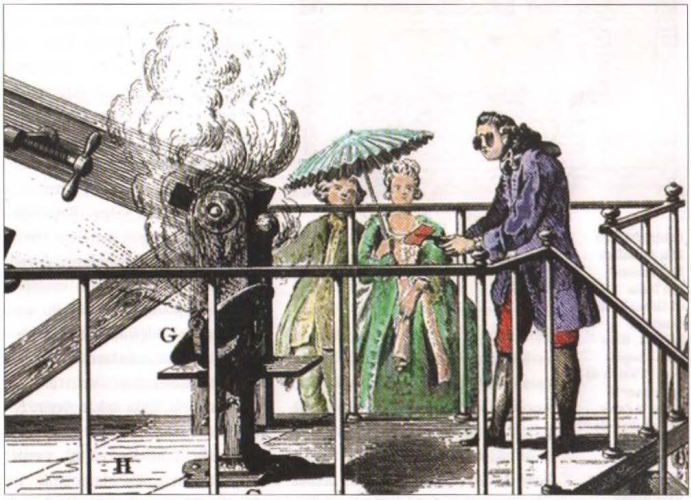
fiziksel ve mühendislik sistemleri matematiksel modellerle ele alınmaya ve buna koşut olarak matematik ders içeriklerinde yapısal değişiklikler yapılarak okullaşma süreçleri de organize edilmeye başlandı. Böylece, matematiksel etkinliklerin uygulandığı kurumsal ve toplumsal ortamlar tedricen gelişmesini sürdürdü.

EPİSTEMİK KOPUŞLAR

Bilgi, toplumsal bir örgütlenmedir. Belirli bir konsensus çerçevesinde bir kabulü ima eder. Ve de dinamik bir süreçtir. Toplumsal dinamiği oluşturan ekonomik, kültürel, bilimsel, teknolojik ve siyasi öğeler gibi değişkenler bilginin örgütlenme biçimini ve o an için kabul gören çerçeveyi yani paradigmayı belirler. Son derece çizgisel olmayan bir yapı arz eder. Bilgi, gündelik çıkarlardan, siyasi tasarruflara, farklı inanç parametrelerinden genel çıkarların tokuştuğu ekonomik dinamiklere kadar karmaşık ve çizgisel olmayan, çoğu kez kaotik süreçler içinde yaşam bulur, iktidarını ya da paradigmatik çatısını kurar, yaşar, değişir, dönüşür ve yeni boyutlara ortam hazırlar. Yeni boyutların yaşam bulması ise eskisinin geçersizliğini göstermekle mümkündür. Bu bakımdan bilginin kendinde özellikleriyle geçerli oluşu, açıklayıcı ve tutarlı olmasının yanında konsensusu meydana getiren kültürel destekler de inşa edilir. Bu karmaşık süreçte bilgikuramsal dönüşümler gerçekleşir. Anlayışta, bilginin uygulanmasında, öğretilmesinde, sınanmasında, ölçütlerin gelişmesinde belirgin bir değişime işaret eden *epistemik kopuşlar* üzerinde kısaca durarak doğa bilimleri ve matematikteki devrimsel dönüşümlerin ortak ve bütünleşik özelliklerini özetleyerek irdeleyebiliriz.

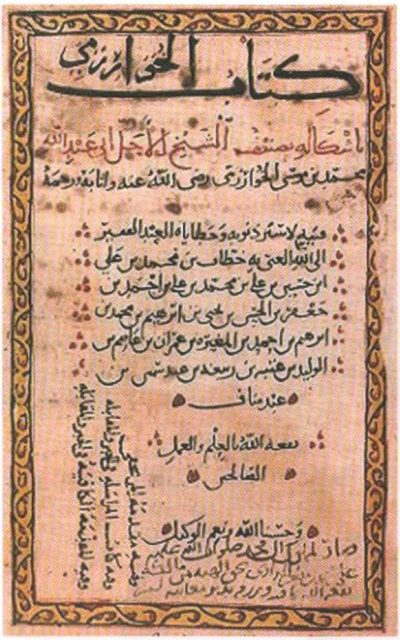
Epistemik kopuşun en köklü biçimi, önemli kavramların bir teori içinde idealleştirilmeleridir.[13] Aristoteles fiziğinden Newton fiziğine giden *Galile kopuşu* mekanikte, harekette bir idealleştirme söz konusudur. Aristoteles'e göre hareket eden cisimler kendi *doğal yerlerine* yönelirlerken Newton mekaniğinde ise bir cismin bir kuvvet etkisinde hareket ettiğini ve ölçülebilen fiziksel büyüklükler olan hız ve ivme gibi kavramlarla açıklandığını görüyoruz. Newton'un hareket yasaları geçerliliğini koruyan ve neredeyse idealize edilmiş bir bilgi örgütlenmesi durumundadır. Matematikte, *Pisagor kopuşu* olarak da adlandırılan süreç, Mısırlılarda ve Babillilerdeki hesaplamaya dayalı matematikten antik Yunan dönemindeki tümdengelimsel ve aksiyomlara dayalı matematiğe geçiştir. Bugün geçerliliğini koruyan matematik öğretimi ve felsefesi, bu epistemik kopuşun eseridir. Elbette buna karşıt gelişen tüm matematik öğretim anlayışları ve bunları destekleyen felsefeler de bu eserin içindedir.

Lensler yardımıyla güneş ışıklarını yanıcı bir madde üzerine toplanıp alev çıkarılması, bu deney Lavoisier tarafından 1770'lerde gerçekleştirildi. Alta resmin detayı.

Bilim tarihinde görülen bir başka epistemik kopuş biçimi, evrim sürecinde var olan bilgi alanlarına yeni bir yapı kazandıran süreçlerdir. Temel bilgiler korunur ve yeniden üretilir. Örneğin, Descartes'ın *kartezyen kopuşu*, analitik geometrinin ve eğrilerin yeniden doğuşunu temsil eder, *Leibniz kopuşu* ise, diferansiyel ve integral hesaplarında kopuşa işaret eder. Kartezyen kopuşun getirdiği yeni anlayış, bir olgunun belirli bir çerçeve içinde, bir koordinat sisteminde ele alınışıdır. Kartezyen ve Newtoncu paradigma olarak da ifade edebileceğimiz bu kopuşta, fiziksel dünya denetlenebilirdir. Bütün parçalara ayrılabilir. Parçalar birbirinden bağımsızdır. Evren değiş-

Cebir sözcüğü Ebu Abdullah Muhammed bin Musa el-Harezmi'nin (Harzem bölgesi, Hive 780 - Bağdat 850) *El'Kitab'ül-Muhtasar fi Hisab'il Cebri ve'l-Mukabele* (Cebir ve Denklem Hesabı Üzerine Özet Kitap) adlı eserinden gelmektedir. Bu eser aynı zamanda Doğu ve Batı'nın ilk müstakil cebir kitabı olma özelliğini taşımaktadır.

mez yasalarla yönetilir. Dolayısıyla belirlenebilen ve öngörülebilen özelliklerdedir. İlke olarak, dünya tüm ayrıntılarıyla ve tam olarak bilinebilir. Bunu destekleyen diferansiyel ve integral hesaplar matematikte bir epistemik kopuşa neden olmuştur. Ancak, kaos kuramının gelişmesiyle bilinebilirlik ilkesi ciddi bir sarsıntı yaşamıştır. Aynı matematik temellerle bu kez farklı bir anlayış ortaya çıkmıştır. Kaos kuramı ile öngörülebilirlik, öngörülemezlikle yer değiştirmişti. Çizgisel olmayan matematik bu sürecin yeni yıldızıdır.

Bir başka epistemik kopuş süreci, ontolojik değişimlerle karakterize edilebilir. Lobachevsky kopuşu şeklinde de ifade edebileceğimiz bu epistemik kopuş Öklit geometrisinden Öklit dışı geometrilere geçişi betimler. Aslında, Öklit dışı geometri, Öklit geometrisinin herhangi bir mekaniğini değiştirmez, ancak geometrinin ontolojik konumunu değiştirir. Öklit geometrisinde bir düzlem üzerindeki bir üçgenin (tüm üçgenlerin) iç açıları toplamı 180 derecedir. Ancak, bir karpuzun üzerine çizilen bir üçgenin (üç köşeli) iç açıları toplamı asla 180 derece değildir. Üçgenin her iki geometrideki "varlık biçimi" değişmiştir. Romen rakamları ile Arap rakamları aynı şeyi ifade etmesine rağmen, örneğin, beş sayısı hem "V" hem de "5" simgeleriyle belirtilebilir. Ancak, Arap sayıları daha kolay kullanıma sahiptir. 13. yüzyılda Fibonacci, Kuzey Afrika'ya tüccar olan babasıyla yaptığı seyahatlerde Arap sayı betimleme geleneğini İtalya'ya getirerek muhasebe işlerinde önemli değişimler yapılamasının kapısını aralamıştır.

BİLGİSAYAR

Bilgisayar matematik olmadan söz konusu bile olamaz. Ancak, bir tuşa basımakla o kadar şey oluyor ki, sonunda makineye hayran kalıp ona sanki biat eder duruma geliyoruz. Fakat bilgisayarın icat edilme sürecinde matematik ve mantık ana hammaddelerdir. Bilgisayar, bir matematiksel devrim ve bir kavramsal dönüşümdür. 1950'lerde başlayan ve süregiden bir olgu. Paradigma dönüşümleri bugün matematikte de sürmektedir. Dönüşümlerin dayandığı koşullar, bilgisayarın matematiksel hesaplamalara sunduğu yeni imkânlardır. Bilgisayarları hiç öne sürmeden matematikten söz etmek olasıdır. Geleneksel yol, analitik yaklaşımlarla buna imkân verir. Fakat hesaplamaya dayalı yeni yaklaşımlarla yeni kavramsal yapılar oluşturulmaktadır. Matematik sadece bir yöntem değildir. Ya da yalnızca formel kuram ve kanıtlardan oluşmaz. Matematiğin bir kültürü ve ideolojisi, okullaşma süreçleri, pedagojik yaklaşımları, teknolojiyle bağlantıları, doğa bilimleri ve mühendislikle ortaklıkları vardır. Analitik ve bilgisayar destekli yaklaşımları ayıran kesin çizgiler yoktur ve olmaz. Matematiksel bilginin yaşam arayüzeyinde söylenecek çok şey vardır. Belki gündelik yaşamda makineden çıkan sonuç yeterli gelebilir ama matematik öğretiminde ve etkin kullanımında yaptığımız bu tartışmaların belirleyici bir katkısı vardır.

Benzeşik (analog) bilgisayarlardan sayısal (dijital) bilgisayara geçişte ilginç bir dönüşüm vardır. Bilgisayarın gücünün yanında pek dile gelmez. Bilgisayarın, pragmatik yaşam anlayışında, gücü geçerlidir. Ancak, tarihsel süreçte bir kavramsal dönüşüm söz konusudur. 1854'te George Boole, *An Investigation of the Laws of Thought*[4] adlı kitabını yayımlar. Düşüncenin yasaları üzerine bir araştırmayı kapsayan bu kitapta Boole, 1 ve 0 üzerine kurulu bir cebir ve mantık geliştirir. Benzeşik bilgisayarlarda her matematiksel işlem için bir elektrik devresi kullanılırken sayısal bilgisayarlar, 1 ve 0 ile ifade edilen ikili sayı tabanında sonlu sayıda aritmetiksel ve mantık hesaplamalar yapar. Her iki durumdaki işlem hızı kıyaslanamaz bir hız farkına sahiptir. Bir epistemik kopuşa da işaret eden bu süreç sadece matematikte ve bir aygıt olarak bilgisayarda değil, aynı zamanda, toplumsal düzende de her gün tanık olduğumuz değişimlere de yol açmıştır. Bilgisayarda yapılan her uygulama, bir şekilde matematiksel düşünceye tekabül eder.

Matematik, modelleme (fizik) ve bilgisayar birlikte bir epistemik kopuşa yol açmışlardır. 1960'lara kadar gider. Sanki hemen bilgisayarların peşinden gelmiştir. Modelleme, dünyayı, dünün deneme yanılmacı uygulamaların yerine daha tatmin edici ve derinlemesine betimlemektir. Fiziksel olgunun bir soyutlamasıdır. Matematik dilinde yapılmış bir soyutlamadır bu. Yukarıda sözü geçen epistemik kopuşların ya da matematiksel düşüncenin evriminde meydana gelen kavramsal dönüşümler, modellemeye giden yolu açmıştır. Bu yolu yürünür kılan ise bilgisayarlar olmuştur. Modelleme oldukça pahalı olan deneyler ve gözlemlerle bilgiye ulaşma yordamında ekonomik bir katkıdır da. *Galile kopuşu* olarak ifade ettiğimiz süreç, fiziğin matematikleştirilmesi, bir başka deyişle modellenmesidir. Elde edilen modellerin kalem kâğıt kullanarak çözümü az örnekte mümkün iken genel olarak olanaksızdır. Modeldeki parametrelerde oynama yaparak farklı sonuçları gözlemek istiyorsak bilgisayar destekli olması kaçınılmazdır. Şimdi bir kavramsal dönüşüme daha tanık olmaktayız. Her matematiksel model ya da yapıyı

bilgisayarlaştırmak mümkün değildir. Nedir bu bilgisayarlaştırma işi? Tümüyle şudur: Fiziksel olguyu matematik dilinde bilgisayara anlatmaktır. Bunu anlatabilmenin, çözebilmenin ve yorumlayabilmenin bir yolu olmalıdır: *Sayısal* (nümerik) *Matematik*. Sayısal matematik (çözümleme) yeni bir alan olarak 1960'larla birlikte sahne almıştır. Bilgisayarda iş yapmak, matematikçe düşünmektir derken bunun altını çizmiştik. Bilimsel devrimlerin yapısı bu şekilde örülmektedir. Modelleme ile matematik yaşamda ciddi örneklerde buluşmaktadır. Tomografi aygıtları, kimyasal analiz cihazları, petrokimya endüstrisinin tasarımı, inşaat tasarımları, ekonomik değerlendirmeler, meteoroloji araştırmaları, malzeme bilimi, elektronik uygulamalar bunlardan ancak birkaçıdır.

KISA SONUÇLAR

· Bir paradigma, tek başına bir teori veya bir sonuç değildir. Bir paradigma, yeni teorilerin gelişmesine olanak tanıyan bir ortam oluşturmalıdır. Ancak böyle bir ortam paradigma sayılabilir. Matematikte de paradigmalar vardır. Doğa bilimlerinde olduğu gibi ve etkileşerek |sosyal bilimlerdeki durumu, ayrıca başka yazı(larda) ilintili olarak ele almak gerekmektedir|. Bilimsel devrim kavramı, bilginin üretildiği, örgütlendiği, kullanıldığı, öğretildiği/öğrenildiği, uygulandığı, ürüne dönüştüğü, pazarını oluşturduğu her yerde ele alınabilir. Kuhn'un önerdiği bakış yelpazesi, yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı gibi evrilebilir. Eleştirel yaklaşarak düzeltilebilir ve geliştirilebilir. Çünkü Kuhn'un çalışması bir *epistemik kopuştur*.

· Matematikte bilimsel devrimler olgusunu araştırır ve incelerken yalnızca "matematik" ile kısıtlı kalınmamalıdır. Teknik veçhelerinin yanında matematik "yaşanır." Böylece meta-matematiksel boyutlarıyla ele almak bütünlüğü sağlar. Bilgisayar grafikleri konusundan örneklersek, bu tekniğin altında matematiksel bir yapı görürüz. Pek alışılmadık bir biçimde söylersek, "matematiğin kendi dünyasında çokdisiplinli" bir konular birliği vardır. Gelişen bu matematik, aynı zamanda, bilgisayar teknolojisinin tüm özellikleriyle koşut gitmek durumundadır. Böylece ortaya çıkan yeni alanla grafik destekli bir öğretimden söz edebiliriz. Başka bir deyişle, pedagoji araya girmektedir. Hemen gündeme yeni bir konu düşer: Öğretimi, grafik gösterimlere indirmek tehlikeli değil mi? Bu soruyu başka sorular izler ve tartışma büyür. Matematik ve meta- matematik yeni boyutlarla karşımıza çıkar. O halde, konu karmaşık ve çizgisel olmayan niteliklerde. İyi bir işbölümüyle ve elbette ekip çalışması yaparak araştırılması sürdürülmelidir.

· Matematikte kavramsal dönüşümler, doğa bilimlerindeki dönüşümleri etkiler ve tersi de tümüyle geçerlidir. Fonksiyonu kavram ele alırsak, anlamı işlevdir. Yan anlamıyla (connotation) *değişimdir*. Bağımlı bir değişkenin (örneğin, hava sıcaklığı) bir ya da birden fazla bağımsız değişkene (örneğin, hava basıncı ve nemi) bağlıdır. Olayların değişimini incelemek matematiksel dille mümkün olunca fiziksel yasaların yardımıyla, kütle ve enerji korunum yasaları gibi, modeller kurarak fiziksel olayın davranışını, değişimini, fonksiyonunu bulabiliriz. Bilim tarihinde muhteşem bir kavramsal dönüşüm süreci. Matematik fizikle ne kadar ilintiliyse, kendine özgü bir göreliliği de vardır. Sayı teorisi, cebir, topoloji gibi alanlar da birer bilimsel devrimlerin ya da bana göre daha açımlayıcı bir ifadeyle *kavramsal dönüşümlerin* yer aldığı verimli topraklardır.

Bir paradigma, tek başına bir teori veya bir sonuç değildir. Bir paradigma, yeni teorilerin gelişmesine olanak tanıyan bir ortam oluşturmalıdır. Ancak böyle bir ortam paradigma sayılabilir... Kuhn'un önerdiği bakış yelpazesi, açıklanmaya çalışıldığı gibi evrilebilir. Eleştirel yaklaşarak düzeltilebilir ve geliştirilebilir. Çünkü Kuhn'un çalışması bir **epistemik kopuştur.**

BENO KURTEL
PROF. DR., EGE ÜNİVERSİTESİ,
MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ

DİPNOTLAR

1 Kuryel, B., *Bilim Tarihi ve Thomas S. Kuhn-Structure ile 50. Yıl: Toplumsal Tarih*, 225, 2012.
2 Kuhn, T., *Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press, 1970(1962).
3 Thagard, P., *Conceptual Revolutions*, Princeton University Press, 1992.
4 Lakatos, I., "A Renaissance of Empiricism in the Recent Philosophy of Mathematics" *Mathematics, Science and Epistemology, Philosophical Papers*, cilt 2, ed. John Worrall ve Gregory Currie (Cambridge: Cambridge University Press), 24-42, 1978.
5 Crow, M. J., "Ten 'Laws' Concerning Patterns of Change in the History of Mathematics," *Historia Mathematica*, 2, 162, 1975.
6 Michael J. Crowe, "Ten Misconceptions about Mathematics and Its History," editörler William Aspray ve Philip Kitcher, *History and Philosophy of Modern Mathematics: Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, cilt XI içinde (Minneapolis: University of Minnesota Press), 1988.
7 Dauben, J., "Conceptual revolutions and the history of mathematics: Two studies in the growth of knowledge." Gillies, D., editör, Revolutions in Mathematics içinde, 49 ,1992.
8 Eudoxus (MÖ 395-337). Bugünkü Muğla, Datça'da yaşayan ünlü bir matematikçi ve astronom.
9 Georg Cantor (1845-1918). Küme kuramını geliştiren ve sonsuzluk kavramına kuramsal bir içerik kazandıran ünlü Alman matematikçisidir.
10 Dunmore, C., "Meta-level revolutions in mathematics." *Revolutions in Mathematics*. Ed. Donald Gillies. New York: Oxford University Press, 209-225, 1992.
11 Bir disiplinin kavramsal örgüsüyle ve disiplinde elde edilen sonuçlarla ilgilenilmesi. Meta-matematik, kendi konusunun dışından matematiğe bakmak ve üzerinde düşünmek anlamına gelmektedir.
12 Zheng, Y., "Non-Euclidean geometry and revolutions in mathematics." *Revolutions in Mathematics*. Ed. Donald Gillies. New York: Oxford University Press, 169-182, 1992.
13 Kvasz, L., "On Classification of Scientific Revolutions." *Journal for General Philosophy of Science* 30. Kluwer Academic Publishing, 201-232, 1999.
14 Boole, G., George, *An Investigation of the Laws of Thought*. Prometheus Books 2003 (1854).

GREGORY RADICK' İLE BİR SÖYLEŞİ"

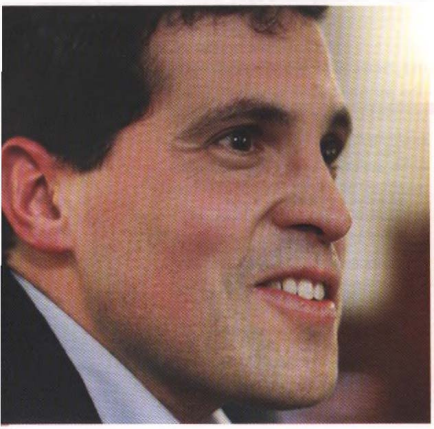
"DARWIN VE DİL"

Darwin'in diğer birçok yazılı eseri gibi dil üzerine yazdıklarının yaygın olarak okunuyor olması şaşırtıcıdır: bunlar hâlâ bilimsel çalışmalarla meşgul kişiler tarafından yararlanılarak okunmaktadır. Dilbilimciler, Darwin'in sayfalarını okuduklarında kendisinin konuların bütünsel kapsamında ne kadar içgörülü olduğuna şaşırmaktadırlar. Steven Pinker Darwin'den bir alıntı yaparak dil edinme yeteneğinin yarısının sanat, yarısının da içgüdü olduğunu vurgulamıştır. Bu, mükemmel bir ifadedir ve Pinker, bunun üzerine bir şey söylenemeyeceğini düşünür.

ÇEVİREN: BENO KURYEL

Darwin'e göre dil nasıl başlamıştır?

Darwin'in dilin evrimsel başlangıçlarına ilişkin anlatımı, 1871 yılında yayımlanan *İnsanın Türeyişi*' adlı kitabında yer alır; burada insan türünün evrimsel başlagıçlarına ait genel görüşlerini sergilemiştir. Zihinsel güçler dediği birtakım olguların kökeni ile ilgili sorularla ilgilenirken, bunlardan birisi olan dil gücüyle de ilgilendi. Darwin'in dilin kökenine ilişkin görüşlerindeki en önemli unsur taklittir. Genel olarak, geçmişteki herhangi bir şeyin kökenlerini açıklarken aynen bugün ortaya çıkmışçasına, şu anda tanıklık yapabileceğimiz süreçler aracılığıyla ele almak üzere belirgin bir tercihi vardı. Aynı yaklaşım jeoloji üzerine görüşleri ve doğal ayıklanma kuramı üzerine düşünceleri için de geçerliydi. Böylece konu dile gelince, şimdi olsa dil nasıl başlardı sorusunu sorar. Etrafımızda bunun nasıl çalışacağını/oluşacağını gösteren ne görebiliriz? Kendisine göre ve o zamanların birkaç başka yazarına göre, cevap taklittir. Böylece birisi, kendisinin de dediği gibi, özel bir bilge ata, bir yırtıcı hayvanla ilgili konuşmak istemiş olmalıdır. Ve böylece, bu ata yırtıcı hayvanın sesini taklit etmiştir ve bu ses, bu taklit, yırtıcı hayvan için bir belirti/işaret olmuştur. Bu yolla, bir ses, dünyadaki herhangi bir şeyi taklit yoluyla temsil etmek durumuna gelmiştir, dünyada seslerin taklit edilmesi-böylece yırtıcı bir hayvanın çığlığı, başka insanların ızdırap çekerken çıkardıkları sesleri taklit etmek veya her ne olabilirse. Ve böylece taklit belirtileri/işaretleri aracılığıyla, dünyadaki şeylerin veya duyguların karşılıkları ortaya çıkmaya ve giderek birikmeye başladı. Darwin, bu belirtilerin/işaretlerin yaşam için ve eşler için mücadelede avantaj sağladığını söyler. Yaşam için mücadele, elbette, doğal ayıklanma için önemlidir. Böylece, Darwin insan gruplarının kendilerine saldırabilecek yırtıcılarla ilgili, bu her ne ise, haberleşebildiklerinden avantajlı olduklarını düşünmüştü. Ve bu konuda iyi olabilenler, belirtileri/işaretleri anlayabilecek ve yenilerini icat edebilecek kadar gelişmiş beyinlere sahip olanlar, var kalmaya yatkınlık göstermişler, üreyebilmişler ve aynı şeyi yapabilecek daha çok insan yetiştirebilmişler ve daha birçok şeyi gerçekleştirebilmişlerdir. Böylece, dil bu şekilde birikmeye başlamıştır. Benzer biçimde, eşler için kur yapma rekabetinde kadınları kazanmak için, belirtileri/işaretleri daha iyi kullanabilen erkekler daha fazla çocuk sahibi olmuşlar ve bu çocuklar da kendi yeteneklerini kalıtım yoluyla miras almışlardı diye düşünür Darwin. Ve böylece taklit aracılığıyla, doğal ayıklanma aracılığıyla, cinsel seçilim aracılığıyla dil birikmeye başlayacaktı ve buna koşut olarak, daha büyük ve daha iyi işlev gören beyinler evrile-

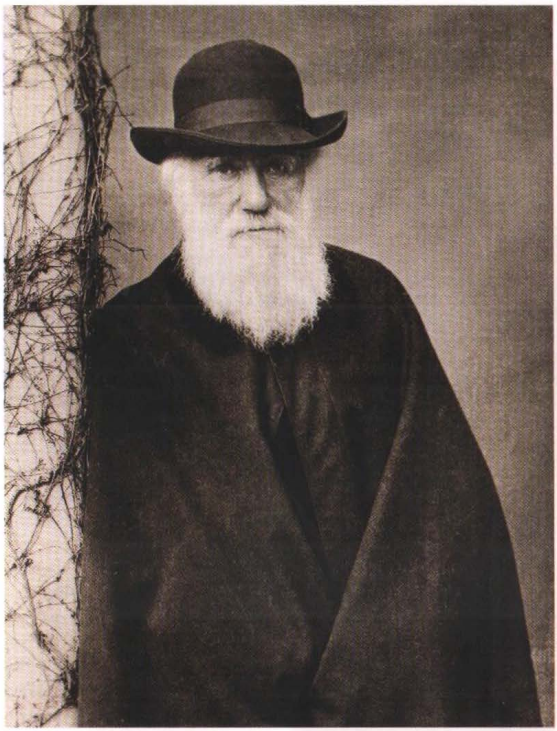

Gregory Radick.

cekti. Darwin'in dilin kökeniyle ilgili görüşünün çok önemli bir bölümü, dilin beyni kendisiyle ne tür bir yolla sürüklediği ve beyin büyüyüp daha da geliştikçe insanların nasıl daha zeki olduklarıdır. Düşünmesine şöyle devam eder; daha geniş bir zekâ ile pek çok şey gelir; soyut düşünme yeteneği, ahlak duygusu, daha gelişmiş bir ahlak duygusu ve diğerleri.

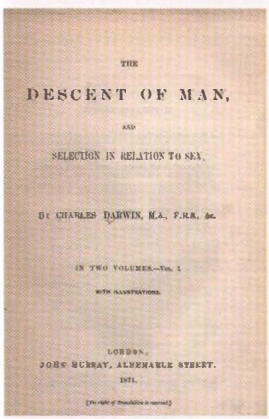
Darwin için dil önemli bir konu mudur? Eğer öyle ise, neden?

Darwin için çok ama çok önemliydi çünkü o zamanlarda kendisinin en büyük karşıtlarından biri, dilin, insan türünü hayvanlardan ayıran şey olduğunu ve bunu Darwincilerin hiçbir zaman açıklayamadığını söyleyerek insanlar arasında iz bırakmıştı. Bu kişinin adı Friedrich Max Müller idi. Kendisi Oxford'da Sanskrit profesörüydü ve 1861'de Royal Enstitü'de dilbilimle ilgili verdiği bir dizi derste dilin, kesinlikle ve belirtik bir şekilde Rubicon[2] olduğunu ifade etmişti. Kesin bir ifadeyle hiçbir hayvanın bunu (bu çizgiyi) geçemeyeceğini/kesemeyeceğini söylemişti. Darwin taraftarları, hayvanların çığlıklarından giderek dili yalnızca doğa yasasıyla, yalnızca beyinlerin daha fazla geliştiğini varsayarak ve mücadeleyle nasıl artiküle edildiğini açıklayabileceklerini *akıllarından geçirebilirlerdi*. Fakat Müller, bu durum için hiçbir zaman kayda değer bilimsel bir açıklama yapılamadığını söylemişti. Müller'e göre kendisinin temsil ettiği karşılaştırmalı filolojinin, dilbilimin açıkça gösterdiği gibi, Darwin vakası bir hayal kırıklığıydı, dil tümüyle kavramsal, tümüyle gelişmiş bir şekilde başlamıştı. O (dil) varlığa sıçradı, o varlığa insanlarla sıçradı. İnsan dışındaki hayvanların iletişim sistemleriyle insan dili arasında bir tür farkı vardır. Ve bundan dolayı Darwin bununla çarpışmak, mücadele etmeye çalışmak durumunda kaldı ve gerçekten göstermek istedi ki, birileri dilin kökenine ilişkin oldukça iyi, güzelce kanıtlanmış ikna edici bir Darwinci açıklama yapabilir.

Darwin, dildeki değişimlerle türlerin değişimi arasındaki benzerlikler ya da koşutluklarla ilgili ünlü açıklamalar yaptı. Bizlere, bununlu ilgili daha ne söyleyebilirsiniz?

Darwin'in *İnsanın Türeyişi*'nde dilin evrimsel kökenleriyle ilgili tartışmasının sonunda ünlü bir paragraf[3] vardır. Burada biraz duraksar gibi olur, herhangi bir nedeni ve amacı olmadan dilin değişim biçimiyle türlerin değişim biçimleri arasında ne kadar çok benzerlik olduğu kayda değer değil midir, diye dikkat kesilir. Ve bu kayda değer benzerliklerden 10'unu içeren bir liste yapar. Örneğin der ki, ara sıra farklı dillerde benzer sözcükler bulursunuz, çünkü bu diller geçmişe ait ortak bir dilden ortaya çıkmışlardır. Tür de çok benzerdir, farklı türlerde benzer nitelikler bulabilirsiniz çünkü ortak bir soydan gelmişlerdir. Benzer niteliklerden 10'unu listelemeye devam eder. Ve bir soru ortaya çıkar; Darwin herhangi bir nedeni ve amacı olmayan bu benzerlikleri işaret ederken tam olarak neyi göstermek istiyordu? Burada küçük bir bilimsel tartışma vardır; bir tarafta, Darwin'in kendisine ait temel ilkelerini -homoloji, analoji ve benzerleri- gözden geçirme fırsatına karşı koyamadığını ve bunun öneminin altını çizmek için, daha aşina bir olgu olarak dil düzenini ve kendi temel kavramsal ilke-

THE

DESCENT OF MAN,

AND

SELECTION IN RELATION TO SEX.

BY CHARLES DARWIN, M.A., F.R.S., &c.

IN TWO VOLUMES.—Vol. I.

WITH ILLUSTRATIONS.

LONDON:
JOHN MURRAY, ALBEMARLE STREET.
1871.

Charles Darwin ve *The Descent of Man*'in ilk baskısı.

lerini kullandığını söyleyenler vardı. Ben aynı görüşte değilim: Bu onların tercihi diye düşünüyorum, yapacak bir şey yok; fakat aynı zamanda orada daha fazla bir şeyin cereyan ettiğini de düşünüyorum. Darwin, yaratılışçı karşıtlarına karşı dilin evrimsel kökeniyle ilgili duruşunu savunmakta kararlıydı. Yaratılışçılar şöyle diyorlardı: Bak Darwin, bizim dünya üstünde, her nasılsa yüksek düzeyde diller kullanan aşağı düzeyde (kendi kullandıkları dille) insanlar bulmuş olmamız senin için bir sorun teşkil etmiyor mu? Bu karşıtlar şöyle sürdürürler; bak, Darwin'ci bir bakış açısıyla, evrimci bir bakış açısıyla, maymunun ilerisinde bir bakış açısıyla, bulmayı umduğun şey acaba aşağı düzeyde koşullarda yaşayan, dikkat çekici teknolojisi olmayan, gelişmiş bir uygarlığı bulunmayan insanların aşağı düzeyde diller kullandığı mıdır? Ve uygarlık düzeyini başka açılardan yükselttikçe, dilleri de yüksek düzeye çıkacaktır. Karşıt olanlar, bunlar bizim bulduklarımız değildir diye sürdürürler. En ilkel koşullarda olup da gramerleri olan ve en mükemmel gramerlerle konuşan insanlar bulabiliriz. Bu, onların düşündüğünü, maymundan gelmediğimizi, bazılarımızın diğerlerinden daha ileri gittiğini, fakat aksine hepimizin daha mükemmel bir başlangıç noktasından, Adem ve Havva'dan geldiğimizi, bazılarımızın diğerlerinden daha düşmüş olması ama bu kadar düşmüş olmalarına rağmen, bu vahşi grupların dilleri hâlâ evvel zamandaki yüksek düzeyi göstermiyor mu?

Bence Darwin onlara yanıt vermekle ilgilendi; dil-tür koşutluklar listesi bu yanıtın bir bölümüdür. Bu da oldukça sofistike bir yanıttır. Fakat bazı açılardan da kaçamak bir cevaptır. Çünkü okudukça düşünüyorum da, (Darwin'in) burada yaptığı, dil değişimini karakterize etmeye çalışırken, türleri araştıranların, yani natüralistlerin enstrümanlarını kullanmanın genel olarak ne kadar işe yaradığını göstermektir. Böylece sizi, bu benzerlikler listesine doğru çekerken yumuşatır, gerçekte onun almanızı istediği şeyi kabul etmenizi sağlar, bu da, dillerden bahsederken kullanılması gereken doğru tanımın, natüralistlerin mükemmellikle ilgili tanımı olduğudur. Natüralistlerin tanımına göre, mükemmel bir gramer son derece simetrik ve basit bir gramer değildir. Tersine, yüksek derecede asimetrik, çok farklılaşmış ve çok karmaşık bir gramerdir. Ve durum bu ise, eğer natüralistlerin mükemmellik tarifini kullanırsak ortada bir sorun kalmamış demektir. Öyle anlaşılıyor ki, bu diller geri kalan bu kültürler kadar düşük seviyelidir, o halde düşük düzeyli insanlar düşük seviyeli diller konuşmuş oluyor. Bu ifadeler kendilerini Charles Darwin'in hayranı olarak düşünen birçok insan için şaşılası ve huzursuz edici bir argüman olmalıydı, çünkü, bugün bu görüşe benzer hiçbir şeye katılmamız elbette söz konusu değildir. Dilbilimin, 20. yüzyılın başından beri öğrettiği gibi, bütün insan halkları, uygarlık düzeyleri ne olursa olsun, aşağı yukarı eşit karmaşıklıkta diller konuşur. Evrimcilerin, evrim kuramının öngördüğüyle ilgili düşüncelerini nasıl değiştirme noktasına geldiklerini toparlamanın büyüleyici bir öykü olduğunu düşünüyorum, çünkü şu sıralarda evrim teorisinin tam olarak öngördüğü, dillerin eşitliğidir. Fakat bu Darwin için geçerli değildi, kendi kuramını nasıl anladığı da değildi. Düşünüyorum da, rahatsız edici bile olsa, onu iyi okumak bu konularda kendisi ile bizim aramızdaki bu farklılıklara duhul etmemize olanak sağlamaktadır.

Darwin'in mektuplaşmalarını, Fuegolular ve Fuego diliyle ilgili görüşlerini yeniden değerlendirmek için nasıl kullandın?

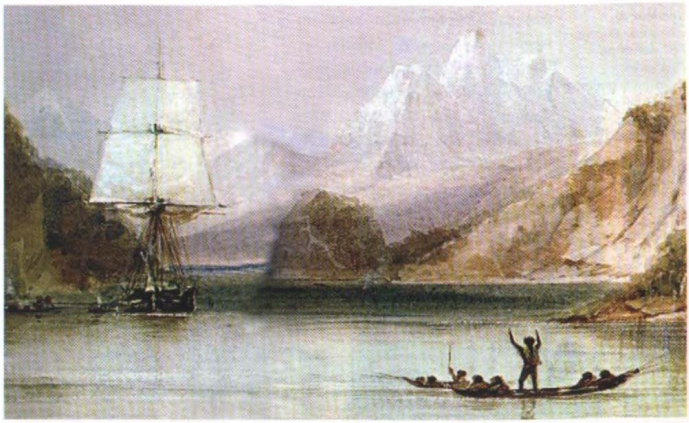
Evet, bu konulardaki ilgime dayanarak yaptığım konuşmalar aracılığıyla öğrendim ki, etraftadolaşan bir öykü varmış. Yaşamının sonlarındaki Dar-

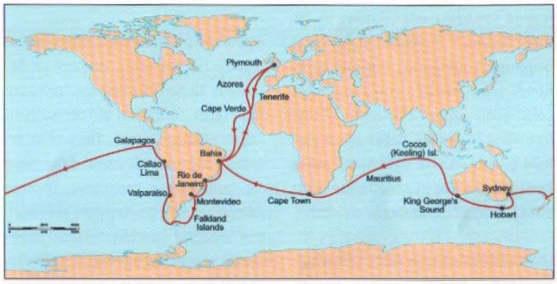
Charles Darwin, The Descent of Man (İnsanın Kökeni), *1871*

Farklı dillerin ve farklı türlerin oluşumu ve her ikisinin de tedrici bir süreç aracılığıyla gelişmiş olmasının kanıtları ilginç biçimde aynıdır. Fakat birçok sözcüğün kökeninin, türler durumunda olduğundan çok daha fazla geriye doğru izlerini sürebiliriz, çünkü onların çeşitli seslerin taklit edilmesinden ortaya çıktıklarını, seslerin yinelendiği şiirlerde olduğu gibi algılayabiliriz. Ayrı dillerde, toplumların soyundan dolayı çarpıcı türdeşlikler ve benzer bir oluşum sürecinden dolayı benzeşiklikler buluruz. Belirli harflerin veya seslerin, diğerlerinin değişmesiyle farklılaşma tarzı, ilintili gelişime benzer. Her iki durumda da, parçaların tekrarlanması, uzun süren kullanımın etkileri ve benzerleri vardır. Hem dillerde hem de türlerde rudimentlerin varlığı dikkat çekicidir.(...).[7] Sözcüklerin hecelenmelerinde de, harfler sıkça eski telaffuz biçimlerinin rudimentleri olarak kalır. Dil, organik varlıklar gibi, gruplar altında gruplar olarak sınıflandırılabilir; ve hem kökenlerine göre doğal olarak veya yapay olarak başka karakterlerle sınıflandırılabilir. Egemen diller ve lehçeler genişçe yayılır ve diğer dillerin tedrici olarak kaybolmalarına yol açar. Bir dil, bir tür gibi, tükendiği (yok olduğu) zaman, Sir C. Lyell'in dikkat çektiği gibi asla yeniden belirmez. Aynı dilin asla iki doğum yeri olmaz. Ayrı diller kesişebilir veya birlikte karışabilir. Her dilde değişkenlikler görürüz ve yeni sözcükler sürekli olarak sökün eder; fakat belleğin güçlerine bir sınır olduğundan, tekil sözcükler, bütünsel diller gibi, tedricen yok olur. Max Müller'in güzelce dikkat çektiği gibi:-'Her dilde sözcükler ve dilbilgisel biçimler arasında sürekli bir yaşam mücadelesi devam etmektedir. Daha iyi, daha kısa, daha kolay biçimler sürekli olarak üstün gelmekte ve başarıları kendi doğal meziyetlerinden gelmektedir.' Belirli sözcüklerin varlıklarını sürdürmelerindeki önemli nedenlere, önemsiz yenilikler eklenebilir diye düşünüyorum; çünkü insanın zihninde her şeyde az değişiklikler için güçlü bir aşk vardır. Tercih edilen belirli sözcüklerin var olma mücadelesindeki hayatta kalma veya korunmaları, doğal seçilimdir.

Radick, G. "Race and Language in the Darwinian Tradition (and what Darwin's language-species parallels have to do with it)," Stud. Hist. Phil. Biol. & Biomed. Sci. 39, 159–170, 2008 yayınından alınmıştır. (ç. n.)

win ile ilgili bu öküye göre Darwin, Fuegolular hakkındaki görüşlerini değiştirmişti. Genç bir adam olduğu sırada bu topluluğun bulunduğu düzeyi hafife aldığını düşünmüş, yaşamının daha sonraki dönemlerinde yeni bilgiler edinmiş ve söylendiğine göre Fuego dilinde kapsamlı bir sözlük hazırlayan bir misyonerin çalışmasından çok etkilenmişti. Ve bunu görerek, ya da öyle söylenmişti, eski düşüncelerini yeniden ele almış ve eskiden yanıldığını belirterek fikrini değiştirmişti. Bütün bunlarla ilgili biraz araştırma yaptım. Darwin'in ölümünden bugüne kadar dolaşımda olan metinler sanki Darwin'in görüşlerinden ölüm döşeğinde dönmüş olduğu yolundaydı. Üstelik tam ölüm döşeği de değil, 1881'de, Darwin'in bir arkadaşına yazdığı mektupta, misyonerlerin Fuegolularla ilgili açıklamaları karşısında hayrete düştüğünü belirtmiş ve özellikle dilleriyle ilgili ortaya koyduklarından sonra bu konuda nasıl yanıldığını dile getirmiş. Böylece bu konuda biraz daha derinleşince, daha doğrusu mektuba bizzat bakarak gördüm ki, çok ilginç yollarla tüm bunlar aşırı biçimde şişirilmişti. Yaptığım okumalarda, başlagıçtan şu ana kadar Darwin'in, Fuegolularla ya da dilleriyle ilgili görüşlerini gerçekten hiçbir zaman değiştirmemiş olduğunu gördüm. O, onların düşük seviyede gelişmiş ama gelişebilir olduğunu düşünmüştü. Bütün gördüklerinden dolayı Fuegolular gerçekten insan-hayvan sınırındaydı, ancak onları insan olarak düşünmüştür ve ta başından beri onları uygarlaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak için misyoner faaliyetlerinin desteklenmesini zahmete değer görmüştür. Ancak, aynı zamanda, hem kendi deneyimlerinden hem de diğerlerinin engellerinden, dünyanın bu bölgesinde bu insanlara yönelik misyonerlik çalışmalarının ne kadar zor olduğunu biliyordu. Yaşamı boyunca deneyimlediği sürprizin bir bölümü yalnızca Fuegoluların gelişebilirlik göstermeleri olmadı, aynı zamanda misyonerlerin, uzak diyarlarda işlerini bu kapsamda yapacak kadar kararlı bir misyon yaratmayı becerebilmiş olmaları da onun için sürpriz olmuştu. Bunun gerçekten

Darwin'in beş yıl boyunca dünyanın farklı bölgelerinde araştırmalar yaptığı "HMS Beagle" gemisi ve geminin izlediği rota.

The Illustrated Origin of Species by Charles Darwin, resimleyen Richard Leakey.

hayret verici olduğunu düşünüyordu.

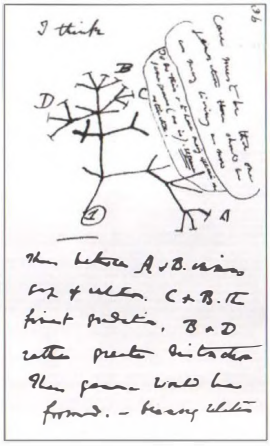
Görüşüme göre, *Beagle*[5] günlerinden bu yana arkadaşı olan Bartholomew Sulivan'a da hep cesaretlendirici ve dostça davranmıştı. Sullivan'ın Güney Amerika'da desteklediği misyoner gruplarının sağladığı ilerlemeyle ilgili yazdıkları Darwin'in mektuplarında şaşkınlık ve memnuniyetle ifade edilmiştir. O halde, düşünüyorum da, bir bakıma Darwin ile Sullivan arasındaki mektuplaşma olağan bir arkadaşlık çerçevesinde değerlendirilmelidir. Fakat sanıyorum Darwin, mektupları bir sakinleştirici olarak da okumuyordu, onlar üzerinde kafa yoruyordu. Bu mektuplaşmanın sonraki hayatıyla, yani hem bilim grupları hem de dindar grupların kendi farklı amaçları için bunlara tutunma biçimleri ve Darwin tarafındaki fikir değişimlerinden konuşmaya başlamalarıyla ilgilenmek bizim için şaşırtıcı ve öğreticidir. Çünkü bilim grupları arasında kendi nedenlerine bağlı olarak, yüksekten alçağa inen ırk-dil skalası fikrinin bir hata olduğunu düşünen insanlar çıktı ve ikinci olarak evrim teorisi böyle bir hata yapmamalıydı. Bu, evrim teorisinin yanlış yorumlanmasıydı ve bunlar Darwin'i, son zamanların Darwin'ini revizyonist çabalarına dahil etmeyi denediler. Ve dindar kesim, onlar elbette çok hoşnuttular. Çünkü, Darwin misyonerlere alkış tutuyordu ve göstermiş oldukları gayretlerden memnundu. Böylece, bu iki grup arasında geç gelen söz konusu fikir değişimi nosyonu dolaşımda bırakıldı. Ancak, düşünceme göre, mektuplaşma bunun gerçekte olmadığını göstermektedir.

Darwin'in yazdıklarının dil çalışmalarındaki etkisi nedir? Ölümünden sonra Darwin'in araştırmalarına verilen karşılıklar nelerdi?

Darwin'in diğer birçok yazılı eseri gibi dil üzerine yazdıklarının halen yaygın olarak okunuyor olması şaşırtıcıdır; bunlar hâlâ bilimsel çalışmalarla

Dilin, insan türünü hayvanlardan ayıran şey olduğunu ve bunu Darwincilerin hiçbir zaman açıklayamadığını söyleyen Darwin'in en önemli karşıtlarından Friedrich Max Müller (yan sayfada).

George Frederic Watts, 1894-1895, National Portrait Gallery, Londra.

Temmuz 1937 ortasında Darwin "B" defterine "Türlerin Transmutasyonu" konusunda not almaya başlar. Resimde ilk evrim ağacı görülüyor.

meşgul kişiler tarafından yararlanılarak okunmaktadır. Dilbilimciler, Darwin'in sayfalarını okuduklarında kendisinin konuların bütünsel kapsamında ne kadar içgörülü olduğuna şaşırmaktadırlar. Steven Pinker,[6] Darwin'den bir alıntı yaparak dil edinme yeteneğinin yarısının sanat, yarısının da içgüdü olduğunu vurgulamıştır. Bu, mükemmel bir ifadedir ve Pinker, bunun üzerine bir şey söylenemeyeceğini düşünür. Cinsel seçilim ve dil konusundaki uyarıları bugüne kadar yararlılığını sürdürmüştür ve dilbilimcileri heyecanlandırmıştır, her ikisinde de sözcüklerin kökenini ve aynı zamanda, örneğin, dilin müzik kalitesini -dillerin konuşma sırasında iniş-çıkışları ve bu iniş-çıkışların duygularımızla nasıl bağlantılı olduğunu düşünmüştür. Kendi teorilerimizi ortaya koymaya çalıştığımız zaman Darwin'in görüşlerinde düşünmeye değer bir şeyler kaldığı için onlarla ilgileniriz, yoksa herhalde Darwin'in görüşlerine iman etmek gibi bir durumumuz olmazdı.

Darwin'in zamanına daha yakın dönemlerde, birçok insanın hemen Darwin'ci olup ve teorisinin altına imza atacaklarını sanmıyorum. Onların yaptığı ortalıkta bir Darwin teorisinin durduğunu ve Darwin'in son kertede haklı olduğunu gösteren kanıtların bulunduğunu düşünmekti. Darwin, karşı taraftaki Müller ile tartışmaya tutuşurken, dil için evrimsel bir köken olup olmadığı, insan dışındaki hayvanlar ve iletişimleriyle insan dili arasındaki bağlantıları hakkında iz sürülebileceği gibi konularda araştırma ateşini yakınıştır. Ve aldığı en muhteşem yanıtlardan birisi, veya daha ziyade ölümünden sonra eserlerine aldığı en hoş tepkilerden birisi, amatör bir Amerikan işadamı ve öğretmen Richard Garner'dan gelmişti. 1880'lerde Garner'in bir tür *epifani* düşer aklına. Garner, Darwin'in teorisini doğrulamak üzere daha önce hiç bulunmamış kanıtların, Thomas Edison tarafından yepyeni icat edilmiş fonograf (ses kayıt cihazı) sayesinde gerçekleşebileceğini görmüştür. Aslında, fonograf 1870'lerde icat edilmişti. İlk modelleri, her nasılsa, çok başarılı olmamıştı. 1880'lerin sonunda Edison, çok daha iyi olması düşünülen yeni bir model geliştirdi, kendisi bu alete mükemmelleştirilmiş fonograf adını vermişti. O günlerde Garner fonografı Birleşik Devletler'deki hayvanat bahçelerinde bulunan maymun ve şempanzelere götürülebilirdi. Hayvanların çıkardıkları sesleri kaydedebilir -bu da işin güzel tarafıdır- kontrol edilebilen koşullarda kaydedilmiş sesleri hayvanlara geri dinletebilir ve tepkilerini gözlemleyebilirdi. Ve Garner bu yolla çıkarılan seslerin hayvanlar için ne anlama geldiğinin araştırabileceğini gördü; aynen, sözcüklerin bizim için ifade ettiği anlamlar gibi.

Ve bu deneyler aracılığıyla Garner, maymunların kendilerine özgü bir dili olduğunu ve bunun da insan dillerine belirli ölçüde benzerlik gösterdiği sonucuna varmıştır. Gerçekten, en evrilmiş şempanzelerin, en az gelişmiş insanların dilinden bir adım geride bir dile sahip olabileceklerini düşünmüştü. Şempanzelerin ve maymunların bu diline "simian [maymuna ait, çn] dili" ismini vermiştir. 1890'ların başında imkânsız gibi görünen gerçekleşir ve Garner, bu deneyler sonucunda ortaya attığı iddialarla Amerika'da ünlü oldu. Bunda Garner'in fonografı Afrika, Batı Afrika, şimdi Gabon olan bölgedeki maymunlara götürme planları da etkili oldu. Garner, başarısı tartışmalı da olsa fonografını Afrikaya götürüp, ormanda demir bir kafese oturup, mumlu silindirlere dilin kayıp ya da eksik bağlantılarını kaydetme planını gerçekleştirdi. Tüm bu yaptıkları istenen sonucu vermemiş, kimi zaman gülünç kimi zaman berbat durumlarla karşılaşmıştır. Fakat bu bir plandı. Ve bana göre, 19. yüzyılın son kısmında dilin evrimsel kökenlerine ilişkin tartışmanın ne kadar heyecanlı hale geldiğini göstermiştir. Ve Güneybatı Virjinya'da hiç kimse bunun, belirgin bir önemi olan kamusal tartışmaya heyecanlı bir katkı olduğunu düşünmemiştir. Bu tartışma Max Müller'in dilin, geçilmez bir Rubicon olduğu tezini çürütmüş; ve zamanın en iyi teknolojisi kullanılarak bunu kanıtlamanın mümkün olduğunu göstermiştir.

DİPNOTLAR

* Gregory Radick, Leeds Üniversitesi'nde Bilim Tarihi ve Felsefesi profesörüdür. Uluslararası Tarih, Felsefe ve Biyoloji Üzerine Toplumsal Çalışmalar Cemiyeti'nin yönetim kurul üyesidir. 2007 yılında yayımladığı, *The Simian Tongue: The Long Debate about Animal Language* (University of Chicago Press) kitabı, 2010'da "History of Science Society's Suzanne J. Levinson" ödülünü kazanmıştır.
İlgi alanlarından bazıları, Hayvan zihni, dil ve davranışları; Darwinizm ve bağlamları; bilimsel araçların bilgi kuramı, bilimde entelektüel mülkiyet gibi...(ç.n.)

** http://www.darwinproject.ac.uk/language-interview-with-gregory-radick

1 *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, Charles Darwin, Londra, 1871, 2 cilt (Türkçe çevirisi: 2 cilt, 1. cilt *İnsanın Türeyişi* 1968, 2. Cilt *Sexüel Seçme* 1977, Onur Yayınları)... (e.n.)

2 Rubicon, İtalya'nın kuzeyinde Adriyatik Denizi'ne akan bir nehirdir. Eskiden Galya ile İtalya'yı ayıran nehirdi.
MÖ 49'da Sezar nehri geçince iç savaş başlamıştı. Bugün, kesin ve vazgeçilemez bir önerme veya karar anlamında kullanılmaktadır. (ç.n.)

3 Söz konusu ünlü paragrafın tümü, söyleşi metninin sonundaki EK'te verilmiştir...(ç.n.)

4 Tierra del Fuego (Ateş Adaları) Güney Amerika'da Arjantin'in en güney ucunda yer alan bir takımadalar bölgesidir. Hem Atlantik hem de Pasifik okyanuslarına açıktır. Kışın dondurucu soğuk, yazın da soğuktur. İlk yerleşimin MÖ 8000'lerde olduğu tahmin edilmektedir... Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: http://transientlives.blogspot.com/2009/03/ancient-people-of-tierra-del-fuego.html, (ç.n.)

5 Beagle, Darwin'in 26 Aralık 1831'de Plymouth'tan yola çıktığı geminin adıdır. Bir gemiye, tazı adının takılması o zamanlar İngiltere Kraliyet Donanması'nda gemilere hayvan adlarının verilmesi geleneğinden gelmektedir. (ç.n.)

6 Kanada doğumlu deneysel psikolog, bilişbilimci, dilbilimci ve popüler bilim yazarıdır...(ç.n.)

7 Darwin, paragrafın bu bölümünde İngilizce'den bir örnek vermektedir: İngilizcede "am" sözcüğündeki "m," I (ben) anlamına gelmektedir. Buna göre, "I am" ifadesinde gereksiz ve kullanışsız bir rudiment muhafaza edilmiş olmaktadır.

HIERONYMUS BOSCH'UN ÇİZİMİYLE

YUHANNA İNCİLİ'NDEN *KANA DÜĞÜNÜ* SAHNESİ

Bosch'un bir taşlama ustası mı, dinsiz bir alaycı mı, bir sapkın mı ya da Ortodoks bir fanatik mi olduğu araştırmacılar tarafından tartışılmaktadır. Bilinen o ki Bosch'un eserleri içinde bulunduğu karamsarlık döneminin ürünleri olarak değerlendirilmelidir. Bu makalede bahsedilen Kana Düğünü *Bosch'un gençlik döneminin son örneklerinden kabul edilir. Bu eser de pek iyi durumda değildir, üst köşeleri kesilmiş, pek çok figürün özellikle baş kısımları yeniden boyanmış ve ortadaki iki köpek muhtemelen 18. yüzyılda eklenmiştir.*

Resimleme konusunda sanatçılar arasında çok rağbet edilen sahnelerden birisi olan *Kana Düğünü*, Synoptik[1] İnciller olarak da adlandırılan Matta, Markos ve Luka'nın yazdığı kitaplarda yer almaz. İsa'nın ilk mucizesi olarak kabul edilen, suyun şaraplara çevrilmesi sadece Yuhanna İncili'nde anlatılır.

"İsa'nın İlk Mucizesi

Üçüncü gün[2] Celile'nin Kana Köyü'nde bir düğün vardı. İsa'nın annesi de oradaydı. İsa'yla öğrencileri de düğüne çağrılmışlardı. Şarap tükenince annesi İsa'ya, 'Şarapları kalmadı' dedi. İsa, 'Anne, benden ne istiyorsun? Benim saatim daha gelmedi' dedi. Annesi hizmet edenlere, 'Size ne derse onu yapın' dedi. Yahudiler'in geleneksel temizliği için oraya konmuş, her biri seksenle yüz yirmi litre alan altı taş küp vardı. İsa hizmet edenlere, 'Küpleri suyla doldurun' dedi. Küpleri ağızlarına kadar doldurdular. Sonra hizmet edenlere, 'Şimdi biraz alıp şölen başkanına götürün' dedi. Onlar da götürdüler. Şölen başkanı, şaraba dönüşmüş suyu tattı. Bunun nereden geldiğini bilmiyordu, oysa suyu küpten alan hizmetkârlar biliyorlardı. Şölen başkanı güveyi çağırıp, 'Herkes önce iyi şarabı, çok içildikten sonra da kötüsünü sunar' dedi, 'Ama sen iyi şarabı şimdiye dek saklamışsın.' İsa bu ilk doğaüstü belirtisini Celile'nin Kana Köyü'nde gerçekleştirdi ve yüceliğini gösterdi. Öğrencileri de O'na iman ettiler." (Yuhanna, 2:1-11)

Bazı kaynaklarda bu mucizenin 6 Ocak tarihinde Hıristiyanlarca kut-

Hieronymus Bosch (1450-1516) *Kana Düğünü*

1474-1480, panel üzerine yağlıboya, 93x72 cm Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam

lanan Epiphany'nin bir parçası olduğu yorumları da yapılır. Müneccim Krallar'ın Tapınması, insanlık için kendini feda etmek üzere doğmuş olan çocuk krala bir saygı, İsa'nın Vaftizci Yahya tarafından Ürdün Nehri'ndeki vaftizi Tanrı'nın üçlü görünümünün bir işareti olarak kabul edilir ve suyun şaraba dönüştürülmesi İsa'nın ilahi gücünü simgeler.

Bosch buradaki betimlemesinde sahneyi, zengin bir iç dekorasyonu olan bir odaya, muhtemelen bir tavernaya taşımıştır. Beyaz örtülü, L biçimli şık düğün masasının etrafında konuklar oturmaktadır. Bunlardan sağ tarafta, yanında iki figür ile brokar kumaşla kaplı duvar önünde, muhtemelen de gelin ve damat için ayrılmış olan bu daha şık bölümde oturan İsa, yanındakiler ise muhtemelen resmi yaptıran iki bağışçıdır. Masanın diğer kanadında, beyaz giysiler içinde Meryem iki yanında sade giyimli ve ağırbaşlı tavırlı gelin ve damat ile birlikte gösterilmiştir. Damadın adı hiçbir yerde belirtilmemiş olmasına rağmen, Bosch'un başka betimlemeleri ile benzerlik gösterdiği için *İncil* yazarı Yuhanna olarak yorumlanır. Sağ başta, arkası tamamen bize dönük bir erkek ile profilden bir kadın figürü bulunur. Hem bu ikisi hem de masanın diğer başındaki beş kişi düğünün davetlileri olmalıdır. Resmin tam ortasında, kompozisyonda, masanın ön tarafında, güzel giysiler içinde, gelin ve damada kadeh kaldıran küçük bir figür gösterilmiştir. Resimde alt tarafta, ortada, köpeklerin yanında, şaraba dönüşecek olan suların bulunduğu toprak kaplar betimlenmiştir. Bu kaplardan birine hizmetlilerden birisi su doldurmaktadır. Dikkatli bakıldığında masada henüz bir yiyecek yoktur. Yemeğin henüz başlamadığını, sol üst bölümünde betimlenen, birer tepsi içinde henüz dumanı tüten domuz başı ve kuğuyu taşıyan iki hizmetliden de anlamak mümkündür. Düğünün diğer davetlileri oldukça düşünceli; hatta sıkıntılı görünen İsa, Meryem ile gelinle damadın aksine, kendi aralarında sohbet etmekte ve içkilerini içmektedirler. Kompozisyonda Meryem ve gelinin hemen arkasında, arka kapıyı çevreleyen kemerin sütunları üzerinde iki garip figür, şeytan, gösterilmiştir. Sağdaki figür duvardaki bir deliğe kaçmaya çalışırken, soldaki ona doğru okunu nişan almıştır. Bu düzlemde resmin sol bölümünde bir platform üzerine yerleştirilmiş olan figür elinde bir tulum tutarken aşağıdaki düğün davetlilerine biraz da küstahça sırıtarak bakmaktadır. Sağ arka bölümdeki odada duvara dayalı büyük bir büfe üzerinde çeşitli formda toprak vazolar dizilidir. Bunlardan biri İsa'nın simgelerinden olan pelikan iken, tanınabilen birdiğeri çıplak üç dansı heykelciğidir. Böylesine kutsal bir sahneye yakışmayacak olan kuğu, dansçılar, şeytanlar gibi bazı elemanların Bosch resimlerinde çok kullanılan alegorik öğeler olduğunu söylemek yanlış olmaz ki bu resimde bu öğeler başka örneklere göre çok daha az kullanılmıştır.

Bosch'un gençlik döneminin son örneklerinden kabul edilen resim çok iyi durumda değildir. Üst köşeleri kesilmiş, pek çok figürün özellikle baş kısımları yeniden boyanmış ve ortadaki iki köpek muhtemelen 18. yüzyılda eklenmiştir.

Resimlerinde fantastik figürler, yarı insan yarı hayvan yaratıklar, acayip makineler ve ne oldukları kolayca anlaşılamayan figürler kullanan Bosch, 20. yy Sürrealistleri tarafından erken öncüleri olarak kabul edilmişse de aslında bu figürlerin bir bilinçaltı yansıması değil, kesin olarak bir referansı olan alegorik öğeler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin Prado Müzesi'nde bulunan *Saman Arabası* (1500-1502) *Tevrat*'ın *Yeşeya* bölümünde 4:6'da sözü edilen "İnsan soyu ota benzer, Bütün vefası kır çiçeği gibidir" de anlatılan insanın hayatının geçiciliğine dair, Louvre Müzesi'ndeki *Aptallar Gemisi* (1490-1500) yaygın olarak bilinen, yönünü bilmeyenlerin doldurduğu kaptansız bir gemi ile ifade edilen bir geç Ortaçağ alegorisini karşılar. Son yıllarda, Prado Müzesi'nde bulunan *Dünyevi Cennet* (1500) altar panosunun aslında heretik bir tarikat için yapılmış olabileceği, bir sefahat âlemini anlattığı iddia edilmişse de, hem bu iddialar için yeterli kanıt bulunamamış, hem de bu resimlere aslında o dönemde Avrupa'nın neredeyse en tutucu kişilerinin (İspanya Kralı II. Philip gibi) sahip olmuş olmaları tek başına bu iddiaları çürütmeye yetmiş görünmektedir. Bununla birlikte araştırmacılar Bosch'un bir taşlama ustası mı, dinsiz bir alaycı mı, bir sapkın mı ya da Ortodoks bir fanatik mi olduğu, suç, günah ve ölüm takıntısı mı olduğu ve hatta biraz daha ileri giderek bir pornocu mu olduğunu konusunu tartışmaya devam ederler, Bunlara yanıt vermek zordur. Ancak bilinmesi gereken tek şey içinde olduğu dönemin koyu bir karamsarlık dönemi olduğudur ve Bosch'un sanatı da böyle bir ortamın ürünü olarak görülmelidir.

Babası, büyük kardeşi, üç amcası ve bir kuzeni ve çok sayıdaki öğrencileri ile birlikte, gerçek bir aile şirketi gibi atölyede çalışan, yaşadığı dönemde de ünlü olan ve takdir gören bir sanatçı olan Bosch'un bazı eserlerinin orijinalliği ve sayısı konusunda şüpheler ve tartışmalar vardır. Sadece yedi resmini imzalamıştır. Yapılan çalışmalar bazı orijinalleri tespit etmiş ve bugün kesin olarak sanatçıya ait olduğu söylenebilen resim sayısı 25 olmuştur. Kopyalarının 16. yüzyılın başından beri de dolaşımda olduğu bilinir. Burada konuşulan resmin bulunduğu Boijmans Van Beuningen Müzesi, Hollanda'da Bosch eserleri bulunduran tek müzedir. Ancak müzedeki diğer üç resimde olduğu gibi bunun da orijinal olarak Bosch'a ait olup olmadığı konusunda kuşkular vardır. Pano üzerinde yapılan bazı araştırmalar, malzeme olarak kullanılan ağacın 1544'ten önce kesilmiş olamayacağını söyler. Buna bir de boyanabilmesi için gereken kuruma süresi eklendiğinde, resmin en erken yapım tarihi Bosch'un ölümünden 39 yıl sonraya denk getirilir. Ancak, bir kopya bile olsa, sanatçının üslubunu çok iyi bilenler tarafından üretildiği söylenebilir.

DİPNOTLAR

1 Matta, Markos ve Luka'nın yazdığı, İsa'nın hayatına dair neredeyse aynı olayları, hemen hemen aynı sıra ile ve çok benzer sözcüklerle anlattıkları kitaplara verilen addır. Yunanca *syn*, (birlikte) ve *optic* (görme) kökünden gelir.

2 Metinde sözü edilen üçüncü gün İsa'nın vaftiz edilişinden sonraki zamanı işaret eder

3 Domuz başı günahın sembolüdür.

4 Kuğu, aşk, saflık, erdem ve aynı zamanda ikiyüzlülüğün simgesidir. Bunun kaynağı ise Zeus'un kuğu kılığına girerek hamile bıraktığı Leda efsanesi olmalıdır. Leda bu birleşmeden Troya savaşının nedeni olacak olan Helen ve kardeşi Polluks'u doğuracaktır. Bazı Hollanda resimlerinde ise ülkeyi tehdit eden düşmanların simgesi olarak kullanılmıştır. Şövalye dünyasında ise zarafeti temsil eder.

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

AJANS PRESS

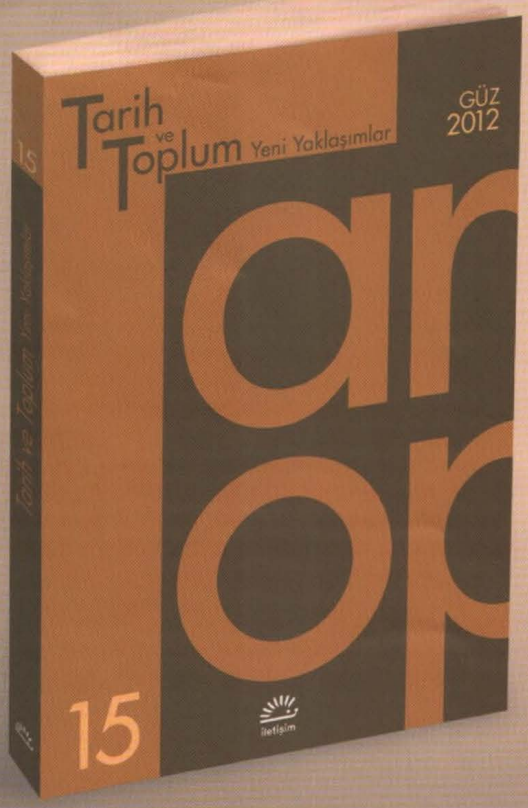
Medyadaki Gözünüz

www.ajanspress.com.tr (212) 370 1100 digitürk 540. kanal

iletişim

Tarih okumak için...

Türkiye'de tarih tartışmalarının biçimini değiştiren *Tarih ve Toplum* geleneği devam ediyor. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki maliye sistemi ve muhassıllık düzeninden çocuk gazetelerine, 20. yüzyıl başı Osmanlı İstanbul'undaki yoksul ve yalnız kadınlardan Toprak Mahsulleri Vergisi ve köylü direnişine kapsamlı tartışmalar *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* 15. sayıda...

- UĞUR BAHADIR BAYRAKTAR: Maliyenin maliyeti: Tırhala'da muhassıllık düzeni (1840-1842)
- ERAY YILMAZ: Tanzimat dönemi Türkçe çocuk gazetelerinde ahlak, ilim ve milliyetçilik (1869-1876)
- MÜGE TELCİ ÖZBEK: "Uygunsuz makulesinden kadınlar": Son dönem Osmanlı İstanbulu'nda yoksul ve yalnız kadınların kontrolü ve fuhuş (1900-1914)
- MURAT METİNSOY: İkinci Dünya Savaşı yıllarında devlet ve köylüler: Hububat alımları, Toprak Mahsulleri Vergisi ve köylü direnişi
- GABRIEL PIRICKY: Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Slovakya'dan lise tarih ders kitapları aracılığıyla Doğu-Orta Avrupa'da Osmanlı dönemi
- ÜMİT KURT: Katil olan sıradan Almanlar mı, yoksa sıradan insanlar mı?: Yahudi soykırımı [Holokost] failleri üzerine görüşler

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin PUNTO